Іван Франко

З вершин і низин

2-65

К. 4. 2.1

С. Ковбель.
Вінніпеґ. Манітоба.

Премія
На Концерті дня 15 грудня 1913.
за Контест.

Дар. Ор. Жеребко.

...БІБЛІОТЕКА
187
ВІНН...

Премія в контесті за
написану пісню і музику:
„Ох! Деж ви поділися золотії
мрії?"
Відспівала пані Слюзарева,
сопрано, і також одержала
нагороду. С. К.

З ВЕРШИН І НИЗИН

ЗБІРНИК ПОЕЗІЙ

ІВАНА ФРАНКА.

ДОМАШНЯ Б'БЛІОТЕКА
С. КОББЛЯ
Ч. 187
ВІННІПЕГ, МАН.

Друге, доповнене виданє.

Накладом Ольги Франко.

ЛЬВІВ, 1893.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

Весною 1887. року вийшла невеличка збірка моїх віршів п. з. „З вершин і низин“, в котрій крім кількох десятків дрібних пєс ліричних і епічних містила ся також поема „Панські жарти“. Книжочка ся, ласкаво принята читаючою громадою Галичини і України, розійшлася досить швидко і вже від двох років вичерпана в книгарському торзі. Довго я носився з думкою видати на ново або сю збірку, або бодай „Панські жарти“, коли отсе явилася можність видати в світ обширнійшу збірку моїх віршів, в котру війшло би також усе те, що було в книжочці 1887. року. Книжці тій я лишаю старий заголовок „З вершин і низин“, хоч обєм єі, як усякий бачить, трохи не в четверо більший від першого виданя. Може під старим стягом не покине єі й старе щастє.

Громадити в сій книжці все написане мною в віршованій формі за 20 літ моєі писательськоі праці не було в мене ні думки ні охоти. Богато з того, що за той час було мною надруковане, не варто тепер навіть читаня, а не то передруку. Кождому, хто сьлідив за розвоєм галицько-руського письменства в тих 20 роках, ясно буде й без довгого викладу, що інакше й не могло бути з писанями чоловіка, що увійшов на літературне поле молодим і невиробленим, а й опісля замісць щироі поради і науки аж надто часто стрічав болючі удари, цінічні насміхи, а найчастійше тупий індіферентизм і грубе незнанє. Хіба трьох-чотирьох людей міг би я назвати, котрих приязнь і щире співділанє помагали міні виробл ювати мову і форму моїх поетичних складань, іїх компо-

зицію і основні думки. Думаю, що наводячи тут імена В. Коцовського і Ів. Белея, хоч в части віддячусь йім за те, що вони зробили для мойого розвитку.

З моіх найдавнійших віршів, друкованих в „Друзі“, подаю тут тільки дві-три пєски, більше як документи моіх тодішніх поглядів, ніж для йіх літературноі стійности. Пропускаю зовсім збірочку „Баляди і розкази“, видану в р. 1876. Пропускаю також два політичні памфлєтики: „Дума про Маледикта Плосколоба“ і „Дума про Наума Безумовича“ — сей другий задля того, що по видрукуваню в „Молоті“ був сконфіскований. Натомісць друкую тут у-перве сатиричну поемку „Ботокуди“, написану в коломийській тюрмі зимою 1880 р., та й з неі даю тільки виривки переплітані прозовим рефератом з того, що, по мойому, не стоіть тепер друкувати так, як тоді було написане.

І в інших частинах сеі збірки найдуть читачі чимало „фрагментів“ та вривків. Не хотілось міні зовсім викидати за пліт деяких розпочатих мною і не докінчених праць поетичних. Мов бервена староі, розваленоі хати, в котрій не одно пережилося і перетерпілося, ті вривки нагадують міні не одно таке, без чого й житє може б не житє було. Звісно, з тих неподокінчуваних або на бік відсунених поем, що лежать між моіми паперами, я подаю тут тільки те, за що хоч сяк-так можу взяти на себе одвіт перед своім художницьким сумлінєм — решта нехай іде мишам на сніданя.

Укладаючи матеріял для сеі книжки я покинув думку про хронологічний порядок, зовсім непригожий в книжці так ріжномастного змісту, котрій про те хотілось міні придати яку-таку артистичну суцільність. Та де тільки можна було, я під поодинокими віршами поклав дати, коли вони заховалися чи то в рукописі, чи в друку.

Не потребую й додавати, що вибираючи свої давні вірші до отсеі збірки, я не вважав йіх історично-літературними документами, котрі повинні друкуватися не зміняючи „ніже титли, ніже тіі коми“. Я користувався авторським правом і, не тикаючи основноі думки, підправляв мову, котроі вироблене до ступня мови літературноі за остатніх 20 літ всеж таки значно посунулось наперед, може й не без моеі скромноі підмоги. Що в моіх давнійших віршах мова не все чиста, се ще тим лекше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні

розвитку (а хто в Галичині не переходив йіх в тім часі!), де панувало намаганє притлумити почутє живоі, чистоі народньоі мови, котре з малку ще було у мене сильно розвите. На мні в мінятурі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народньоі мови.

Переглядаючи тепер ті віршовані листочки, між котрими так багато перед часом зівялого листя, почуваю разом і сум і радість. Двадцять літ житя і праці — може не так пильноі, не так свідомоі і суцільноі, як би треба було, та все таки, смію сказати, подіктованоі щирим бажанєм загального добра і поступу, щирою любвою до рідного народа і рідного краю... Не один широкий розмах наівноі думки, не одна блискуча надія — а які скромні здобутки! Та з другого боку потішає мене певність, що лід проломаний, що рух наш обще-народній, так слабий, несмілий і несвідомий ще перед 20 літами, сьогодні став уже куди-куди не той. Помиляємось не в одному і тут і там, шкитильга́ємо і падемо́ інколи — ще й як погано падемо! — та все таки сума наших сил більшіє, сума здобутого нами здорового і чистого зерна більшіє, сума доброго, братерського, теплого почутя по сей і по той бік більшіє. І в тому радісному почутю я сміло говорю сам собі, що тих 20 літ, що пройшли між написанєм сонета о Котляревськім а вірші про вандрівку Біди по галицькій Руси, хоч і не дали міні того, про що я колись зеленим хлопцем марив, то все таки ані для мене ані для мойого рідного краю не пройшли марне.

Львів д. 27 марта 1893.

Іван Франко.

DE PROFUNDIS.

Гимн.

Замісць пролога.

Вічний революцйонер —
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастє й волю, —
Він жиє, він ще не вмер.
Ні попівськії тортури,
Ні арештів царських мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпіонів ремесло
В гріб єго ще не звело.

Він не вмер, він ще жиє!
Хоч від тисяч літ родив ся,
То аж вчора розповив ся
І о власній силі йде! —
І простує ся, міцніє,
І спішить туди, де дніє...
Словом сильним, мов трубою
Міліони зве з собою, —
Міліони радо йдуть,
Бож се голос д у х а чуть.

Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По варстатах ремісницьких,
По місцях недолі й сліз.
І де тілько він роздасть ся,
Гинуть сльози й сум нещастя,

Сила родиться й завзятє —
Не ридать, а здобувати
Хоч синам, сли не собі,
Кращу долю в боротьбі.

Вічний революцйонер —
Дух, наука, думка воля
Не уступить пітьмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руіна,
Покотила ся лявіна, —
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу єі спинила,
Щоб вгасила, мов огень,
Розвидняющий ся день?...

1880.

ВЕСНЯНКИ.

I.

Дивувалась зима,
Чом се тають сніги,
Чом леди присли всі
На широкій ріці?

Дивувалась зима,
Чом так слабне вона,
Де той легіт берєсь,
Що теплом пронима'?

Дивувалась зима,
Як се скріпла земля
Наливаєсь теплом,
Оживає що дня?

Дивувалась зима,
Як посьміли над сніг
Проклюнутись квітки
Запахущі, дрібні?

І дунула на них
Вітром з уст ледяних,
І пластом почала
Сніг метати на них.

Похилились квітки,
Посумніли, замклись;
Шуря-буря пройшла, —
Вони знов піднялись.

І найдужше над тим
Дивувалась зима,
Що на цвіт той дрібний
В неі сили нема.

27 марта 1880.

II.

Гримить! Благодатна пора наступає,
Природу роскішная дрож пронимає,
Жде спрагла земля плодотворноі зливи
І вітер над нею гуляє бурхливий
І з заходу темная хмара летить —
Гримить!

Гримить! Тайна дрож пронимає народи, —
Мабуть благодатная хвиля надходить...
Мільйони чекають щасливоі зміни, —
Ті хмари — плідноі будущини тіни,
Що людськість мов красна весна обновить...
Гримить!

1880.

III.

Гріє сонечко!
Усміхаєся небо яснеє,
Звонить пісеньку жайвороночок,
Затонувши десь в безднї-глубіни
Кришталевого океану...
Встань,
Встань орачу! Вже прогули вітри,
Проскрипів мороз, вже пройшла зима!
Любо дихає воздух леготом;
Мов у дівчини, що з сну будиться,
В груди радісно бєсь здоровая
Молодая кров,
Так і грудь землі диха-двигаєсь
Силов дивною, оживущою.

Встань, орачу, встань!
Сій в щасливий час золоте зернó!
З трепетом любви мати щирая
Обійме його,
Кровю теплою накормить його,
Оберіжливо виростить його.

Гей, брати! В кого серце чистеє,
Руки сильнії, думка чесная, —
Прокидайтеся!
Встаньте, слухайте всемогущого
Поклику весни!
Сійте в головах думи вольнії,
В серцях жадобу братолюбія,
В грудях сміливість до великого
Бою за добро, щастє й волю всіх!
Сійте! На пухку, на живу рілю
Впадуть сімена думки вашої!

28 марта 1880.

IV.

Вже сонечко знов по лугах
Почалó весняную роботу;
І знов по широких полях
Полились ріки людського поту.

По тихій, по чистій ріці
Знов сріблястая риба гуляє;
По голій, тісній толоці
Знов худоба худа шкандибає.

Звенить птахів співами ліс
І зазуля кує коло кладки;
Дорогою тягне ся віз —
Секвестратор в село за податки.

28 марта 1880.

V.

Земле, моя всеплюдощая мати,
Сили, що в твоїй живе глубині,
Краплю, щоб в бою сильнійше стояти,
Дай і міні!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чутє і відновлює кров,
Що до людей безграничную будить,
Чисту любов!

Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ломати,
Ясність думкам — в серце кривди влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать!

1880

VI.

Розвивайся лозо борзо,
Зелена діброво!
Ожпває помертвіла
Природа на ново.
Оживає, розриває
Пута зимовії,
Обновляєсь в свіжі сили
Й свіжії надії.

Зеленій ся, рідне поле,
Українська ниво!
Підоймися, колосися,
Достигай щасливо!
І щоб всяке добре сімя
Ти по вік плекала,
І щоб світу добра служба
З твого плоду стала!

1880.

VII.

Не забудь, не забудь
Юних днів, днів весни, —
Путь житя, темну путь
Проясняють вони.

Злотих снів, тихих втіх,
Щирих сліз і любви,
Чистих поривів всіх
Не встидайсь, не губи!

Бо минуть — далі труд
В самоті і глуші,
Мозолі наростуть
На руках і душі.

Лиш хто любить, терпить,
В кім кров живо кіпить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить,
Людське горе смутить
А добро веселить, —
Той цілий чоловік.

Тож сли всю житя путь
Чоловіком цілим
Не прийдесь тобі буть, —
Будь хоч хвилечку ним.

А в поганії дні,
Болотяніі дні,
Як надія пройде
І погасне чутє,
Як з великих доріг
Любви, бою за всіх
На вузкі та круті
Ти зійдеш манівці,

Зсушить серце жура,
Зколють ноги терни, —
О, тоді май житя
Вдячно ти спомяни!

О, тоді ясні сни
Оживлять твою путь...
Юних днів, днів весни
Не забудь, не забудь!

10 іюня 1882.

VIII.

Лице небесне прояснилось
І блиском роскоші займилось,
Надіі румянцем палів —
Міні в тюрмі аж серце млів.

Нараз в безмірному просторі,
Мов парус на далекім морі,
Маленька хмарка виринає
І звільна, з тиха надпливає.

Щось в ній мутиться і трепече,
Немов у серце молодече
Вірвеся думка сумовита,
Трівоги хмаркою вповита.

Та промінь сонця гнеть зцілує
З лиця небес хмаринку тую,
Лиш на рісницях золотистих
Дві три краплиночки зависли.

О небо, кришталеве море,
Що защеміло в серці твоім
В тій хвили? Чи землі дрібноі
Велике, непроглядне горе?...

29 марта 1880.

IX.

Ще щебече у садочку соловій
Пісню любую весноньці молодій,
Ще щебече, як від давна щебетав,
Своім співом весну красную витав.

Та не так тепер в садочку як було:
Вечір в маю, співом все село гуло́,
По вулиці дівчатонька, наче рій,
На вишеньці висвистує соловій.

Не так нині як бувало! Півсмерком
Не йдуть селом дівчатонька ходірком,
Не виводять співаночок на весь двір
Соловієви на вишеньці в супір.

Ось з роботи перемучені спішать,
Руки й ноги мов відрубані болять, —
Не до жартів йім сердешним та пісень,
Лиш спочити б, наробивши ся весь день!

Важко якось соловію щебетать,
Важко весну, хоч як красну зустрічать,
Голосить природи радість на весь мір,
Наче людському нещастю на докір.

А ще жаль єму й супірниць, що йіх спів
По селу враз з єго свистом гомонів.
Що то жде йіх?... Слюб з нелюбом, рій дітий,
Та вйідливая свекруха й муж лихий.
1881.

X.

Весно, ох довго ж на тебе чекати!
Весно, голубко, чому ж ти не йдеш?
Чом замісць себе до вбогоі хати
Голод і холод, руіну і страти
 В гості ти шлеш?

Бач, уже май зачинаєсь! О маю,
Чом же мерцем ти приходиш на світ?
Пусто і мертво по полю, по гаю,
Лиш оловяніі хмари вкривають
 Весь небозвід.

Стогін іде по селищах убогих,
Діти гуртами на задавку мруть,
Сіна нема й стебелця в оборогах,
Гине худібка, по долах розлогих
Води ревуть.

„Згинем“, — люд шепче. „Таж горе не са́ме
Звикло ходить. Або пошесть прийде,
Або — не дай Боже, — Польща настане“.
От як сей рік зустрічають селяне
Весно, тебе.

1881.

XI.

Рад би я, весно, в весельшіі нути
Радісним співом витати тебе,
В твоїй красі ненаглядній втонути,
Злятись з тобою, забути себе.

Рад би я ястребом плавать в блакиті,
Травкою ніжною пнятись з землі,
Хвилею бурхать о скали розбиті,
Мушкою гратись в вечірнім теплі.

Вмерти, з жития розплисти ся на волю,
В рідній землиці спочити від сліз,
Щоб не чуть в серці пекучого болю,
Людськоі муки не бачити скрізь!

1881.

XII.

Ой що в полі за димове?
Чи то вірли крильми бють ся?
Ні, то Доля грядки копле,
Красу садить, розум сіє,
Примовляє, приспівує:

„Сходи красо до схід сонця,
Ти розуме спозаранку!
Рости красо до пояса,
Ти розуме висше мене!
Іди краю поміж люде,
Ти розуме громадами!
Не дайсь красо тому взяти
Хто ти хоче світ звязати;
Не дайсь красо тому в руки,
Хто тя хоче в пута вкути!
А як впадеш у неволю,
То розплинь ся слізоньками,
То засохни без розплоду!

„Ти розуме, бистроуме,
Порви пута віковіі,
Що скували думку людську!
Двигни з пітьми люд робучий,
Двигни з пітьми — та до мене!
Розхитай в нім ясні думи,
Розрости бажанє волі,
Виплекай братерську згоду,
Поєднай велику силу,
Щоби разом, дружно стала,
Щастя, волі добувала!

23 іюня 1880.

XIII.

Весняніі пісні,
Весняніі сни,
Чом так безутішні,
Безвідрадні ви?

Чи для вас не має
Зелені в лісах,
Чи для вас не сьяє
Сонце в небесах?

Чи для вас весела
Квітка не цвите,

Що лиш вбогі села,
Людський біль здрите?

Ох, живі діброви,
Ясний сонця світ,
Лиш житя, любови
В людських душах ніт!

Втішно птиця лине,
Гамір, співи, крик...
Тілько бідний гине
З голоду мужик.

Цвіти серед поля
Долом і горов, —
Тілько тьма й неволя
Пє народну кров.

Краще б то для моди
Заспівати, бач,
Про красу природи,
Ніж про людський плач.

Але не для моди
Се співаю я,
То й сумна виходить
Пісенька моя.
1882.

XIV.

Думи, діти мої,
Думи, любі мої!
З усміхнутим лицем
В тій понурій тюрмі!

Наче запах весни
Налітаєте ви,
Скорбне серце моє
Потішаєте ви!

Де жура душу тлить,
Живе серце болить,
Де в важкій боротьбі
Духа втома вялить,

Де хитає ся ще,
Сумніває ся ще
Ум, де думка нова
Загорає ся ще, —

Там ви, думи, летіть,
Слабосилих кріпіть
В горя й сумніву змрік
Лийте радісний світ!

6 апр. 1880.

XV.

Весно, що за чудо ти
Твориш в мойій груди!
Чи твій поклик з мертвоти
Й серце к жизні будить?
Вчора тлів мов Лазар я
В горя домовині —
Що ж се за нова зоря
Міні блисла нині?
Дивний голос мя кудись
Кличе — тут то, ген то:
„Встань, прокинь ся, пробудись!
Vivere memento!"

Вітре теплий, брате мій,
Чи твоя се мова?
Чи на гірці світляній
Так шумить діброва?
Травко, чи се може ти
Втішно так шептала
Що з під криги мертвоти
Знов на світло встала?

Чи се може шемріт твій,
Річко, срібна ленто,
Змив мій смуток і застій?
Vivere memento!

Всюди чую любий глас,
Клик житя могучий...
Весно, вітре, люблю вас,
Гори, ріки, тучі!
Люде, люде! я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свого кровю рад
Ваше горе змити.
А що кров не зможе змить,
Спалимо огнем то!
Лиш боротись значить жить...
Vivere memento!

14 окт. 1883.

ОСІННІ ДУМИ.

I.

Осінний вітре, що могучим стоном
Над лісом стогнеш, мов над сином мати,
Що хмари люто гониш небосклоном,
Мов хочеш зиму, сон і смерть прогнати —

Що у щілинах диким виєш тоном
І рвеш солому із сільськоі хати,
Зівяле листє гоном-перегоном
По полю котиш — вітре мій крилатий!

Я довго, пильно слухав стону твого,
І знаю, чом так стогнеш ти і плачеш:
Тобі жаль сонця, цвіту, дня літного!

О вітре, брате! Як мене побачиш
Старим, зівялим, чи й по мні заплачеш,
Чи гнівно слід бутя завієш мого?...

9 окт. 1882.

II. Журавлі.

По над степи і поле, гори й доли,
По над діброви зжовклим листом вкриті,
По над стернища, зимним вихром биті,
З плачем сумним, мов плач по красшій доли —

По над селища бідні, непошиті
Хатки, обдерті і пусті стодоли,
По над люд темний, сумовитий, голий,
Ви пливете по мглистому блакиті.

Куди? куди? Чи в красший край зелений,
Залитий світлом, зілєм умаєний,
На нитку мов нанизані мчите ви?

О ждіть! Ось в мглистій і вохкій ярузі
З крилом підтятим брат ваш сохне в тузі!
Возьміть мене в путь, братя! Де ви? Де ви?...

*
* *

Післанці півночи, в далекім юзі,
В прекраснім краю барв, богацтва, пісні,
Перекажіть про сірі, безутішні
Мгли, що стоять на нашім видокрузі!

Перекажіть про бідність, сльози вічні,
Про труд безсонний в болю і натузі,
Про чорний хліб твердий, пече́ний в спузі,
Про спів жалібний, мов вітри долішні!

Перекажіть про те, що вас прогнало
З нещасного хоч рідного вам краю,
Щоб всяке щире серце й там ридало!

Та сли й там бідні схнуть, терплять, ридають,
Сли й там земля ссе кров йіх, сльози й піт,
А хліб дає не йім — мовчіть! мовчіть!

20—21 окт. 1883.

III.

Тихенько річка котить хвилі чисті,
Так тихо, що в ній чуєш як тріпочесь
Сверщок, що впутавсь у зівялім листі, —
Що і самому розплисти́сь в ній хочесь.

Тихенько зорі моргають іскристі...
Зірниці промінь мов дитя хлюпочесь
В хрустальних водах; голіі, безлисті
Нависли лози — йім заснути хочесь.

На дні перловім щука спить спокійно,
Лініво зіви шевелить кроваві,
І рак з нори виповзує повільно.

І в серці людськім зорі золотаві
Михтять, та й щука лютая дрімає,
І заздрість острі щипці виставляє.
1881.

IV.

Паде до долу листє з деревини,
Паде невпинно, чутно, сумовито,
Мов сльози мами, що на гріб дитини
Прийшла і плаче, шепчучи молитов.

Осики лист кровавий із гилини
Паде, немов ножем його пробито;
Жалібно жовте листє березини
Здаєть ся шепче: Літо, де ти, літо!

Лиш дуб могучий, жолудьми богатий,
Спокійно в темну, зимну даль глядить, —
Таж він не дармо тепле літо втратив!

Най вяне листє, най метіль гудить,
Се сил єго не зможе підірвати,
А плід єго приймесь і буде жить.
1881.

СКОРБНІ ПІСНІ.

I.

Не винен я то́му, що сумно співаю,
Брати мої!
Що слово до слова нескладно складаю —
Простіть міні!

Не радість йіх родить, не втіха йіх плодить,
Не гра пуста,
А в хвилях недолі, задуми тяжкоі
Самі уста

Иіх шепчуть, безсонний робітник заклятий
Склада йіх — сум:
Моя бо й народна неволя, то мати
Тих скорбних дум.

9 мая 1880.

II.

Бувають хвилі, серце мліє
І скорбних мислей рій летить,
Мов чорна хмара небо криє
І грім у хмарі гуркотить.

І поглядом німоі злоби
Гляджу на небо й світ живий
І жду, що з земноі утроби
Ось-ось прорвесь огонь страшний.

І в мить спалить всю землю тую
З всіма́ неправдами єі,
Перелома хао́с твердую
Шкарлущу скріплоі землі...

І наче золото в горнилі
Сей світ очистить ся зовсім —
І чиста, в невечерній силі
Засьяє правда й воля в нім.

2 апр. 1880.

III.

До моря сліз, під тиском пересудів
Пролитих і моя вплила краплина;
До храму людських змагань, праць і трудів
Чень і моя доложить ся цеглина.

А як мільйонів куплений слезами
День світла, щастя й волі засвитає,
То чень в новім, великім людськім храмі
Хтось добрим словом і мене згадає.

2 апр. 1880.

IV.

Нехай і так, що згину я
Забутий десь під тином,
Що всі мої думки, діла
Сліду не лишать, мов та мгла
На небі синім!

Нехай і так! Я радо йду
На чесне, праве діло!
За него радо в горю вмру
І аж до гробу додержу
Свій прапор ціло.

31 мая 1880.

V.

Тяжко, важко вік свій коротати
У незна́ня сумерці німім
І хилитись і в ярмі стогнати,
До могили простогнати в нім.

Тяжко, важко вік цілий боліти,
А не знати навіть, де болить;
Мучитись у горю, а не вміти
Того горя й крихточку вменшить.

А ще тяжше бачити всю муку,
Знати добре жерело єі,
Але не могти подати руку
Тому брату, що так стогне в тьмі.

А ще тяжше горячо бажати
Волі, правди, братньоі любви,
Шарпатись у путах, гризти крати,
А на волю встати не могти.
1878.

VI.

Вій вітре горою
Над сею тюрмою,
Заплач надомною,
Як рідний, як брат!

Розвій ті надіі
Злудні хоч яркіі,
Що серце мов змиі
Гризуть і палять!

Зморозь кров кіпучу!
Невсипну, пекучу
Втиши думок бучу,
Що в мізку бурлить,

Щоб дні нам за днями
Безслідно минали,
Мов шум по над скали
Безслідно шумить.

13 марта 1880.

VII.

Ой рано я, рано устану,
На яснеє небо погляну,
А небо, мов синій кришталь,
А в серці важкий сум і жаль.

Всміхає ся небо і мінить,
Глядить на тюремнії стіни,
А стіни пожовкли — від сліз,
Що ними просякли наскрізь.

О яснеє небо, чому ти
Глядиш так чудово всміхнуте,
По що в ту проклятую кліть
Ти шлеш міні любий привіт?

Ту сльози, ти радість голосиш!
Ти запах свободи приносиш,
А тутка понура тюрма,
Могила тісна і німа.

Живий у могилу заритий
Гляджу я на світлом облитий,
На вольний, веселий сей світ —
Кров жаром у жилах кіпить.

За що мене тут закували,
За що міні волю відняли?
Кому я і чим завинив?
Чи тим, що народ свій любив?

Бажав я для скованих волі,
Бажав для нещасного долі

І рівноі правди для всіх, —
Се весь, одинокий мій гріх.
1877.

VIII.

Відцурали ся люде мене!
Сей та той надійде і мине!
Тілько боязно скоса зирне...
Чи боять ся ті люде мене?

Я блукаю, мов звір серед гір,
Серед шуму вулиць містових,
В серці чую слова мов докір:
Ти проклятий один серед них!

Самотою хожу́ я, мов блуд,
З горем в серці нестерпно важким...
Всі знайомі минають, ідуть —
Поділити ся горем ні з ким.

Як би в сльози крівавіі знов
Міг я все своє горе розлить,
Я би виплакав всю свою кров,
Щоб нічого з людьми не ділить.
18 нояб. 1880.

IX.

Мій раю зелений,
Мир-зілєм маєний,
Стели ся круг мене
В далекую даль!

Пречудний спокою
Витай надомною,
Святою рукою
Прогонюй мій жаль!

Як сонічко сьяє!
Як вільно гуляє
По вільному краї
Мій погляд кругом!

Луги за ланами,
Село між садами
І мир між хатками,
Спокій над селом.

А люде щасливі,
Брати мов зичливі
На прадідній ниві
Працюють поспів...

І пісня лунає
Від краю до краю:
Тут пана не має,
Не має й рабів!

О краю мій, світе!
Щоб раз тебе вздріти,
Я рад був терпіти
Весь вік у ярмі.

А днесь тя що днини
З утіхов дитини
Видаю, єдиний,
У снах, у тюрмі.

14 марта 1880.

НІЧНІ ДУМИ.

I.

Ночи безмірнії, ночи безсоннії,
Горе моє!
Мозок наляжуть думки невгомоннії,
В серці грижа мов павук той полоннії
Сіти снує.

Вихром невпинним бажаня сердечнії
Рвуть ся, летять —
Вічно невтишені і безконечнії...
Мов на свої мене крила безпечнії
Схопить хотять.

Де ви так рветесь, куди ви літаєте
Думи-орли?
В гості до зірки ви чень не бажаєте?
К земним зіркам же ви й стежки не знаєте
Тут по земли.

О моя ясна, блискуча зірничко,
Де ти живеш?
Чи за житя ще я вздрю твоє личко?
Чи аж по смерти на гріб мій, горличко,
Плакать прийдеш?

12 дек. 1882.

II.

Непереглядною юрбою
Ідуть за днями дні мої
Так страшно одностайні всі,
Як оловяні хмари ті,
Що звільна линуть надомною.

Без діл, з закутими руками,
Без мислей деревію я,
Минає молодість моя,
Мов чиста річка степова
Безслідно гине між пісками.

Гинь, гинь, хоч жити ще не вспів,
І слід загине за тобою,
Розслизне ся, мов сніг весною —
Лиш в серці тиск важкого болю
Єдиний слід минувших днів.

14 марта 1880.

III.

Світ дрімає. Блідолиций
Місяць задрімав над ним, —
Знать замкнули в небі двері
І поснуло ся святим.

Тож все горе світовеє,
Що від сонних утекло,
На мою безсонну душу
Мов горою налягло.

23 сент. 1880.

IV.

Чи олово важке пливе у моїх жилах
Так сонно, звільна, зимно замісць крови?

Чи мізку рух чия рука спинила
І бистрий пóтік мислей загатила,
Вгасила іскру дотепу й розмови?

Так важко, звільна хвиль, годин і днів
Повзуть безбарвні, непроглядні стада!
І дух у тілі, бачить ся, зомлів,
Мов в купели пливак відважний ослабів
І тисне к дну єго лінивих хвиль громада.

14 марта 1880.

V.

Безкрайі, чорні і сумні
За ночами минають ночи,
І безутішному міні
Схід сонця снить ся. Бачуть очи
Крізь мур тюремний, як лютує
Завзята боротьба в природі.
Ще темний Агріман панує,
Розпершись гордо там, на сході.
Та в царстві своім чує він
Таємну дрож. Ось лехкокрилі
Мов стріли до понурих стін
Летять від сходу світла хвилі.
Лютує Агріман, гасить
Ненависне промінє враже,
Та хвиля світла все біжить,
Хоч щó він робить, щó він каже.
Хитаєсь трон єго твердий,
І чуєсь Чорному цареви,
Як Ормузд ясний, молодий
Вже виринає з хвиль рожевих.

16 апр. 1880.

VI.

Догарають поліна в печи,
Попеліє червоная грань...

У задумі сиджу я в ночи
І думок сную чорную ткань.

І коли ж то той жар догорить,
Що ятрить ся у серці міні?
І чи скоро то горе згасить
В моім мізку думки огняні?

Ох, печуть і бушують вони!
Гризе душу й морозить нуда!
Кров кіпить і нутро все в огни, —
В коло ж мур і неволя бліда.

Я боротись за правду готов,
Рад за волю пролить свою кров,
Та з собою самим у війні
Не простояти довго міні.

18 нояб. 1881.

VII.

Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай, важкая думо-муко
Над людським горем, людською журбою!

Рви серце в мні, бліда журо-марюко,
Не дай заснуть в постéлі безучастя —
Не покидай мене, гриже-гадюко!

Не дай живому в домовину класть ся,
Не дай подумать ані на хвилину
Про власну радість і про власне щастя,

Докіль круг мене міліони гинуть
Мов та трава схне літом під косою,
І від колиски аж по домовину

Жиють з бідою наче брат з сестрою.
Докіль житє тяжким нас дáвить валом,
На пни ломає силою страшною, —

Докіль ще недосяглим ідеалом
Для міліонів ситість, тепла хата, —
Докіль на лицях сльози ніби ралом

Борозди риють, — доки зимна крата
Тюремна руки путає робучі,
Мруть з голоду бездомні сиротята,

Пишають ся під небом ті блискучі
Гнізда розпусти, зопсутя́ й обмани
І світ заражують, докіль могучі

„Стовпи“ отруту ллють в народні рани,
Думки кують, для прихоті своєі
Люд трупом стелють люті Тамерлани!

Ох, загніздись на дні душі моєі
Важкая думо! Сильними кліщами
Стискай те серце, скоро б від твоєі

Схибнув я стежки! Ночами і днями
Шепчи над вухом; „Ти слуга нещасних!
Працюй для них словами і руками
Без бажань власних, без вдоволень власних!“

28 нояб. 1883.

VIII.

Місяцю, князю!
Нічкою темною
Тихо пливеш ти
Стежков таємною...
Ніжно хлюпочеть ся
Во́здушне море,
Так в нім і хочеть ся
Змить з серця горе.

Місяцю, князю,
Ти чарівниченьку!
Смуток на твойому
Ясному личеньку.

Із небозвідноі
Стежки погідноі
Важко глядіть тобі
В море бездонне,
В людськости бідноі
Горе безсонне.

Місяцю, князю!
В пітьмі будущого
Знать ти шукаєш
Зіля цілющого,
Зіля, що лиш цвите
З за райських меж...
Ох, і коли ж ти те
Зілє найдеш?...

16 іюля 1883.

IX. Пісня геніів ночи.

По боях земного житя,
Чи в повні свіжих сил;
В утомі з довгого путя,
Чи в першім маху крил;
Чи в низ літа склонили скрань,
Чи в серці рай весни, —
Сюди, вандрівче, ти пристань!
Засни! Засни! Засни!

Щó земний шлях, щó земний бій,
Ненависть і любов?
Тут ніч, тиша і супокій
Без снів і без оков.
Тут болю ані втіх нема,
Морозу ні весни,
Тут забутє, спокій і тьма —
Засни! Засни! Засни!

Припадь істотою цілов
Природі до грудий,
Туди верни, відкіль прийшов,
Напій безсмертя пий!

Почате в бою тіло те
Знов в вир бездонний пхни,
Що вічно смерть з житєм плете —
Засни! Засни! Засни!

А дух? Се ж іскорка лишень,
Се огник, нервів рух!
Розпадесь мозок, то й огень
Погасне, згине дух.
Воскресних не лякайсь казок,
Хай для дітей вони!
Остатній біль — побідний крок!
Засни! Засни! Засни!

10 дек. 1882.

ДУМИ ПРОЛЕТАРІЯ.

I. На суді.

Судіть мене, судді мої,
Без милости фальшивої!
Не надійтесь, що верну я
З дороги „нечестивої“,
Не надійтесь, що голову
Пред вами смирно схилю я,
Що в добрість вашу вірити
Буду одну хоч хвилю я.

Судіть мене без боязни, —
Таж сильні ви, то знаєте!
Судіть без встиду, таж ви встид
На привязи тримаєте;
Судіть, як каже право вам,
Судіть острійше, тяжше ще, —
Таж ви і право, то одно
В одній машині колісце.

Одно лишень, прошу я вас,
Скажіть виразно й сміло ви:
Яка вина моя і тих,
Що враз зо мною йдуть і йшли?
Скажіть виразно: Люде ті,
Се зрадники! Вони хотять
Перетворить, перевернуть,
Звалити наш суспільний лад!

Тай ще скажіть, за що хотять
Перетворити лад цілий?
За те, що паном в нім богач,
А гнесь слугою люд німий.
За те, що чесна праця в нім
Придавлена, понижена,
Хоч весь той ваш суспільний лад
Піддержує й живить вона.

За те, що дармоїдство тут
З робучих рук ссе кров і піт;
За те, що тут з катедр, амбон
Ллєсь темнота, не ясний світ.
За те, що ллєсь мільйонів кров
По прихоти панів, царів;
За те, що люде людям тут
Кати, боги, раби гірш псів.

А ще скажіте, як сей лад
Перевернути хочем ми?
Не збруєю, не силою
Огню, зеліза і війни,
А правдою і працею
Й наукою. А як війна
Кровава понадобить ся,
Не наша буде в тім вина.

Та ще скажіть, що ви й самі
Не відмовляєте нам то,
Що правду ми говоримо,
Що прямо, чесно ми йдемо
За правдою. Все те скажіть,
Судді мої, по щирости,
Тоді в імя сего ладу
Судіть мене без милости!

30 апр. 1880.

II. Милосердним.

Нехай і так, що мов червяк
Затоптаний в багно житя,

Оскорблений, унижений,
З гнівом в души вмираю я;
Нехай і так, що в старця мов,
Похилий мій, нужденний вид,
Та все ж ваш дар непрошений
Глубоко грудь міні ранить.

Нехай і так, що добрі ви
І чесні ви і щирі ви,
Що з милосердя даєте
Старцеви милостині ви;
Та милостині вашої
Я не благав, я не просив, —
За щож ви дар той тичете,
Щоб руку мні наскрізь палив?

І хтож вам право дав таке,
Щоб милувались ви сейчас
Над кождим, у кого лице
Не так щасливе, як у вас,
В кого уста безкровнії,
Погас в очах веселий жар,
І одіж драна голосно
Говорить: бач, се пролетар?

Хто знає, може драний той,
Блідий, нужденний пролетар
Не хоче милости, вважа'
Пощочиною всякий дар?
Хто знає, може слова лиш
Прихильного від вас він жде,
А може найвдячнійший вам
За ваше мо́вчанє буде́?

А може дар той, за котрий
Вас ваша совість похвалить,
Його важким униженєм,
Мов пясть до долу повалить?
А може за той дар, що в вас
Із милостивих рук плине,
Він милість вашу дешеву,
І руки ваші проклине?...

12 іюня 1880.

III. Semper idem!

Против ро́жна перти,
Против хвиль плисти́,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести!

Правда против сили!
Боєм против зла!
Між народ похилий
Вольности слова!

З світочем науки
Против бре́хні й тьми —
Гей, робучі руки,
Світліі уми́!

Ще те не вродилось
Остреє зелізо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарізав!

Ще той не вродив ся
Жар, щоб в нім згоріло
Вічне діло духа,
Не лиш утле тіло!

3 апр. 1880.

IV. Ідеалісти.

Під пнем перегнилим в болоті гнилому
Вертять ся, клублять ся дрібні червяки:
І вродились, виросли й гинуть у ньому,
А другі йіх тілом живуть залюбки.

І снить ся йім бідним у пітьмі кромішній:
Десь сонце горить у всім чарі весни,
А в сонця проміню, у радости вічній
Гуляють і золотом сьяють вони.

Ті сни свої черви складали в сістеми
З заключенєм: так є найліпше, як є;
Читали промови, співали поеми
Про гарне, щасливе в болоті житє.

В тім люде той пень відвалили й поперли,
І дійснеє сонце вказалось з за мгли;
На сонце те глипнули черви й померли,
І мручи, убійчеє світло кляли.

1882.

V.

Всюди нівечить ся правда,
Всюди панує брехня,
В ваших лиш серцях, о братя,
Най не постане вона!

Там ви для правди святоі
Сильний збудуйте опліт,
Там ви огонь невгасимий
Чесноі думки паліть!

Твердша від стали твердоі,
Сто раз тривкійша ніж мур
Щирих, мягких серць твердиня
Супроти громів і бур.

Там з поколінь в поколіня
Правда простоіть ціла,
Поки не зломить ся лютий
Вал лицемірства і зла.

І мов те древо зимою,
З верху безлисте, мертве,
В бурі, морози пускає
Вічно корінє нове;

І мов нора та підземна
Триска ключем з під скали, —
Трисне з під зла й пересудів
Правда жива на земли.

6 апр. 1880.

VI. Супокій.

Супокій — святеє діло
В супокійнії часи,
Та сли в час війни та бою
Ти зовеш до супокою, —
Зрадник або трус єси.

Бо коли народи в згоді
Враз працюють, щоб природі
Вирвать тайну не одну,
В тьму житя влить світла до́сить, —
Горе тому хто підносить
Самовільную війну.

Та коли в робучу пору
В нашу хату і комору
Закрадаєсь лиходій,
Щоб здобуток наш розкрасти,
Ще й на нас кайдани вкласти, —
Чи й тоді святий спокій?...

15 іюля 1883.

VII. Товаришам.

І вас зі своіх зборів проженуть
Старих порядків лицарі гордіі,
Імя і діла ваші проклинуть
І крикнуть: „Зрада! пагубніі мріі!“
І вашу добру славу оплюють
Брехнею, й вас полічать між злодіі,
Отрутою замучених напоять,
Надіі ясні жовчею затроять.

На суд потягнуть вас, начинять вами
Всі тюрми, все покличуть проти вас —
Людей і Бога. Ділом і словами
Не проминуть ранити раз у раз

Мяхкеє серце ваше, мов тернами.
Подумаєш: Оттак жить! — і нераз
Самому страшно, защемить у груди...
Чиж так живуть з людьми-братами люде?

Не так повинні! Щоб не так жили,
Щоб брата і в найменшому пізнали,
За те як раз до бою ви пішли,
На поклик правди проти бре́хні стали...
Боріте ся! Терпіть! По всій земли
Рівнайте стежку правді! Де застали
Лиш гложе, терне, там по вас нехай
Зазеленіє жито наче гай!

19 апр. 1880.

VIII.

Не люде наші вороги,
Хоч люде гонять нас і судять
І запирають до тюрми
І висміваують нас і гу́дять.

Бо люде що? Камінє те,
Котре розбурхана весною
Валами котить і несе
Ріка розлитая з собою.

Не в людях зло, а в путах тих,
Котрі незримими вузлами
Скрутили сильних і слабих
З йіх мукою і йіх ділами.

Мов Ляокоон серед змий,
Так люд увесь в тих путах вє ся...
Ох і коли ж той скрут страшний
На тілі велетня порве ся?

9 апр. 1880.

IX.

Не довго жив я в світі ще,
Та встиг чимало вже зазнати.
Не що й дало міні житє,
Та все ж дало досйть богато.

Дало міні пізнать добро,
Дало побачить світ науки,
Бажанє правди у душі
І дві тверді, робучі руки.

Дало і приязнь і любов
Взаімну хоч і не щасливу.
Сказало: „Сій, хоч не твойо́в
Руков пожате буде жниво!“

І ворогів дало, котрі
Клинуть і тиснуть мя, бо сильні;
Дало й прихильників, котрі
Найбільш самі собі прихильні.

Та над усе ціню я ту
Малую мірку мук і болю,
Котрі приняв я в сім житю,
За правду, за добро, за волю.

1 апр. 1880.

X.

Ви плакали фальшивими слезами
Над моєю недолею, жаліли
Мене, махали жалісно руками,
Та помогти міні не вміли й не хотіли.

„Жаль бідного! З дороги марне збив ся
І згиб! Ми се з гори вже добре знали!
Дурний був, за пусту роботу, бач, вчепив ся,
І ось куди єго фантазіі загнали!“

А другі, ще милосернійші, бистро
Здвигаючи плечима, промовляли:
„Ось до чого веде погане товариство,
Сліпая віра в мрії-ідеали!“

Пожалували всі мене, а далі
Пішли — хто на обід, хто в карти грати,
А хто судить запертих в кріміналі,
А я лишивсь під тином умирати.

31 мая 1880.

EXCELSIOR!

I. Наймит.

В устах тужливий спів, в руках чепіги плуга,
 Так бачу я його;
Нестаток і тяжка робота і натуга
 Зорали зморщками чоло.
Душею він дитя, хоч голову схилив
 Немов дідусь слабий,
Бо від колиски він в недолі пережив
 І в труді вік цілий.
Де плуг єго пройде, зелізо де розриє
 Землі плідноі пласт,
Там незабаром лан хвилясте жито вкриє,
 Свій плід землиця дасть.
Чому ж він зрібною сорочкою окритий,
 Чому сірак, чуга́
На нім мов на старці з пошарпаноі свити?
 Бо наймит він, слуга.
Слугою родить ся, хоч вольним окричали
 Богатирі єго;
В нужді безвихідній, погорді і печали
 Сам хилить ся в ярмо.
Щоб жити, він житє і волю власну й силу
 За хліба кусник продає,
Хоч не кормить той хліб і стать єго похилу
 Не випрямить і сил не додає.
Сумує німо він, з тужливим співом оре
 Те поле, оре не собі,
А спів той наче брат, що гонить у серця горе,
 Змагатись не дає журбі.

А спів той, то роса, що в спеці підкріпляє
 На пів зівялий цвіт;
А спів той — грім страшний, що ще лиш глухо грає,
 Ще з далека гримить.
Та поки буря ще нагряне громовая,
 Він хилить ся, проводить в тузі дни,
І земельку святу як матінку кохає,
 Як матінку сини.
Байдуже те єму, що для добра чужого
 Він піт кровавий ллє,
Байдуже те єму, що потом труду свого
 Панам пановане дає.
Коб лиш земля, котру єго рука справляла,
 Зародила опять,
Коби з трудів єго на других хоч спливала
 Небесна благодать.

* *
*

Той наймит — наш народ, що поту ллє потоки
 Над нивою чужою.
Все серцем молодий, думками все високий,
 Хоч топтаний судьбою.
Своєі доленьки він довгі жде століття,
 Та ще надармо жде;
Руіни перебув, татарські лихоліття
 І панщини ярмо тверде.
Та в серці хоч і як недолею прибитім
 Надія кращая жиє;
Так часто під скали тяжезноі гранітом
 Нора холодна бє.
Лиш в казці золотій, мов привид сну чудовий,
 Він бачить доленьку свою,
І тягне свій тягар, понурий і суровий
 Волочить день по дню.
В столітях нагніту єго лиш ратувала
 Любов до рідних нив;
Нераз дітей єго тьма тьменна погибала,
 Та все він пережив.
З любвою тою він мов велитень той давний,
 Непоборимий син землі,

Що хоч повалений, опять міцний і славний
 Вставав у боротьбі.
Байдуже, для кого — співаючи він оре
 Плідний, широкий лан;
Байдуже, що він сам терпить нужду́ і горе,
 А веселить ся пан.

* *
*

Ори, ори й співай, ти велитню, закутий
 В недолі й тьми ярмо!
Пропаде пітьма й гнет, обпадуть з тебе пута,
 І ярма всі ми порвемо.
Не даром ти в біді, пригноблений врагами,
 Про силу духа все співав,
Не даром ти казок чарівними устами
 Єго побіду величав.
Він побідить, порве шкарлущі пересуду,
 І вольний, власний лан
Ти знов оратимеш — властивець свого труду
 І в власнім краю сам свій пан.

10 октяб. 1876.

II. Беркут.

З укритого гнізда в скалистій десь щілині
З тяжким він розмахом рванувсь під хмари сині, —
З таємних мов жерел гнівлива думка рве ся,
Облетить світ, і аж о неба звід опре ся,
І бє важким крилом, де лиш сягнути зможе,
І зве: Де правда та? Де ти, великий Боже?
Всі зорі збігла я, атоми всі в природі
Перешукала скрізь, тебе ж спіткати годі.

* *
*

В блакиті він завис недвижний, розпростертий,
Мов над житєм грізний, невпинний образ смерти.
Здаєсь, що до небес він гвоздями прибитий,
Та чуєш, що він гнеть в низ вержесь — кров пролити.

Ти чуєш се, і жах тебе проходить зимний:
Таж над тобою тож завис беркут нестримний!
Він не хибне тебе, хоч як високо висить!
Чи много то ще хвиль тобі гуляти лишить?...

* *
*

Ось рушив він. Пливе без маху крил в блакиті,
Мов човник Долі тче днів наших пасма скриті.
Спокійно колесить, знижаєсь, знов зриваєсь,
За хмару криє ся, в лазурі розпливаєсь.
Лиш острий крик єго вістить, що він голодний!
Так в час тиші нераз прорве ся плач народний.
І защемить в душах вельможних біль таємний,
Мов землетрясеня віщун, той грім підземний.

* *
*

Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте!
За те, що в груди ти ховаєш серце люте,
За те, що кров ти пєш, на низьких і слабих
З погордою глядиш, хоч сам живеш із них;
За те, що так тебе боїть ся слабша твар;
Ненавиджу тебе за теє, що ти цар!
І ось блищить мій кріс, ціль добра, вистріл певен,
І вбійчеє ядро під хмари понесе він.
І замість нести смерть з гори на земне ложе,
Ти сам спіткаєш смерть під хмарами, небоже.
І не як божий суд, але як труп бездушний
Ти впадеш, судови тих моїх куль послушний.
І не остатній ти! нас є стрільців сто сот:
І все, що звесь беркут, полоще кровю рот,
Вивисшуєсь над мир, трівогу й пострах сіє,
Те кулі не уйде, як слушний час наспіє.
А труп бездушний ми без жалю, без промови
Ногою копнемо, й підемо дальш на лови.

22—24 мая 1883.

III. Христос і хрест.

Серед поля край дороги
Стародавний хрест стоїть,
А на нім Христос розпятий
Висів тож від давних літ.

Та з часом прогнили гвозді,
Вітер хрест розхолітáв,
І Христос, в горі розпятий
Із хреста на землю впав.

Тут сейчас трава висока,
Що росла вокруг хреста,
Радісно в свої обійми,
Мягко приняла Христа.

Подорожники й фіялки,
Що там пахли з між трави,
Звились мов вінець любови
У Христа край голови.

На живім природи лоні,
Змитий з крови, ран і сльоз,
Серед запаху і цвітів
Сумирно спочив Христос.

Та якісь побожні руки
Спать єму там не дали,
І, хрестячись, з поміж цвітів
Знов у гору підняли.

Та нових не мавши гвоздів,
Щоб прибити знов Христа,
Хоч з соломи перевеслом
Привязали до хреста.

Так побожні пересуди,
Бачучи за наших днів,
Як з старого древа смерти,
Із почитаня богів,

З диму жертв, з тьми церемоній,
Із обмани, крови й сльоз,
Словом, як з хреста старого
Сходить між людей Христос,

І як ставши чоловіком,
Близший, висший нам стає,

І святим приміром своїм
Нас до вольности веде, —

Силують ся понад людськість
Будь що будь піднять Христа,
І хоч брéхні перевеслом
Привязати до хреста.
1880.

IV. Човен.

Хвиля радісно плюскоче та лестить ся до човна́,
Мов дитя цікава шепче і розпитує вона:
„Хто ти, човне? Що ти, човне? Відки і куди пливеш?
„І за чим туди шукаєш? Що пробув? Чого ще ждеш?“

А повзе ліниво чо́вен і воркоче і бурчить:
„Відки взяв ся я — не знаю; чим прийде ся закінчить
Біг мій вічний — тож не знаю. Хвиля носить, буря рве,
Скали грозять, надять-просять к собі береги мене.

„Хвилі, то житє, то гріб мій, пестощі і смерть моя;
По над власним гробом вічно ховзаюсь трівожно я.
Поти лиш живу правдиво, поки гріб той підомнов:
Вітер гонить, хвиля ломить — і я вже на дно пішов.

„Щож тут думать, що тужити, що питати ся про ціль?
Нині жити, завтра гнити, — нині страх, а завтра біль.
Кажуть, що природа-мати нас держить, як їй там тре,
А вкінці мене цілого знов для себе відбере.

„Щож тут думати? Тримає, то тримає, а візьме,
То візьме — ні в сім, ні в тому не питатиме мене.
Непогідний, несвобідний день мій, вік мій: жий чи гинь
Все одно! Шукати цили? Вік борись, плисти не кинь!“

Хвиля весело плюскоче та лестить ся до човна́,
Ніжна мов дитина шепче і пришіптує вона:
„Човне-брате, втіх шукати серед смерти, верх могил —
Сеж не горе! Глянь на море, кілько тут несесь вітрил!

„Не один втонув тут човен, та не кождий же втонув;
Хоч би й девять не вернуло, то десятий повернув
І дійшов же до пристані. Та ніде той не дійде,
Хто не має цїли. Човне, як пливеш, то знайже, де!

„Таж не все бурхає море, тихеє бува частійш.
Таж і в бурю не всі човни гинуть — тим ся ти потіш!
А хто знає, може в бурю іменно спасеш ся ти?
Може іменно тобі ся вдасть до цїли доплисти!“

Стрий 13 іюня 1880.

V. Каменярі.

Я бачив дивний сон. Немов передомною
Безмірна, а пуста і дика площина,
А я, прикований ланцом зелїзним стою
Під височенною гранїтною скалою,
А далї тисячі таких самих, як я.

У кождого чоло житє і жаль порили,
І в оцї кождого горить любови жар,
А руки в кождого ланци мов гадь обвили,
А плечі кождого до долу ся схилили,
Бо дáвить всїх оден страшний якийсь тягар.

У кождого в руках тяжкий зелїзний молот,
І голос сильний нам з гори мов грім гримить:
Лупайте сю скалу! Нехай нї жар, нї холод
Не спинить вас! Зносїть і труд і спрагу й голод,
Бо вам призначено скалу сесю розбить.

І всї ми як оден підняли в гóру руки
І тисяч молотів о камінь загуло.
І в тисячні боки розприскали ся штуки
Та відривки скали; ми з силою розпуки
Раз по раз гримали о камяне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук кровавий,
Так наші молоти гримїли раз у раз,
І пядь за пядею ми місця здобували. —

Хоч не одного там калічили ті скали, —
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас.

І кождий з нас то знав, що слави нам не буде
Ні памяти в людей за сей кровавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люде,
Як ми пробєм еі та прорівнаєм всюди,
Як наші кости тут під нею зогниють.

Тай слави-ж людськоі зовсім ми не бажали,
Бо не герои ми і не богатирі.
Ні, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали,
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всі ми вірили, що своіми руками
Розібємо скалу, роздробимо граніт,
Що кровю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прийде нове житє, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світі,
Котрий ми кинули для праці, поту й мук,
За нами сльози ллють мамй, жінки і діти,
Що други й недруги гнівніі та сердиті
І нас і нашу мисль і діло те клинуть.

Ми знали се, і в нас нераз душа боліла
І серце рвало ся і груди жаль давив.
Та сльози ані жаль ні біль пекучий тіла,
Ані проклятя нас не відтягли від діла,
І молота ніхто із рук не опустив.

І так ми далі йдем в одну громаду скуті
Всесильнов думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті,
Ми ломимо скалу, рівнаєм правді путі,
А щастє всіх прийде по наших аж кістках.

1878.

VI. Ідиллія.

Давно було. Дітей маленьких двоє
Побравши ся за руки, по квітчастих
Лугах підгірських, стежкою вузкою
Поперек нив, в жарку літную днину
Ішли з села.

Старшенький хлопчик був —
Біловолосий, з синіми очима,
З конем вербовим у руці. У него
За пазухою добрий кусень хліба
І квітка на кайстровім капелюсі.
А дівчинка вела його за руку,
Хоч менша. Наче терен оченята,
Мов вуглики жаріли ся і живо
Все бігали кругом. Мов миший хвіст
Косичка з заду висіла, а в ній
Червона стрічка вплетена була.
В маленькій запасчині підіпятій
Знать кілька бульб печених, а стручки
Зеленого гороху визирали
З за пазухи.

Нерадо якось хлопчик
Ішов і боязливо озирав ся,
А дівчинка невпинно щебетала,
Додаючи товаришу відваги.

— Встидай ся, фе! Такий великий виріс,
А плакать хоче! Хлопець, а боїть ся!
Чого боятись тут? Сли я ти кажу,
То мусить бути правда. Вже мої
Бабуня не такі, щоби брехали!
А ти диви, хіба то так далеко?
На сей горбок, а відтам Діл близенько,
А там Ділом у ґору та все в ґору,
Аж на сам верх! Тай годі! Там спочинем —
А може ні, чого ще спочивати,
Коли вже відтам близько!... Крикнем: У!
Тай просто враз побіжимо до тих
Стовпів зелізних, що підперли небо.

А там сховаємось за стовп і тихо
Тихенько аж до вечера пробудем.
А ти щоби не смів міні і писнуть,
Не то що плакать! Чуєш? А то я
Тобі задам! А як настане вечір
І сонечко прийде до дому на ніч,
Застукає до брами, — то ми тихо
Тихесенько прокрадемось за ним.
А знаєш, що бабуся говорили?
У него є донька така хороша,
Що просто страх. Вона то відчиняє
Що вечір браму батькови й що рана.
А вже дітей вона так дуже любить,
Що просто страх. А сонце не пускає
Дітей до неі, щоб із ними разом
У світ не втікла. Але ми тихенько
Прокрадемось, тай шусть! і вхопимось
Єі за руки, то вже сонце нам
Нішо не зробить. Тілько ти не бійсь
І плакати не смій! Таж то так близько,
І на дорогу маємо досить,
А та нам панна надає богато
Всього́, о що лиш будемо просити.
Ану, о що би ти просив?

Поглянув

На неі хлопець, палець впхав до уст
Тай каже: — Мозе б ліпсого коня? –
— Ха, ха, ха, ха! — дівча зареготалось.
— Ну, сцоз, то мозе капелюх новий?
— Проси що хочеш, а я знаю, знаю,
Що я просити буду!

— Сцо таке?

— Ага, не скажу!

— Ну, скази, а то

Заплацу!

— Овва, плач, то я сама
Піду і не візьму тебе з собою.
— Ну, а цомуз не сказес?

— Знаєш, ти
Дурний! Міні бабуся говорили,
Що в неі яблочка є золоті.

Кому вона те яблочко дарує,
То той весь вік щасливий і здоров
І гарний, гарний буде всім на диво.
Але ті яблочка лиш для дівчат.
— Я хоцу яблоцка! — заплакав хлопець.
— Не плач, дурний, лиш не забудь просити, —
Я вставлюсь вже, щоб і тобі дала.
А як по яблочку такім дістанем,
То вернемо до дому і нікому
Не скажемо. Не скажеш?
— Ні, не сказу.
— Ну, памятай! А скажеш — відберуть.
Чи так?
— А так, — рік хлопець. І пішли.

Пройшло чимало літ від того дня.
Далеко над сподіване дітей
Тяжкою вийшла й довгою дорога
До сонішних палат. І тра́ви й ниви
І небо й сонце, все, усе змінилось
У хлопчика в очах. Лиш не змінилась
Подруга та, провідниця єго.
Щебетанє єі веселе, любе,
І усміх, і надія невгасима,
Се та жива струя, що вяже в серці
День нинішний з вчорашним і грядущим.
І ціль йіх не змінилась за той час,
Лиш виросла, розвилась, розяснилась.

І ось великим шляхом многолюдним
Посеред тиску, свару й товкітні
Ідуть вони, ховаючи у грудях
Дитячі серця, як найкрасший скарб.
Минає йіх гордий, надутий дурень,
І розсміє́сь; мина' пишний вельможа,
То і не гляне; зустріне мужик,
То в спрагу дасть погожої води
Напити ся, і стежечку покаже,
І підночує, в слоту захистить.
Вони-ж побравши ся за руки, тихо
І радісно, без огляду й трівоги
Ідуть на стрічу сонцю золотому.
1886.

Профілі і маски.

ПОЕЗІЯ.

В житю, мов на шляху лиць сотні стрічаєш,
Та в поспіху їх безучастно лишаєш.

Часом лиш попадесь лице характерне,
Що взір по неволі до себе приверне.

Зирнеш, заговориш, і стиснеш за руку —
Найблизша хвилина приносить розлуку.

Та довго ще в тямці відтіль і відсіль
Нераз визирає приязний профіль.

Та де з ким тіснійше злучив тя шлях долі
Чи в бою, чи в праці на рідному полі.

Живеш поруч него, смієш ся і плачеш,
Здаєть ся, всі думи в душі єго бачиш.

Здаєть ся, все ясне, і гнів єго й ласка, —
Аж глянеш пильнійше: все маска і маска.

Лиш маску ти знаєш, єї ти любив,
Що криєсь за нею — і хтож се зглубив?

Часом лиш припадок ту маску відхилить, —
Зирнеш і жахнеш ся: Чи взір мене милить?

Чи знав я сю постать, чи бачив уже?
Лице мов знайоме, та зовсім чуже!

Профілі і маски — ось поле розлоге!
Ось все, що дає нам житє наше вбоге.

І вбогі жилиб ми, понурі як мари,
Якби не поезії дивнії чари.

Вона ті профілі хапа на лету,
Дає йім безсмертне житє, теплоту;

Всі маски свобідно вона відхиляє,
І в душах, мов в книзі вигідно читає.

Укритеє щастє, мов мати дитину
Вона обгортає у теплу ряднину.

Незримії сльози, що плаче душа,
Вона поцілуєм своїм осуша.

30 марта — 1 апр. 1893.

ПОЕТ.

І. Пісня і праця.

Пісне, моя ти сердечна дружино,
Серця відрадо в дні горя і сліз,
З хати вітця як єдинеє віно
К тобі любов у житє я приніс.

Тямлю як нині: малим ще хлопчиною
В мамині пісні заслухувавсь я;
Пісні ті стали красою єдиною
Бідного мого, тяжкого житя.

„Мамо, голубко! — було налягаю, —
Ще про Ганусю, Шумильця, Вінки!“ —
„Ні, синку, годі! Покіль я співаю.
Праця чекає моєї руки“.

Мамо, голубко! Зарана в могилі
Праця й недуга зложили тебе,
Пісня-ж твоя в невмираючій силі
В мойому серці яснів, живе.

Ох, і нераз тая пісня сумненька
В хвилях великих невгóдин житя
Тихий привіт міні слала, мов ненька,
Сил додала до важкого путя.

„Синку, кріпи ся! — міні ти твердила, —
Адже-ж не паном родив ся ти чей!
Праця, що в гріб мене вчасно вложила,
Та лиш тебе доведе до людей“.

Правда, матусю! Спасибі за раду!
Я єі правди нераз досвідив.
Праця дала до житя мні принаду,
Ціль дала, щоб в манівцях не зблудив.

Праця ввела мене в тайники темні,
Відки пісень бє чарівна нора,
Нею дива́ прояснили ся земні,
Загадка нужди людськоі стара.

Пісня і праця — великі дві силі!
Йім я до скону бажаю служить;
Череп розбитий — як ляжу в могилі,
Ними лиш зможу й для правнуків жить.

14 іюля 1883.

II. Чим пісня жива?

Кожда пісня моя
Віку мого день,
Протерпів єі я,
Не зложив лишень.

Кожда стрічка єі —
Мізку мого часть,
Думи — нерви моі,
Звуки — серця страсть.

Що вам душу стрясе,
То мій власний жаль,
Що горить в ній, то се
Моіх сліз хрусталь.

Бо напятий мій дух,
Наче струна-прім:
Кождий вдар, кождий рух
Будить тони в нім.

І дарма, що пливе
В них добро і зло, —
В пісні те лиш живе,
Що житє дало.

7 марта 1884.

III. Співакови.

Будь ти співаче, як божа пшениця,
Пісня твоя — золотеє зерно!
Скоро в лушпині доспіє воно,
Колос у низ починає хилить ся.

Знає той колос, стебло і лушпина,
Що для зерна вони тілько й росли,
Що лиш тоді воно повне, коли
Весь живий сок свій в нім зложить ростина.

Знає той колос, стебло і лушпина,
Що як доспіє зерно золоте,
Серп йіх нещадний зітне і змете,
І що зерно те йіх смерти причина.

Алеж леліючи в темній обслоні
Сочні зерня́точка, знає стебло,
Що на будуще воно принесло
Нóве, богатше житє в своім лоні.

Так весь свій мозок і нерви і серце
Й ти в свою пісню, співаче, вкладай,
Біль свій і щастє й житє йій віддай,
Будь єі колос, лушпина й стебелце!

4 іюня 1888.

IV. Рідне село.

І знов я бачу тя, село моє родинне,
Як бачив тя тоді, коли житє дитинне
Плило немов малий потічок серед трав,
Що весь несміло між дрібними камінцями.
Дрібних утіх і я тут зазнавав,
За для дрібних гризот лице росив слезами.
Тоді цікаво ще на світ я поглядав,
Не знав, щó далі там, за твоіми хатками,
За лісом, що шумить довкола. І нераз
Питав я річки, дé пливе вона від нас,

І думкою гонив єі тихенькі хвилі
По за закрутину далеку і стрімку.
І дуба велитня в сусідському садку
Нераз розпитував, на чийій він могилі
Щасливій виріс так високий і розлогий?
І люде всі були міні так близькі, милі,
І знав я всі стежки довкола, всі дороги,
І зрідка лиш моя душа за обруб твій
Летіла в ширший світ.
 Та чи дитям у тобі
Я був щасливий? Дух дитячий мій
Чиж перших ударів зла тут не зазнав на собі?
Чиж перші золоті надії
Не розвівались тут, мов квіти весняніі
Морозом збитіі? Чи пориви горячі
Мяхкоі ще душі сміхом тут не топтались,
Докором не дусились? Чиж не ллялись
Найперші сльози тут, найщиршіі, дитячі,
Під тиском вчасних ще і не дитячих мук?
Хібаж душа моя ще чиста, ніжна, біла,
Тут в рідному селі у-перве не щеміла
Під дотиком твердих, брудних і грубих рук?
Хібаж не почала ще тут всисатись в груди
Та трута лютая, що й доси духа тлить?
Хібаж не в тобі я пізнав сирітство, труди,
І боротьбу з житєм?
 Чогож тепер болить
Душа моя, коли по довгому часі
Я в тобі опинивсь, на сугорби отсі
Злим вихром загнаний? Стоіш ти як стояло,
Самотне і дрібне, дитя мов, що сховало
В зелені буряни головку кучеряву.
Довкола ліс гуде тужний, таємний спів,
Що ще круг мóєі колиски гомонів,
Тебе мов обтулив в полу свою темнаву.
І річка та сама хлюпоче ся, трівожно
Повзе поміж високих берегів,
І верби ті самі і дуб той, що шумів
Понад дитиною...
 Чогож так судорожно
Щось тисне грудь мою у тобі,ріднеє
Село? Чи жаль міні за тим тісним спокоєм,

За тим житєм, що хоч так біднеє
І сіреє, пливе коритом тихим своїм?
За щастєм слимака того, що в шкаралущи
Ховаєся? За незнаня смерком?
Чи жаль міні, що я у світ пішов пішком
На бурі, громи й град, шукати, де сцілющий
Потік знаня пливе?
 О ні, о ні!
Не того так сьогодні жаль міні,
Не тим душа моя так важко заболіла,
А тим, що тяжша ще пригноба тут засіла
На лицях, голови недоля в низ хиляє,
Під віддихом єі вся радість завмирає
І приязнь гасне враз з любвою,
Котрої сімя тут міні у серце впало.
Оттим то тяжко так міні у тобі стало.
Прощай село моє! Що тут мене держало,
Те щезло; що тепер держить —
Таке важке, що мов гора тяжить
На серці. Геть іду — і плачу над тобою.

14 іюня 1880.

V. Поєдинок.

Клубами вив ся дим. Ревли гармати,
Свистіли кулі мов незримі змиі,
Сичали, вились, лускали гранати.

Красили землю струги кровяніі
І рвались серця повні сил, відваги,
В крови тонули тисячні надіі.

У низ валились найпишнійші стяги,
Валились трони, що ще вчора певно
Й не думали дожити до зневаги.

В ряді борців, заляканий смертельно,
Блідий, в знесилі, пилом весь укритий
Ішов і я, щоби боротись ревно.

Я на лиці чув жар несамовитий
І в серці чув докору крик зловіщий —
Я йшов в огонь, мов зрадник встидом битий.

А прецінь я, підданий найвірніщий,
Ішов під стягом законноі власти,
Сповняв свій обовязок найсвятіщий:

Йшов против тих, що розірвать на части
Хотіли всі порфіри і корони,
З престолів у печі огонь накласти!

Через буйні пшеничніі загони
Йшли ми мов повінь. Доки око сягне,
Все наших купи. Ген десь плачуть звони, —

Село палає... Вітер димом тягне...
Реве музика, гонить геть всі мисли...
Кров міцно бєсь, душа ні-що не прагне.

І вже ось-ось ми ворога натисли!
Ряди йіх бовваніють перед нами,
Пошарпані над ними стяги звисли.

Вони там перед нашими рядами
Бліді, втомлені, поганенько вбрані,
Та к збруі кождий мов приріс руками.

Як гонять пітьму блиски сонця ранні,
Як птахи з гнізд сполохані фуркочуть,
Так з стрільб йіх кулі грають оловяні.

Та ба! Мов зерна градові толочуть
Буйний загін, мов буря снігом віє,
Так наші кулі стелють йіх, друхочуть.

„Гей хлопці, далі! Поки ворог вспіє
Отямитись, на него! Най ні оден
Нам не втече, хто бунтувати сміє!

„Валіть! Коліть! Пардону він не годен!"
Так генерал нас загрівав до бою, —
І верглись ми, мов в стадо вовк голоден.

Не тямив я, що ділялось зо мною,
Лишь весь тремтів, палав, немов у грани,
Не бачучи, куди біжу, де стою.

Лиш тямлю, що в крові́ бродив ногами,
Що по мерцях топтав ще незастилих,
Топтав нескріплі ще, глибокі рани,

Що дикі крики в слух міні ломились,
Що дим гриз очи, що свистали кулі,
І купи йшли, ревли, кляли, молились.

Та очи, вуха, ноги мов нечулі
На весь той безмір людськоі роспуки
Летіли, мов бжола в кишачий вулій.

К стрільбі моі немов прилипли руки,
І блискало раз в раз кроваво з неі
І вилітали огняні гадюки.

„Смерть бунтарям!“ — із груди враз моєі
Крик вирвавсь, і зелізо мов острене
Прошиб мене безмірною брехнею.

А в тім з пожару вийшов против мене
Бунтар з такоюж як і я стрільбою,
Одягнений у шматє все черлене.

Та що се? В кождій черточці зо мною
Однакий вид, і ніс і очи й губи,
Немов я сам перед собою стою!

Я остовпів. Хоч гучно грають труби,
Я з него вже звести не можу ока,
Від него мов жду ласки або згуби.

Якась безмірна, темна і глибока
Трівога ледом обдала все тіло,
Мов пташці, що загляне в очи смока.

А він глядів на мене ясно, сміло,
Глядів з докором на ту кров горячу,
Що тут лилась, мов се — моє все діло.

І чув я, що під поглядом тим трачу
Остатню решту сили, віри в себе,
І закричав я: „Ти, котрого бачу

„В рядах врагів — хто ти? Чом так до тебе
І дух і око безупинно рве ся,
Бо в тобі бачить форму зняту з себе?“

Він мовив твердо, що він Мирон зве ся,
Вказав і місце те, де я родив ся,
Де вчивсь, що діяв, як міні веде ся —

Все те о собі кажучи хвалив ся.
„Брехня!“ — я крикнув. — „Вороже безщасний,
Се я той Мирон! Зрадно ти підшив ся

„Під назву, рід, ба й під мій вигляд власний!“
Та він всміхнувсь і каже: „Звільна, звільна,
Мій друже! Лиш не будь такий напáсний!

„І назва й доля вся обом нам спільна,
Лишень що я живий, правдивий, дійсний,
А ти мій привид, ти мара свавільна,

„Нервовоі горячки твір безвісний!“
Слова ті він сказав так прямодушно,
Мов доктор, діагнозою утішний.

Міні ж зробилось страшно, тісно, душно...
Адже ж житє, бутє, імя і тіло
Сей привид в мене відбирав бундючно!

„Ні, сам ти привид!“ — відповів я сміло.
„А чим же дійсність ти свою докажеш?“ —
Сказав тамтой. — „Лиш за високе діло,

„За волю люду, на котру ти важиш,
За хліб для бідних, за добро обдертих
Правдивий Мирон бєсь — а ти що скажеш?

„Лиш на тирана в обороні жертви,
На кривду в обороні правди стане
Правдивий Мирон, не злякавсь смерти.

„А ти, що йдеш під стягами тирана.
Облитий кровю праведних героів,
Ти смієш Мирона імя поганить?

„Геть, привиде! В небутність, із котрої
Повстав, ось тут тобі назад розлить ся,
Щоб не спиняв мя від борби святої!“

Та хоч той голос, наче остра криця
Рвав серце в мні, я з місця не вступав ся,
Лиш враз до ока піднялась рушниця.

„Ха, ха!“ — двійник мій з мене реготав ся, —
Стріляти хочеш? Щож, стріляй, прояво!
Я тіни куль ніколи не лякав ся!

„Ось грудь моя! Намір і вистріль жваво!
А як живий від твоїх куль простóю,
На тебе стрілить буду мати право.

„І кулею прошиблена святою,
Оттою кулею, що освячена
До найсвятійшого за людськість бою,

„Щезати мусить всяка тварь мерзена,
Усякий привид злудної уяви,
І пересуд і вся мара злиденна“.

Я мовчки дýло в грудь єго направив
І стрілив — та не чути й грюку того,
А ворог мій ані змигнув з постави.

„Сам бачиш марність поривáня свого —
Сказав. — Під вид мій дурно ти підшив ся,
Ніщо єси, щезай же до нічого!“
Він стрілив. Я між трупи повалив ся.

6—9 янв. 1883.

УКРАЙІНА.

I. Моя любов.

Вона так гарна, сьяє так
Святою, чистою красою,
І на лиці яріє знак
Любови, щирости, спокою.

Вона так гарна, а про те
Так нещаслива, стілько лиха
Знесла, що квилить лихо те
В єі кождіській пісни стиха.

Єі пізнавши, чиж я міг
Не полюбить єі сердечно,
Не відречи ся власних втіх,
Щоб йій віддатись доконечно?

А полюбивши чиж би міг
Я божую єі подобу
Згубити з серця, мимо всіх
Терпінь і горя аж до гробу?

І чиж перечить ся любов
Тій другій а святій любови
До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окови?

Ні, хто не любить всіх братів
Як сонце боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, коханая Вкрайіно!

27 іюня 1880.

II.

Не пора, не пора, не пора
Москалеви й Ляхови служить!
Довершилась Укра́іни кривда стара, —
Нам пора для Украіни жить.

Не пора, не пора, не пора
За невигласків лить свою кров,
І любити царя, що наш люд обдира, —
Для Украіни наша любов.

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Най пропаде незгоди проклята мара!
Під Украйни єднаймось прапо́р!

Бо пора се великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю і щастє і честь,
Рідний краю, здобути тобі!

III. Ляхам.

I ми браталися з Ляхами.

Т. Шевченко.

I що ж, що ми з вами браталисв?
Все таки ми в дурнях остались.
Було колись волі доволі
Для нас і для вас на Вкрайіні,
I хліба доволі на полі,
Лиш жити б та бути до нині.
Та біс підкусив вас „брататись“,
Братерство ж навпак повернути:
Над братом панами остатись,
В ярмо єго шию пригнути.
I що ти братерства ціною
Загарбав у нас те, що наше, —
Сусіди обох нас з тобою
I тиснуть і друть, брате Ляше.

Та мало для тебе науки!
Як власти лиш крихту у руки
Дістав ти з німецькоі ласки,
Як крихта нам впалась свободи, —
Для нас тобі жаль тоі частки,
Нас тиснеш і кличеш — до згоди!
— Братаймось! — кричиш, і над нами
Знов панство нове закладаєш,
Немов під братерства словами
Братерського серця не маєш.

Братаймо ся, Ляше, та щиро,
Громадою, ділом і миром,
Братаймось, як з рівними рівні,
А не як пани і піддані!
Кори́сті най вяжуть нас спільні
А не пересуди погані.
І кождий на свойому полі
Для себе і жиймо й працюймо
Для власного щастя і долі!
Ратуймось в біді, та тямуймо
Докладно слова ті хороші:
Брат братом, а бриндзя за гроші.

21 нояб. 1882.

IV.

Розвивай ся ти високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуть ся пута віковіі,
Прокинуть ся люде.

Розпадуть ся пута віковіі,
Тяжкіі кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяна-річки
Одна, нероздільна.

Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Зiорне мати до себе всі діти
Теплою рукою.

„Діти ж мої, діти нещасливі,
Блудні сиротята,
Годі ж бо вам в сусід на услузі
Свій вік коротати!

„Піднимайтесь на святеє діло,
На щирую дружбу,
Та щоби ви чесно послужили
Для матери службу.

„Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і Ляхови?
Чи ще ж то ви мало наточились
Братерськоі крови?

„Пора, діти, добра поглядіти
Для власноі хати,
Щоб газдою, не слугою
Перед світом стати!“

Розвивай ся ти високий дубе,
Весна красна буде!
Гей уставаймо, єднаймо ся,
Украйінські люде!

Єднаймо ся, братаймо ся
В товариство чесне,
Най братерством, щирими трудами
Вкрайіна воскресне!

17 марта 1883.

КАРТКА ЛЮБОВИ.

I.

Зближаєсь час і з серцем бючим в груди
Я вирву ся, щоб бачити тебе,
Порвати пута фальші і облуди,
Що тисне нас і по души скребе,
Пробить стіну, котрою людська злість
Нас, друже мій сердечний, розділила,
Не знаючи, що в наших серцях сила,
Котрої ржа упідленя те зїсть.

Зближаєсь час і радісно тремтячи
В твої обійми щирі кинусь я,
І скаже поцілуй міні горячий,
Що будь що будь, а ти по вік моя!
Моя і невідлучна! Бо слезами
І горем ти знітована зо мнов!
Нема стіни, перегород між нами!
Не знає стін, перегород любов!

Всі пута, що засліплене й зла воля
На нас вложили, нам на біль — порвем!
Отруту, що нас нею щедро доля
Поіла — виллєм з серця і затрем
Усякий слід тих споминок важких,
Котрі мов черви серце підгризали,
Щоб навіть тіни темниї від них
На наше вольне щастє не лягали.

Зближаєсь час, коли подібно нам
По довговічних боях, муках люде
Прокинуть ся, гнилий розмечуть трам,
Що йіх давив, і щиро грудь до груди,
Уста до уст притиснуть, мов брати
Приязним, щирим словом заговорять,
Позбувшись пут недумства, темноти
І зависти і людовладства й горя.

1 мая 1878.

II.

Плив гордо ястріб в лазуровім морю,
Широко круг за кругом колесив,
А на горі, в ожиданю і горю
Лежав я й лету ястреба слідив.

Я ждав на ню, свою єдину зорю...
Мов ястріб бистро я сюди спішив —
Від рана жду, думками поле орю —
Нема голубки! Серце біль здушив.

Нема голубки! Тілько ястріб вє ся!
Нема голубки! Дармо серце бє ся!
Вже ніч. — В розпуці знов я геть пішов.

А за ліском на тійж горі чекала
Вона весь день на мене, виглядала,
Тужила важко й плакала за мнов.

10 мая 1878.

III.

Від того дня вже другий рік пройшов.
У чистім полю знов лежу я в горю,
Гляджу на небо ясне... Надомнов
Знов плавле ястріб в лазуровім морю.

Обколесив, тепер шибнув стрілов...
Оттак і я простір думками порю,
Та темно в нім, на віки мглов густов
Закрила доля мою ясну зорю.

Так темно, зимно! Наче серце стине,
І думка в мізку мов пилина гине,
І ворухнуть не можу я рукою,

Коли спімну, що ні одно горяче
Дівоче серце не зітхне, не сплаче
І не затужить нищечком за мною.

10 мая 1880.

IV. Тріолет.

І ти лукавила зо мною!
Ах, ангельські слова твої
Були лиш óблиском брехні!
І ти лукавила зо мною!
І нетямущому міні
Затрули серце гризотóю
Ті ангельські слова твої...
І ти лукавила зо мною!

Неначе правдою самою,
Неначе золотом в огні
Без скази чищеним — ох, ні,
Неначе правдою самою,
Так в добрі і нещасні дні
Я величав ся все тобою!
Мов злотом чищеним в огні,
Неначе правдою самою.

Та під плінóю золотою
Ховались скази мідяні,
І цвіт розцвилий на весні
Під пишнотóю золотою

Крив червяка! Ох, чи не в сні
Любились щиро ми з тобою?
І серце бідне рвесь у мні,
Що ти — злукавила зо мною!...

1880.

V.

Я не лукавила з тобою,
Кленуся правдою святою!
Я чесно думала й робила,
Та доля нас лиха слідила.
Що щирая любов ділала,
Вона на лихо повертала;
Що чиста щирість говорила,
Вона в брехню перетворила,
Аж поки нас не розлучила.

Тиж думаєш, я не терпіла,
В нові звязки радо бігла?
Тиж думаєш, я сліз не лила,
По ночах темних не тужила?
Не я лукавила з тобою,
А все лукавство в нашім строю
Дороги наші віддалило
І серця наші розлучило,
Та нашоі любви не вбило.

1880.

VI.

І ти підеш убитою дорогов,
Котрою день в день тисячі ідуть!
І ти пониженя й неволі путь
Пройдеш, як другі, до кінця самого.

Тепер ще ти бόрониш ся, небого,
Ще молодою кровю жили бють
І свіжі думи сили додають,
Та швидко όпору не стане твого.

В глуб звільна втягне тя багно гниле
І в кров усіми по́рами віссе ся,
Повітре в-коло тебе затрує,

І сили волі в тебе не найде ся,
Щоб опиратись довше! Затоне́ш ти,
І, труп живий, безвладно поплинеш ти!

VII.

Я буду жити, бо я хочу жити!
Не щадячи ні трудів ані поту,
При ділі, що наш вік бересь вершити,
Найду й свою я тихую роботу.

З орлами я не думаю дружити,
Та я опрусь гниючому болоту;
Щоб через него й другим шлях мостити,
На те віддам свій труд, свою охоту.

А як часом моя послабне сила
І серце в груди біль сціпить пекучий
І людська злість зморозить кров у жилах,

То човник мя перенесн летючий —
Твоя любов підніме мя на крилах,
Аж поки вал не зломить ся ревучий.

1880.

ЗНАЙОМИМ І НЕЗНАЙОМИМ.

І. Корженкови.

Душно і хмарно,
Важко бурливий час!
Чи гинуть марно,
Щоб світ не знав о нас?
Йти в небезпечний бій,
Чи гнутись плазом?
Друже сердечний мій,
Ходімо разом!

Щастя не ждімо,
Щастє не де, а в нас!
К сонцю спішімо,
Хоч єго промінь згас, —
В день буде знов ясніть
Чистим алмазом.
В правди і волі світ
Ходімо разом!

З гнетом і тьмою,
З розбратанєм братів
Сміло до бою
До кінця наших днів,
За серця й совісти
Ясним показом
В збройній готовости
Ходімо разом!

22 окт. 1882.

II. Данилови Млаці.

Прочитавши єго віршик
„Не можна всім догодити“.
(*Календар „Просвіти“ 1883.*)

Отче Даниле, ще не все той вільний,
Хто з своїх пут сміє ся і кепкує;
Не все ще той поет великий, чільний,
Хто вірші пише і слова римує;

Не все ще той святий, хто богомільний,
Ні той високий, хто ся в го́ру дує;
Не все нас сміх розвеселить весільний,
Ні розслезить нас той, що все сумує.

Не в тім, співаче, сила слова твого,
Щоб ти раз в раз мок в сльозах, кис у горю,
Ні що́б сміявсь, чи є чи не є з чого.

Ти будь керманич наш в бурливім морю,
Щоб в тобі бачив люд привідця свого
І все чув добре слово в добру по́ру.

17 дек. 1882.

III. Молодому другови.

Чом головку ти схилив до долу,
Спер на ручку скрань ту мармурову,
А очима в дали десь блукаєш,
Наче в дали доленьки шукаєш?
Що́ завис на тобі сутінь суму?
Що задумавсь, молоденький друже?
Ой не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!

З разу сьяє, мов сонце весною,
Наливає світ увесь красою
І чарує твоє серце й очи,
Наче любка у весільнім строю,
Наче зірка моргає з дна ночи,

Наче пчілка мід з квіток громадить:
Та як того меду покоштуєш,
Жар незнаний в серденьку почуєш,
І тоді вона тебе ізрадить!

Сонця блиски на дрібки розщипле,
Зорі в бездну темную розсипле,
В цвітів барві вкаже страсть кипучу,
В птахів піснях вкаже зойк розпуки,
У погоді вкаже скриту тучу,
У роскоши вкаже скриті муки,
В кождій перлі на красавиць шиї
Вкаже зсілі нещасливих сльози,
І твої всі втіхи молодії
Мов мороз нещадний поморозить.

Ох, і зблідне щічка та румяна,
А чоло, що добра доля з рана
Цілувала, стратить блиск слоновий
І поорєсь зморщинами живо,
А твій взір свобідний, лазуровий
Потемніє — самому на диво.
Бо важкий, колючий шлях розуму,
Кождий крок щемить у серці, друже!
Ей, не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!
1883.

IV. N. N.

Виступаєш ти чемно, порядно,
І говориш розумно і складно,
І лице твоє гарне та ясне —
Заглядить ся дівча не одно, —
Та мене щось відтручує власне
І смутить і трівожить воно.

Все здаєть ся міні, що налитий
Ти слезами і кровю селян,
Що людською ти кривдою ситий,
Що твій батько — дерун і тиран,

За житя носить пекло у груди,
Заливає вином червяка,
Та як з світом прощати ся буде,
То пекольная кара тяжка
За всі зла, за грабоване враже,
За обдерте, збідніле село
Як клеймо братобійчеє ляже
На твоє мармурове чоло.

І почуєш ти жар невгашений,
Що палитиме серце твоє,
І трівога, мов меч наострений,
Твої думи зсіче і побє.
В твойій груди мов вихор в погоду
Дикі страсти зірвуть ся грізні,
І як вихор збентежує воду,
Так тебе вони внурять в багні.
І рука твоя кривдов сплюгавить ся,
Перемінить ся в злобу любов —
Ось чого моє серце кровавить ся,
Як подумать, що буде з тобов.

І дарма, що такий ти приємний,
Що друзяка ти з діла і з мови,
Що ти людяний, тихий і чемний,
Що бажаєш і стоїш любови!
Людська кривда, котров ти годований,
На добро не виходить нікому!
Так огонь у соломі захований
Спалить двір весь, не лиш ту солому.

15 марта 1883.

V. Міхаліні Р.

Ні, не однако для всіх сонце сьяє,
Хоч безучастно над всіми блищить.
Бідний слізми єго блиск заливає,
Щасним воно і терни золотить.

Серце дівоче, краснійше сіяє
Щирість твоя, аніж соняшний світ :

Радісний усміх для щасного має,
Сльози для горя, пораду й привіт.

7 апр. 1882.

VI. Анні П.

Дівчина встала рано, рано,
„Піду я в поле мамо, мамо!
Піду я в поле до роботи,
Злоту пшениченьку полоти.
Годі сидіти дома тута:
Глушить пшеницю хопта люта;
Бурян буяє рісно, рісно,
За ним пшениці тісно, тісно;
Повій плете ся геть на диво,
Хилить пшеницю криво, криво.“

„Рано ще в поле, доню, доню,
Зимніі роси в полю, в полю!
Зимніі роси, зціпнуть ноги,
Бодячєм вкриті перелоги!“

„Та докиж мамо ждати, ждати?
Не сходить сонце, не видати!
Зимніі роси щож удіють?
Та вони хопту гріють, гріють.
А пок зійти ще сонце мусить,
Хопта пшеницю здусить, здусить.“

„Ей доню, доню, бач, з півно́чи
Чорная хмара валом точить,
Чорная хмара, буйна злива —
Щож зробиш в полю, нещаслива?“

„Я не боюся хмари, зливи!
Що міні вітер той бурхливий?
Я про ті тучі сміло, сміло
Буду робити чесне діло.
Нехай і повінь валом бухне,
Моя відвага не потухне,

Знесу я всяку злую долю,
А не покину праці в полю.
Робити буду без упину,
І перестану — як загину.
1880.

VII. N. N.

Будь здорова, моя мила,
Я не твій!
Розлучила
Нас могуча сила.

Де поставить кого доля,
Там і стій!
Моя-ж доля —
Вітер серед поля.

Стогне, віє, рве і свище
В грі страшній...
Ближче, ближче
Наше боєвище...

Важко, душно, пітьма груба,
Лютий бій...
Ось-ось, люба,
Жде мя може згуба.

А як гинуть, то самому!
Голос твій
З бою-грому
Звав би мя до дому.

Тож не плач! Очиць, мов зорі
Пожалій!
Згасне вскорі
Блиск їх у сліз морі.

Розійшлись, мабуть по волі
Судьбиній
Наші долі,
Мов дороги в полі.

14—18 дек. 1883.

VIII. К. П.

Гарна дівчино, пахучая квітко!
Оком і словом стріляєш ти мітко
В серця чутливий потайник укритий, –
Хто тебе бачить, той мусить любити.

Тілько ж не гнівайсь за щиреє слово:
Світ і житє ти береш поверхово,
Мислиш, хто спів твій полюбить і очи,
Той вже нічого на світі не схоче.

Сли для очей і для пісні твоєі
Кине він все, боротьбу за ідеі,
Працю для тих, що йіх тиснуть окови —
Вір міні, серце, не варт він любови.

Сли ж крім очей і крім слова дзвінкого
Ти не даси єму в жизні нічого,
В бій не загрієш і ран не загоіш,
Вір — і сама ти любови не стóіш.

Блиск чарівничий очей потускліє,
Змінить ся голос і спів заніміє, —
Сли ж в твоім серці і думці пустинно,
Чим ти тоді причаруєш, дівчино?
1883.

IX. Олі.

Коли часóм на вулиці побачу
Вдову убогу, сиротя мізерне,
Що к мині руку простяга жебрачу,
В німім благані очи к мині зверне,

Тремтить в лахмітю, босе на морóзі,
Слотою бите й гордуванєм ситих, —
Огнем на серце капають ті сльози,
Той жаль голодних, нищих і невкритих.

І думаєсь міні: Не довго може,
Коли мене важка прийме могила,
І ти отак підеш на роздорожє
О хліб просить, моя дружино мила!

І зжовкне, зване те лице, що нині
Так любим сьяйвом, щирістю ясніє,
Погаснуть очи, що сміялись к мині,
Жура звялить тебе, моя надіє!

І діти наші — ох, аж серце вяне! —
Слотою биті, босі, у лахмітю
На сльози й горе непросвітно-тьмяне
Як сиротята геть підуть по світу.

І тайком я, тремтячою рукою
Остатній гріш йім ткну, й гадаю: Може
Хтось змилуєсь колись і над тобою,
І сиротятам нашим допоможе.
1886.

Х. О. О.

„Сумоглядні ваші співи,
Все лиш горе та неволя,
Мов нема ніяких цвітів
Крім бодяча серед поля.

„Чорним вкривалом жалоби
Ясне небо ви закрили,
В людських серцях горе, злобу
Й зопсутє лиш ви відкрили.

„Зависти пожар зловіщий
Серед люду ятрите ви,
Замісць радощів, любови
Всіх до бою зовете ви.

„Брудом буденним сплямили
Чисту красоти святиню,

Ви в шинок з висот небесних
Затягли пісень богиню!"

Так гнівним говорять словом
Ситі судді естетичні
І ридають, що засохли
Давні хвилі поетичні.

„Висхли хвилі, заніміло
Чистеє вітхне́ня слово;
Як не ми єго відно́вим,
То не віджиє на ново".

Хухають вони і шепчуть
Естетичнії формýли,
Кроють, латають і ліплять
Світ будущий із бібули.

А житє йде своїм ходом.
Хвиля мисли, хвиля духа
Розливаєсь, йіх ридання
Ані формул йіх не слуха.
1881.

XI. Тетяна Ребенщукова.*)

Ста́рці і книжники грізно накинулись
Каменувати тебе:
Всіх йіх некритая, непідсолоджена
Правда по серці скребе.

Горе сердечнеє, людське, великеє
Серць йіх не ткнуло брудних;
Те лиш йіх гнівает, чом так без стра́ху ти,
Прямо стаєш перед них?

*) Героіна звісного оповіданя М. Павлика.

Чом так покірно, так тихо, так прямо ти
Йдеш, куди серце веде,
Йдеш не на роскоші, йдеш, хоч виразно ти
Бачиш там горе бліде?

Чом не навчилась ти ніжностей, хитростей,
Підлостей світських жінок,
Чом ти закинула мову їх, клятви їх,
Пута звичаїв, думок?

Чом ти їм совість і серце поставила
Перед фальшивим лицем:
Хочеш, отверто, свобідно те діяти,
Що вони діють тихцем.

5 апр. 1880.

XII. Гриць Турчин.*)

Муштруй ся, ре́круте небоже,
Слізми оружє обливай!
Хились, корись, а тілько, брате,
Оружя з рук не випускай.

Учись владати ним, учи ся
Стріляти цільно і в лице
Безстрашно смерти заглядати:
Важкого бою час іде.

Прийдесь за правду твердо стати
Хлоп в хлопа і плече в плече́,
Прийдесь на ворога стріляти
І кров рікою потече.

На віковічную неволю,
Пониженє і гнет твердий,
На зло, що наче гадь несита
Ссе кров із людськости грудий

*) Герой вірші про рекрутське житє (Молот, стор. 1—8), написаної селянином Романом Гудзмапом.

Прийдесь стріляти й не одному
Житє покласти в боротьбі.
Учи ся ж ре́крyте, хоч прикро
Нераз приходить ся тобі!

Учись, щоб був ти сильним мужем,
Як засвитає день новий!
Учись, щоб в ряд ти став готовим,
Як крик роздасть ся боєвий!

7 апр. 1880.

ЗІВЯЛЕ ЛИСТЄ.

I.

По довгім, важкім отупіню
Знов трискає хвиля пісень,
Неначе з під попелу разом
Язиками буха огень.

Що щастєм, спокоєм здавалось,
Те попелу тепла верства,
Під нею жаги́ і любови
Не згасла ще іскра жива.

Не згасла ще, тліла, ятрилась,
Помимо сліз моїх роси;
Та вітер повіяв і попіл розвіяв —
Тепер ти огень той згаси!

Ні годі! Не буду гасити!
Най бухає грішний огень!
І серце най рве ся, та вільно най ллє ся
Бурливая хвиля пісень!

II.

Не знаю, що мене до тебе тягне,
Чим вчарувала ти мене, що все,
Коли погляну на твоє лице,
Чогось мов щастя й волі серце прагне.

І в груди щось метушить ся, немов
Давно забута згадка піль зелених,
Весни і цвітів — молода любов
З обійм виходить гробови́х, студених.

Я чуюсь сильним, чую ся свобідним,
Мов той, що вирвав ся з тюрми на світ;
Веселим чуюсь, щирим і лагідним,
Яким я був за да́вніх, давніх літ.

І по при тебе йдучи я дрожу,
Як не дрожав перед грізнов судьбою;
В твоє лице трівожно так гляджу,
Що впав би, знать, ось-ось перед тобою.

І як би слово прорекла ти к мині,
Я-б був щасливий, наче цар могучий;
Але здаєсь, що в тій самій хвилині
З очей би сліз потік полляв ся рвучий.

Не знаю тя, ні брат я твій ні сват,
І приязнь мусіла б нам надокучить,
В житю мабуть ніщо нас не сполучить,
Роздільно нам прийдесь і умирать.

Припадком лиш нераз тебе видаю, —
На мене ж певно й не зирнула ти,
Та прецінь аж у гріб міні, — се знаю —
Лице твоє прийде ся донести.
1882.

III.

Не боюсь я ні Бога, ні біса,
Маю серця гіпо́теку чисту;
Не бою ся я й вовка із ліса,
Хоч не маю стрілецького хисту.

Не боюсь я царів держилюдів,
Хоч у них є салдати й гармати,
Не боюсь я людськи́х пересудів,
Що потрафлять і ду́шу прошпати.

Навіть гнів твій, дівчино-зірничко
Не лякає мене ні крихітки;
Я люблю те румянеє личко
І розіскрені очи красітки.

Лиш коли на те личко чудове
Ляже хмарою жа́лісна туга,
І болюще дрожанє нервове
Ті усточка сціпить як шаруга,

І докір десь у горлі пропаде,
У знесилі опустять ся руки,
І благає підмоги, поради
Прошибаючий погляд розпуки, —

Оттоді моє серце стискає
Мов кліщами холодна трівога.
Біль німий мене більше лякає,
Ніж всі громи й злих сил перемога.

IV.

За що́, красавице, я так тебе люблю,
Що серце тріпаєсь в грудях несамовито,
Коли проходиш ти повз мене гордовито?
За що я тужу так і мучусь і терплю?

Чи за той хід горди́й, за ту красу твою,
За те таємнє щось, що тліє полускрито
В очах твоїх, і шепче: Ту сповито
Живую душу в пелену́ тісну?

Часом здаєсь міні, що та душа живая
Квилить і тріпаєсь — тоді глибокий сум
Без твого відома лице твоє вкриває.

Тоді-б я душу дав за тебе. Та в ту ж мить
З очей твоїх мигне́ злий насміх, гордість, глум —
І відвертаюсь я, й душа моя болить.

V.

Раз ми здибались злучайно,
Говорили кілька хвиль;
Говорили так звичайно,
Мов краяни, що нечайно
Здиблють ся за пять сот миль.

Я питав про щось такеє,
Що й не стоіло питать,
Говорив щось про ідеі,
Та зовсім не те, не теє,
Що хотіло ся сказать.

Звільна, стиха ти, о пані,
І розсудно річ вела:
Ми розстались мов незнані,
А міні ти на прощані
І руки не подала.

Ти кивнула головою,
В сінях скрила ся як стій,
Я ж мов одурілий стою
І безсильний за тобою
Шлю в догони погляд свій.

Чує серце, що в тій хвилі
Весь мій рай був тут-отсе,
Два три слова щирі, милі
І горячі були б в силі
Задержать єго на все.

Чує серце, що програна
Ставка не поверне знов.
Щось щемить в души, мов рана:
Се блідая, горем пяна,
Безнадійная любов

VI.

Так, ти одна моя правдивая любов,
Та, що не суджено в житю йій вдовольнить ся;
Ти найтайнішеє бажанє, що поров
Підносить грудь, та ба, ніколи не сповнить ся.

Ти той найкрасший спів, що в час вітхненя снить ся
Та ще ніколи слів для себе не найшов;
Ти подвиг славний той, що я-б на него йшов,
Слиб віра в мні була й могучая десниця.

Як згублену любов, несповнене бажанє,
Невиспіваний спів, надсильнеє стражданє,
Як все найвисшеє, чим душу я кормлю,

Як той огонь, що враз і гріє й пожирає,
Як смерть, що убива й від мук ослобоняє,
Оттак, красавице, і я тебе люблю.

VII.

Твоі очи мов те море
Супокійне, світляне:
Серця мого давнє горе
Мов пилинка в них тонé.

Твоі очи, як криниця
Чиста на перловім дні,
А надія мов зірниця,
З них проблискує міні.

VIII. „Не надій ся нічого!“

Як ти могла сказати се так рівно,
Спокійно, твердо? як не задрожав
Твій голос в горлі, серце в твоїй груди
Битєм трівожним не зглушило ті
Слова страшні: „Не надій ся нічого!“

Не надій ся нічого! Чи ти знаєш,
Що ті слова — найтяжшая провина,
Убійство серця, духа і думок,
Живих і ненароджених? Чи в тебе
При тих словах не ворухнулась совість?

Не надій ся нічого! Земле мамо!
Ти світе ясний! Темното нічна!
Зірки і люде — чим ви всі тепер?
Чим я тепер? О чом не пил бездушний?
Чом не той камінь, не вода, не лід?

Тоді-б не чув я пекла в свойій груди,
І в мізку мойім не вертів би нор
Червяк неситий, — кров моя кіпуча
В горячці лютій не дзвонила-б вічно
Тих слів страшних: Не надій ся нічого!

Та ні, не вірю! Злуда, злуда все!
Живущої води в напій міні
Ти долила́, а жартом лиш сказала,
Що се отрута. Бо за щож би ти
Могла вбивать у мене душу й тіло?

Ні, ні, не вірю! В хвилю ту, коли
Уста твої мене вбивати мали, —
Лице твоє бліде, трівожні очи,
Вся стать твоя тремтяча мов мімоза,
Все мовило міні: Не вір! Не вір!

Ти добра, щира! О, не ошукаєш
Мойого серця гордости лускою!
Я зрозумів тебе! Ти добра, щира!
Лиш бурі світа, розчаровань муки
Заволокли тебе отсим туманом.

І в серці свойім знов я чую силу
Розсіяти туман той, теплотою
Чутя і жаром думки поєднати
Тебе в житєм, — і в відповідь тобі
Я кличу: Надійсь і кріпись в борбі!

IX.

Я не надіюсь нічого
І нічого не бажаю —
Щож, коли жию і мучусь,
Не вмираю!

Щож, коли гляджу на тебе
І не можу не глядіти,
І люблю тебе! Кудиж те
Серце діти?

Усміх твій неначе сонце
Листє покріпля зелене,
А зйідає штучну краску —
Смій ся з мене!

Я не надіюсь нічого,
Але як бажаня сперти?
Не бажать житя живому,
Тілько смерти?

Жиймо! Кожде своім шляхом
Йдім, куди судьба провадить.
Здиблемось колись, то добре,
А як ні — кому се вадить?

X.

Безмежнеє поле в сніжному завою,
Ох дай міні óбширу й волі!
Я сам серед тебе, лиш кінь підомною,
І в серці нестерпнії болі.

Неси-ж мене коню по чистому полю,
Як вихор, що тутка гуляє,
А чень утечу я від лютого болю,
Що серце міні розриває.

XI.

Як на вулиці зустрінеш,
То мене минаєш ти.
Добре робиш! Спільним шля́хом
Не судилось нам іти.

Йди на право, я на ліво
Шлях верстатиму в тумані,
І не здиблемось ніколи,
Як дві краплі в океані.

Як в дорозі здиблю горе,
Що тобі несе свій дар,
Сам єго до себе справлю
І прийму єго тягар.

А як щастє часом схоче
В мою хату загостить,
Я єго до тебе справлю,
Най голубком полетить.

Щó міні без тебе щастє?
Звук порожний і мана.
Що міні без тебе горе?
Щезла і єму ціна.

Наче крапля в океані
Розпливусь я, потону;
Ти гуляй на сонці, пані,
Я-ж спадатиму ко дну.

XII.

Не минай з погордою
І не смійсь дитя!
Може в тім осміянім
Суть твого житя.

Може в тім зневаженім
Твого щастя карб,
Може в тім погордженім
Є любови скарб.

Може сміх твій нинішній
Срібний та дзвінкий
Стане в твоїй памяти
За докір гіркий.

XIII.

Я нелюд! Часто щоб зглушить
У серці люту муку,
Я чистий образ твій убить
Знимав проступну руку.

Я з вулиці болото брав,
Камінє кремянисте,
І кидав ним у образ твій
В лице твоє пречисте.

Я мов безумний лютував,
Мов пяний у нетямі,
Хоч чув, що власне серце рвав
Злочинними руками.

Та як минув скажений дур,
Я чувсь брудний, недужий,
А образ твій яснів в души,
Мов сонце верх калюжі.

XIV.

Неперехідним муром поміж нами
Та доля стала, мов два судна море
Розносить нас між двома берегами.
Моя ти ясна, хоч холодна зоре!

Ще здалека слідить тебе мій взір...
Твій свіжий слід я рад би цілувати,
І душу тим повітрєм наповати,
Що з твоїх уст переплило в простір.

І щезла ти. Мов в лісі без дороги
Остав ся я. Куди тепер, за чим?
Підтяті думи, не провадять ноги,
А в серці холод... Дим усе те, дим!

XV.

Нераз у сні являє ся міні
О люба, образ твій, такий чудовий,
Яким яснів в моло́дощів весні,
В найкращі хвилі юної любови.

Він надомною хилить ся, страшні
Полошить мари... З трепетом, без мови
Я в тіі очи знов гляджу сумні,
Що жар колись ятрили в мойій крови.

І на моє бурливе серце руку
Кладе той привид, зимну як змия,
І в серці втишує всі думи й муку.

На привид тихо, не змигнувши, я
Гляджу. Він хилить ся й без слів, без звуку
Моргає: Цить, засни! Я смерть твоя!

XVI.

Так сталось! В труні металевій нині
Ота рука поганая спочила,
Що ген-то, в добрій чи лихій годині
Нас розлучила.

Я бачив, як єі зашрібували,
Вложили в склеп і привалили камінь,
Цементом заліпили й прикопали —
Значить, і амінь.

А ти стояла з близька у жалобі,
Заплакана, хоч сльози ті лиш з ока
Текли, чутя ж не зрушило з-глибока
Те, що в тім гробі.

Ще душно, я-ж стояв увесь холодний
Близь тебе й німо на сей гріб дивив ся.
Мов хмара з вітром, так в уяві бив ся
Засуд народний.

Хто вбив живую душу й перед смертю
За вбійство смертну не відтерпів муку,
Той по смерти́ з могили розпростерту
Простягне руку.

І з твоіх сліз, з лиця твого блідого,
З очей, що скрились у важку жалобу,
Я хтів дійти, чи та рука померша
Простягнесь з гробу?...

XVII.

Я не кляв тебе, о зоре,
Хоч як сильно жаль мій ріс;
Насміх твій і власне горе
Я терпливо переніс.

Та боюсь за тебе дуже,
Бо любов, то мстивий бог,
Як одно єі зневажить,
Любить мстить ся на обох.

Як сміючись ти вбивала
Чистую любов мою,
Чи ти знала, що вбиваєш
Все, чим в світі я жию?

Чи ти знала, що руйнуєш
Щастя власного підкла́д,
Те, чого житє так мало
Звикло всякому вділять?

Чи ти знала, що небавом —
От мов раз махнуть пером, —
Ти нераз заплачеш гірко
За потоптаним добром?

XVIII.

Ти плачеш. Сліз гірких потоки
На твойому лиці блідому
Лишають слід свій — не глибокий,
Та замітний вже оку мому.

Ти плачеш. Ти, що відіпхнула
Любов мою, мов сиротину,
Тепер надармо просиш, ловиш
Любови хоч би крапелину.

Твоєю дивною красою
Надармо всіх маниш ти к собі:
Се труп убитоі любови
Не допуска любови к тобі.

І марно линуть, марно гинуть
Літа найкрасші молодіі:
Ти памятник живий, небого,
На гробі власноі надіі.

XIX.

Я не жалуюсь на тебе, доле!
Добре ти вела мене, мов мати.
Таж сли хліб родúти має поле,
Мусить плуг квітки з корінєм рвати.

Важко плуг скрипить у чорній скибі
І квітки зітхають у сконаню --
Серце рвесь, уста німі, мов риби,
І душа вглублявсь в люту рану.

А ти йдеш з сівнею й тихо сієш
В чорні скиби і незрослі рани
Нóве сімя і нові надіі
І вітхнеш в них дух житя румяний.

XX. Привид.

Холодна ніч. Спокійно, важко, звільна
На місто сніг вохкий паде й паде,
З густоі тьми журба якась могильна
Вихилює лице своє бліде.

Лямпи горять. Колеса світляніі
Довкола них стіснились, меркотить
Кровавий блиск. Неначі сонні мріі
Фіакри мигають і гинуть в мить.

На тротоарах ще прохожих сила:
Цііндри, шуби, модні боа дам
І драні лахи — ріжнобарвна хвиля
Пливе, гуде, спираєсь тут і там.

І я в юрбі сумний і одинокий
Пливу безвладно, щоб від власних дум
Втекти, та невідступний і глибокий
У серці все несесь зо мною сум.

І наче той, що тóне і в знесилі
Шукає гильки, корня, стебелця,
Так я між лиць тих в пестрій людській хвилі
Шукаю щиро-дружнього лиця.

І враз я здеревів і стрепенув ся,
Щось горло стисло, в груди сперло дух,
Втікать бажав, та не поворухнув ся,
Мов оглушив мене важкий обух.

То не обух! То йшла передомною
Висока постать, пряма і струнка,
Оглянулась, хитнула головою,
Моргнула на прохожого панка.

Оглянулась ще раз. Великі очи,
Глибокі, темні, мов та чорна ніч,
Зустрілись з моіми й в бездонній ночи
Пропали. Двоє йіх спішило пріч.

А я стояв мов стовп. Юрба юрбою
Мене тручала, штовхала раз в раз,
Та я не чув ні холоду ні болю,
Мов огник свідомости в мні погас.

„Вона!“ Із уст одно те слово присло,
Та в нім була магічна міць страшна;
Мов камінь млиновий за шию тисло
Мене одно се словечко: „Вона!“

Вона, ся гарна квітка „сон царівни“,
Котрої розцвітом втішав ся я,
Котрої запах був такий чарівний,
Що й доси пяна ним душа моя.

Вона, котрій я все бажав віддати,
Весь скарб душі, всі думи, всі чутя,
Котрої слід я рад був цілувати,
В котрій вбачав красу і ціль бутя.

Та, що мене одніським словом своїм
Могла героєм, генієм зробить,
Обдарувать надією й спокоєм,
Заставить все найвисшеє любить —

Та, що в руці від раю ключ держала,
Вона єго закинула в багно,
І чарівно́го слова не сказала...
Чи хоч в душі гризе єї воно?

Не словом — рухом, поглядом холодним
Мене зіпхнула в темний рів без дна.
Лечу... тону... Та там, в низу, в безодни
Хто се пропащий, стоптаний? Вона!

Стій, привиде! Скажи, яка неволя
Тебе зіпхнула з радісних вершин?
Хто смів красу й пишно́ту сего поля
Втоптать в болото і з яких причин?

Чи голод; холод і сирітства сльози,
Чи та жага́, що серце рве й скребе,

Що хилить волю як та буря лози,
На сей торг ганьби випхнула тебе?

Постій! Постій! Я вмію се відчути,
Моя любов не згасла ще, горить,
Зуміє райський ключ зо дна добути,
Зуміє рай запертий отворить.

Не чує! Щезла з ним у пітьмі ночи,
Лиш вид єї прошиб мене як ніж.
О, щоб були мої осліпли очи,
Було б в душі яснійш і спокійнійш!

Віденъ 6 нояб. 1892.

Епілог.

Розвійте ся з вітром, листочки зівялі,
Розвійтесь мов тихе зітханє!
Незгоєні рани, невтишені жалі,
Замерлеє в серці коханє.

В зівялих листочках хто може вгадати
Красу всю зеленого гаю?
Хто взнає, який я чутя скарб богатий
В ті вірші нескладні вкладаю?

Ті скарби найкрасші душі молодої
Розтративши марно, без тями,
Жебрак одинокий на зустріч недолі
Піду я сумними стежками.

ОСИ.

I.

Ми оси, ми оси!
Хто любить приноси,
Хто любить чуже
До себе горнути,
Хто голих стриже,
Хто вміє тягнути
З робучих людей
Остатнюю свитку,
Сирітських дітей
Здирає як липку,
Хто надто турбуєсь
Сусідським добром,
Нехай нас пильнуєсь,
Бо тнемо жалом.

Ми оси, ми оси!
Хто кльоцом і доси
Чяпить у багні,
Освіти лякаєсь,
Сучасні огні
Клине, проклинає,
Хто рідний наш край
Твердою стіною
Неначе Китай
Бажає обдати,
Ужвою міцною
Наш поступ скувати,
Плащем єзуітським
Нам сонце затьмить,
Туманом несвіцьким
Нам баки забить,

Най стихне й не рухаєсь,
Най геть біжить цілo,
Бо швидко почухаєсь
Там де й не свербіло!

20 марта 1893.

II.

Був у нас мужик колись,
Що йів хліб і сало,
Днесь такі перевелись,
Хліба всім не стало.

Був і піп у нас колись —
Працював як люде,
Днесь такі перевелись,
І вже йіх не буде.

Був співак у нас колись,
Що співав „Буй-Тура“,
Нині в него, подивись,
Банко-агентура.

Твердоруський був колись
З чорним піднебінєм,
Нині смирним став, дивись,
Ляцким сотворінєм.

Народовець, прогрессіст,
З кутасом мав шапку,
Нині смирний канцеліст
Лиже старшим лапку.

Вільнодумець, що робив
Богу все обєкції,
Нині смирно йде, ади,
В Юр на реколлєкції.

Боже, що за дивний світ.
Що за переверти!
Чи сміятись, чи жаліть,
Чи просити смерти?...

1881—1893.

III.

З голоду й нужди вмирає мужик,
Крадіж, рабунки, весь край — один крик.
Мати вбиває голодну дитину,
Батько кидає кохану родину,
В Россію, Молдавію тягнуть плачучії
На заробітки отарами люде...
Радьте, розумні! Ратуйте, маючії!
— Якось то буде! Якось то буде!

Поле мужицьке в жидівські йде руки,
Школи мужицькі не сіють науки,
Але незгоду й ненависть народну;
Слово правдиве і думку природну
Тровлять газети, хорти мов летючії,
Право, сумлінє потоптані всюди...
Радьте розумні! Ратуйте, могучії!
— Якось то буде! Якось то буде!

1880.

IV.

Послухай, сину, що премудрість каже:
Коли два стільці маєш до вибору:
Тут кóристь власну, тут святу лояльність,
То на обох старай ся разом сісти.
І будь неначе те теля покірне,
Що ссе дві мамі за свою покору.
Та ще мудрійшим можеш показатись,
Коли столець лояльности поставиш
На кóристи столець, і аж на верха
Сам сядеш, висший понад тих нездарів,
Що на самих худих лояльних стільцях
Сидять, худі мов сім коров з Єгипту.
Амінь, амінь, кажу́ тобі, мій сину,
Що не худі товстих зїйдять корови,
Але товсті худих зїйдять з кістками
І не подохнуть, тілько потовстіють.

1881.

V. „Хлібороб“.

Гей хто на світі кращу долю має,
Як той що плугом святу землю оре?
Святую землю в банку заставляє,
В довги впадає як в бездонне море,
І поти бєся, аж остатня рація
На него спаде — грунту ліцітація,
І поки в найми не пошкандибає —
Гей, хто на світі кращу долю має?

Гей хто на світі кращу долю має,
Як той, що вірно цісареви служить,
В касарни нишком рід свій споминає,
Зітхає нишком і клине і тужить,
Махає „гвером“, в „гліді“ машерує,
На варті мерзне , в „шпангах“ креперує,
В „ібунках“ пріє, „комісняк“ снідає —
Гей хто на світі кращу долю має?

Гей хто на світі кращу долю має,
Як той, хто щирим патріотом зве ся,
Податки точно рік за рік складає,
Шанує власть, перед жандармом гне ся,
Цілуєсь в возним, і хоч дуже бідний,
Як треба дати, дасть і гріш послідний,
А на що, за що дав — і не питає —
Гей хто на світі кращу долю має?

Гей хто на світі кращу долю має,
Як той, що все лиш ту науку чує,
Що тільки бідних Господь Бог карає,
Що ласка божа тільки богачу є,
Що чорт усюди чоловіка кусить,
А бідний все в покусі впасти мусить,
Що хлоп лінюх, пяниця і св... є —
Гей хто на світі кращу долю має?
1880.

VI. „Ужас на Руси“.

Лихо, сусідо! Ой горе нам, свату!
Світ вже кінчить ся! Вже буря гуде!
Чув ти? На нашу нещасную хату,
Кажуть, страшенная змора іде.

Десь проявились якісь нігілісти —
Кажуть, що се людойіди, хотять
Русь нашу матінку з кашею зйісти,
Перевернути теперішній лад.

Все перевéрнуть у низ головами:
Учні професора стануть навчать,
А як азбуки не вміє — різками,
Як він йіх нині, будуть єго прать.

Вірні тоді парастас будуть править,
Але поклони піп битиме сам;
Купчик над склепом сей напис поставить:
„Хто дасть найменше, товар єму дам.“

Суд буде також для них відповідний:
Неук судитиме вчених панів.
Хто вкрав а хитро, той вийде свобідний,
В цюпу, хто вкрасти хотів а не вмів.

Красти, ошукувать всім буде вільно,
Чесний заробок — отсе буде встид,
Злодія зловиш в коморі — постій-но!
Злодій тебе до уряду тащить.

Не хлоп державі з кровавого поту
Буде як доси податки зносить,
Але держава за хлопську роботу
Преміі буде рік річно платить.

Волі назадники стеклі запрагнуть,
А ліберали єі проклинуть,
Взад поступовці мов раки потягнуть,
Прямо вперед невидющі підуть.

Вівці муть, кумочку, пастиря пасти,
Яйця муть, кумочку, курку учить;
Люде легальні муть грабити й красти,
Чесних почнуть злодіяки тіснить.

Горе, сусідо! Ой лихо нам, свату!
Світ вже валить ся! Тріщать вже стовпи!
Треба покинуть і жінку і хату
Та вандрувать на кубанські степи.

14 дек. 1880.

VII. З екзамену.

З іспитової комнати
Вибіг лютий кандідат;
Збіглось в сінях товари́ство
І давай єго питать:

„Ну, а що, ти здав екзамен?
Маєш вчительский діплом?“ —
Він мовчить, лиш чорна хмара
Висить над єго чолом.

Далі каже: „Ні, камратя,
Правди нині не зійськать!
Той професор зоології
То тиран і лютий кат!

„Три завдав міні питаня,
Як закон йому велить,
Два я знав, не знав одного
І він смів мене спалить!

— „Був ти у саду?“ — питає.
— „Був — говорю сміло я.
— „Бачив ти пчолу? — питає.
— „Бачив — кажу сміло я.

— „Кількож ніг пчола та має?
— „Ніг я йій не рахував.“
І за се одно питанє
Спік мене, бодай пропав!“

13 септ. 1888.

VIII. Ботокуди.

В февралі і марті 1880 року під сим заголовком написав я був невеличку сатиричну поемку, в котрій під назвою Ботокудів осміяв звісну часть нашоі галицко-руськоі інтелігенціі і деякі моменти з єі історіі від 1848 року. За радою М. Драгоманова я не друкував єі досі. Прочитавши тепер рукопись я побачив, що друкувати сю поемку в цілости не стоіть, хоч деякі єі уступи і досі не стратили інтересу. Не хотячи пероблювати цілости в дусі теперішніх моіх поглядів політичних і артистичних, я зважив ся подати тут тілько деякі шматочки моєі поеми, зліплюючи йіх у одно коротенькими прозовими переповідками того, що пропущено. Поема починаєсь апострофою до Музи:

Музо, мученице бідна,
Не від вчора, не від нині
В повитуху зелепугів
Здеградована з богині!

Кождий зве тя, з того часу,
Як Гомер ще довгобразий
Запросив тя скандувати
Гексаметри для гімназій.

Гей, се давня, давня штука,
Ще тоді дівчам була ти, —
Та як з рук до рук пішла,
Стало чорт зна що з дівчати.

І богато ти, небого,
Ой богато нагрішила,
І недородків ти много
На сей світ понаводила.

Днесь в кого лиш є пустая
Голова а повне пузо
І ліниві руки, зараз
Кличе к тобі: Музо! музо!

І через таких то ти
Віру стратила, небого —
Дехто нині вже за тебе
І гроша не дасть дурного.

Жаль мині тебе, та щож —
Старість, бач, не радість! Лихо
Молодити ся старому,
Ліпше вже сидіти тихо.

Я як ні, то не до співу,
Не до любощів, причудів,
Не до вигадок би братись.
А до серіозних трудів.

Далі йде коротка характеристика краю Ботокудів; з погляду сих остатніх

В краю тім жиють при купі
В сумішку трояні люде:
Неприязні елементи,
Бидло й праві Ботокуди.

Під „неприязними елементами“ розуміють ся Поляки, котрих характеристика кінчить ся словами:

Діл їїх якось не видати,
Лиш страшнії чути вісти,
Що всіх правих Ботокудів
Вони раді б в каші зїсти.

Бидло — що сказать про него?
З масти сіре, їість невпинно
(Як є що), спить, робить, родить,
Ну, і Богу душу винно.

Але третій люд — герої,
Просвічені, грубо вчені:
Не живлять ся лободою,
А щодень їідять печені.

Ботокуди, то підпори,
То стовпи порядку й віри:
Лáтають усім сумліня,
А в сорочці роблять діри.

Ботокуди, то борці:
Бють ся сміло, мов Горації
О посади, адюнктури,
О стіпендії та дотації.

Ботокуди — ціцерони,
Ботокуди то артисти:
Як говорять — то з амбони,
Як співають — акафисти.

Ботокуди — лікарі!
На нервовую дразливість
Бидла мають ліки: піст
І святую стремезливість.

Ботокуди — педагоги:
Щоб у бидла відібрати
Всю охоту до науки,
Требника дають читати.

Ботокуди — мудрі люде!
Що там ваші европейські
Ліберали, націонали —
Кращі в нас свої, рутенські.

Не хвали ся ж ти, Европо!
Шкода твоїх праць і трудів!
Що там маєш, те і маєш,
Та не маєш Ботокудів.

Другий розділ оповідає про початок Ботокудів. Стан краю перед 1848 роком характеризує ся отсими словами:

Кажуть люде: з початку
Світ тонув у тьмі кромішній;
Звéрха уносивсь канчук,
В низу гнулись души грішні.

Грішні души, просте бидло
Гнуло в праці карк свавільний,
А канчук гуляв свобідно,
Лад піддержував суспільний.

І тиша була. Міг кождий
Преприємно проживати,
Хто при свисті канчука
Мав охоту танцювати.

Надійшов 1848 рік, „дивний ґедзень на народи", бидло розгуляло ся, канчук пропав, а в Галичині урядник Встидіон, по словам неприязних елементів, натворив Ботокудів.

„Ну, та звісно, Встидіон
Не був Бог, то й ті особи,
Що він натворив, не мали
Й крихти людськоі подоби.

„Руки в них — лишь к собі горнуть,
Рот кричить лишень, чоло
З міді й юхту, ані мізку,
Ані серця не було."

Против такоі клевети протестують праві Ботокуди горячо.

„Брешете, щоб Встидіон
Не на людськую подобу
Сотворив нас і за те
Гріх тяжкий поніс до гробу.

„Не якийсь там Встидіон
Сотворив нас мов нелюдство,
А сам пан Біг сотворив
Нас і наше ботокудство.

„І з поміж усіх народів
На землі лиш ми єдині
Так як вийшли з рук господніх,
Так лишили ся й до нині.

„Так, до нині ми лишились
З серцем, з розумом дитини,
Наче вчора духом своім
Оживив нас Бог із глини.

„І та глина — ми то чуєм —
В нашій ще лежить істоті,
Вічно нас манить і тягне
В ріднім бабратись болоті"

Коротко росказано далі важнійші факти від р. 1848: Завязанє „Ботокудськоі Ради" і заснованє „Голодного Дому". Докладнійше описано мало звісний епізод з гербом сеі інституції.

Славна „Ботокудська Рада“
Аж спотіла вся в утомі
Три дни радивши, який би
Герб дать на „Голоднім Домі“.

Три дни радять — годі врадить!
Вже четверта днина чеше,
І урадили такий герб:
Злотий пес на сонце бреше.

Рік робили того пса,
Рік несли, а рік ставляли.
„Стійже тут на нашу славу
І бреши!“ вони сказали.

І стоїть той лютий пес
На „Голоднім Домі“ й доси.
Став на ковбицю ногами
І до сонця морду зносить.

І сидить в „Голоднім Домі“
Ботокудська рада й доси,
Против мрій, думок, теорій
Сміло голос свій підносить.

Але тихо ясним небом
Сонце радісно пливе, —
В ботокудські тихім краю
Племя родить ся нове,

Племя люте і безбожне,
Що смієсь з отих героів,
Із стовпів тих ботокудських
І з покори йіх старої.

Але біс йім, тим новим!
Не вони нас тут обходять,
А ті древні Ботокуди,
Що ділá великі плодять.

Бо чень кождий догадаєсь,
Що на псі вони не стали,
Але далі в світ широко
Ботокудство прославляли.

Правда, пес той золочений,
Що на дах аж виліз сміло,
Безперечно й неохибно
Був найвисшеє їх діло.

Висше вже не йшли вони,
Та за те в недовгій хвили
В шир і вдовж усю країну
Наче морські хвилі вкрили.

Про широку ту діяльність,
Що лилась, мов ріки з моря,
Ось яке в той час писала
Славна „Ботокудська Зоря“.

„Слава Богу, час минає!
Не то диво, що минає,
А то, що збудившись раз,
Наш народ вже не дрімає.

„Не дрімає і не спить,
А кріпить ся і ликує,
Славить Бога і монарха,
З ворохобників кепкує.

„Бог нам дав житє й здоровлє,
Цар — руїни з академії,
Ще як би нам хто дав грошей,
То були би ми в Едемі.

„Ми лояльні! Ми за волю
Шабельками не махали, —
Що дали, ми брали смирно,
Ще й у ручку цілували.

„Ми тверді, бо мов скала
Стоїмо на віри грунті.
В вірі вся будучність наша,
А не в вільнодумнім бунті.

„Ми й учені! Ще дяки
Нас псалтир читати вчили;
З книг святих вся мудрість наша,
А плювать нам на машини.

„Ми великі! Сян і Буг
І Дністер наш безконечний,
Се границі наші! Тут
Ботокудський край сердечний.

„Для своєі вітчини
Ми дамо без тіла душу,
Ми в огонь підем за неі,
В воду, найрадше на сушу.

„Таж вона, богата й щедра,
Не залишить нас ніколи, —
Ми не лишимо єі,
Аж доробимось поволи.

„Доки молоком і медом
Ти пливеш, наш рідний краю,
Доки весело, в достатку
Череди твоі гуляють —

„Доти й ми усе при тобі,
Невідступні патріоти,
Аж дійдемо — ми до панства,
Ти — до голоі голоти“.

Слідуючий розділ поеми описує найважнійше діло Ботокудів — славну битву за азбуку.

О преславні Ботокуди,
Деж я гідних слів найду,
Щоб як слід ізвеличати
Вашу першу боротьбу!

Ні давнійше, ні пізнійш ви
Не робили тілько гуку,
Як тоді, коли вела ся
Славна битва за азбуку.

Неприязні елементи,
Люд підступний і завзятий,
Ваші найлюбійші букви
Ъ, ы вам хтіли взяти.

Ба, не лиш ъ, ы, ѣ,
Всю кирилицю забрати
Хтіли, а за те накинуть
Альфабет латинський клятий.

Ще в додатку величались:
„Ми не вороги вам, де там!
Ми лиш просвітити раді
Вас латинським альфабетом.

„Таж слова всі ботокудські
Альфабетом мож писати,
А тоді писаня ваші
Буде світ увесь читати“.

Але ви, герої добрі,
Не дали сим піддуритись,
Бо вам преці йшло о те,
Що від всего світа скритись.

„В йорах, ятях — ви сказали —
Тут вся наша вартість людська,
Вся будучність, сила, слава,
Вся надія ботокудська!“

І ви сміло підняли ся,
Щоб за них до бою стать,
І що сили закричали:
„Згинем за йори та ять!“

Ви три дни й чотири ночи
Ненастанно так кричали,
Тим часом підпори ваші
Три брошури написали.

В них показано доочне,
Що вся мудрість, всі науки
Всюди і у всіх народів
Почали ся від азбуки,

Що за тим народ усякий
Над всі скарби сего світа
Найвисше цінить азбуку,
Бо азбука, то освіта.

Та не тим так Ботокудам
Йіх азбука дуже мила,
Але тим ще, що походить
Прямо від отця Кирила.

Правда, що святий Кирило
Ботокудом не родив ся,
В Ботокудіі не був
І для неі не трудив ся.

Та єго азбуки ми
Не повинні відчужитись
Раз тому, що він святий,
Міг би в небі прогнівитись,

А по друге, що вона
Тисяч літ уже тріває,
І прекрасно від Римлян
Та жидів нас віддаляє.

А по третє, що тоді,
Як єі зробив Кирило,
Нею всі слова славянські
Мож було писать, аж мило.

„Ба, що більш, азбука — верх
Всеі мудрости й науки:
Вся наука й мудрість наша
Не йде далі від азбуки.

„Хай вам ваші академіі
І гімназіі і школи
Промислові — лиш азбуки
Нам не рушайте ніколи.

„Так, не рушайте азбуки
Нам, кирилиці святоі!
Ми за ню й на смерть готові,
Ми, азбучніі героі!

„А латинських альфабетів
Ми не хочемо і знати,
Злі вони для нас, бо ми
Йіх не вміємо читати.“

Так твердої сили волі
Вороги злякались куці
І лишили Ботокудів
При їх мудрости й азбуці.

Знаменитій обрядовій боротьбі посвячені три розділи поеми, з котрих тут наводжу тілько дещо.

Найсвятійше в чоловіка —
Сли він Ботокуда хватський —
Крім азбуки є святий
Обряд греко-унітський.

Та бож обряд се хороший!
.

І таке єго богацтво
І краса єго такая,
Що ніхто єго докладно
В повній цілости не знає.

Чи клякати, чи стояти,
Чи раз, два, чи три дзвонити,
Чи „мир православний", чи
„Правовірний" говорити,

Як вівтарі будувати,
Як ікони малювати,
Чи попам лице голити,
Чи їм бороди держати —

Все те вкрите тьмою спорів
Рітуально-догматичних,
Все те тягне до таборів
Папських або схізматичних.

Неприязні елементи при помочи звісної польської інтриги роздувають сі спори для ослабленя Ботокудів. Ті спіймали ся на сю принаду.

Мов на знак: одні в церквах
Всі дзвінки покасували,
Другі знов позаводили
Ще й органи та цимбали.

Почали ся спори — зразу глухі, далі по газетах,

А в кінци ревнули крики,
Свари, лайки, що аж страх —
По соборчиках, касинах,
По пиварнях і шинках.

Роздала ся давна пісня:
„Зрада! Шизма! Гейже! Гала!“
Декуди отверта навіть
Революція настала.

Як характерний епізод тої боротьби виведена історія о. Нещасного Филимона.

У турецькім здиханаті
В горах, борах з всіх сторон
Жив преславний Ботокуда,
Звавсь Нещасний Филимон.

Муж великий во язиці.
(Ботокуди всі великі,
Кождий в чім будь). От заким ще
Почались за обряд крики,

Филимон зібрав до себе
Із цілого здиханату
Ботокудів. Як зійшли ся,
Він казав заперти хату,

Заслонити вікна й так
До згромаджених промовив:
„Ботокуди, стережіть ся,
Бо чорт лапку нам зготовив!

„Слухайте, яку покусу
Наводив сам Бог на мене!
Слухайте, й огнем надії
Серце розпаліть студене.

„В третій день святого посту
Ляг я, трошка утруджений,
І такий міні нараз
Сон приснив ся божественний.

„Десь немов вхожу́ я в церкву,
Придивляюсь: що за диво!
Не свої якісь ікони
Тай стоїть вся церква криво.

„Ба, гляджу: іде священник,
Причякнув і щось по тихо
Шепче, і лиш раз хрестить ся...
Ов! гадаю, що за лихо!

„Слухаю: органи грають,
Хлопці десь дзвінками дзвонять,
Люде раз в раз то клякають
То встають... Гадаю: „Он як!

„„Певно я в костьолі!“... Ні!
Придивляюсь: край престола
На іконах тут святий
Михаіл, а там Микола.

„Я задеревів. Аж чую:
Роздає ся голос з неба:
„„Най такий ваш обряд буде!““
„„Ні, такого нам не треба,

„„Господи! — відмовив я.
„„Чом, хіба ж вам сей поганий?““
Знов питає голос з неба,
І гудуть при тім органи.

— „Не кажу́ — відмовив я —
Щоб поганий, сохрань Боже, —
Та сумлінє ботокудське
Зжитись з ним ніяк не може.

„„А як я вам сам нака́жу,
Зробите по моім слові?““
— „Господи, ми й против тебе
За свій обряд стать готові!

„Оттоді просьяла церков
Світлом веліїм без міри,
І проніс ся голос: „Радуйсь
Мужу камяної віри!

„„Так твердого обрядовства,
Як в тім смирнім Ботокуді,
Не було ні в Авраамі,
Ані в Якові, ні в Юді.

„„Тож за тебе й через тебе
Весь той рід благословлю я.
Стійте вічно при однім
І співайте аллилуя!

„„В вашім краю най во вік
Релігійних війн не буде!
Не за віру, лиш за обряд
Ботокудські бийтесь люде.

„„І во віки твердо стійте,
Хоч би як враги вас тисли,
Не за зміст, а лиш за форму,
За слова, а не за мисли.

„„Мов апостолам, даю вам
Дар пречудний і великий
Говорити в суміш всіми
Іностранними язики““.

„Ледво втих небесний голос —
Все довкола відмінилось:
З храму щезло все латинство,
Православне все зробилось.

„Всі ікони візантійські
З сонцем, місяцем, звіздами, —
Що при мене йдуть єреї
З оттакими бородами.

„Всі по три разй хрестять ся
І поклони покладають,
А трираменні хрести
Де поглянь усюди сьяють.

„І сліду нема органів,
Лиш дяків зо сто нараз
Прогриміло аллилуя
І тропар на пятий глас“.

Із сего сну Нещасний Филимон пророкує будущі напади на обряд, загріває Ботокудів до твердости і сам запускає довгу бороду, о котру опісля закіпає довга і уперта боротьба. Та даремно власти духовні і світські напирають з ріжних боків на Нещасного Филимона — він не піддав ся.

І та борода єго
Історичною зробилась,
Ботокудія на неі
З гордощами вся дивилась.

Навіть чув я, що зложились
Ботокуди околичні,
Щоб по смерти Филимона
Заховать на віки вічні

Бороду єго. Є думка,
Щоб немов святіі мощі
Дать еі в „Голодний дім“
І поставити на дощі

У флящині хрусталевій
Намочену в оковиті.
А над нею написати
Ті слова зо срібла литі:

„Тутка спочиває з Богом
Ботокудіі прикраса —
Борода, що наче прапор
В лютім бою нам здала ся.

„Сила сильних, ум розумних
Не могли дійти до того,
Щоб сю бороду звернути
З раз повзятоі дороги.

„Той, що виплекав еі,
Побідив у лютім бою,
Та не силою, умом,
А отсею бородою.

„Вес свій вік на бороді
Опиравсь той Ботокуда —
Ні давнійше, ні пізнійше
Не було такого чуда.

„Тож зітхніть і тямте час той
Ви потомки молоді,
Як все ботокудство висіло
На ось тій тут бороді!“

Дальший розділ посвячений боротьбі за календар, в котрій також побідило ботокудство. В тих побідах розвились і зложились єго ідеали, ілюстровані в поемі при помочи ось якої параболи:

Уявіть собі: весь світ —
Величезний книш плескатий,
З верху сонце як цибуля,
Місяць як чеснок лукатий.

Звізди — мак, котрим весь книш
Поприсипуваний з густа,
А в нутрі єго лежить
Всяке благо, мов капуста.

В середині є земля.
Мов варена бараболя,
Нею ж по господній волі
Ботокудська править воля.

На землі такий порядок:
У долині бидло сіре
Робить, мре, хрестить ся, й твердо
Все держить ся предків віри.

По над ним війти, жандарми,
Поліцейські своїм трудом
Лад піддержують суспільний,
Шлях рівнають Ботокудам.

На верху-ж вони всі стали
У великій церкві враз
І по всіх безбожних правлять
Соборовий парастас.

В труні перед аналоєм
Разом складені розличні
„Ізми“ неблагоподобні
І всі мрії єретичні.

А у стіп хреста на віку
Цвяхами прибиті в ряд
Черепи Прудона, Штрауса,
Маркса й Дарвіна стоять.

Се той ідеал, котрий
Всі правдиві Ботокуди
Серед сварів всіх і боїв
Невідступно носять в груди.

Розохочені побідами вони пускаються пропагувати сей свій ідеал в сусідних краях, а поперед усего в Холмщині, та тут пропадають. Також проби навернути прочу Европу на сей ідеал не повели ся, з чого в поемі виведено ось яку мораль:

Добре рибам у воді,
Але кепсько їм в окропі;
Добре Ботокудам дома,
Та загибіль їм в Европі.

За одною невдачею йдуть другі. З Холмщини находять Холмаки і забирають Ботокудам чимало масних посад. В головній ботокудській газеті наступає також зміна: уступає первісний редактор, а єго місце займає новий, про котрого сказано:

Муж той, хоч великий ростом,
Не дістав за дотеп премії,
І свою всю мудрість виніс
З угнівськоі академії.

Ставши шефом у „Ослові“
Зараз він завів засаду:
Не читать єго ніколи
Ані з переду, ні з заду.

Оттака надмірна скромність
Здивувала вже й самих
Ботокудів і ходили
Дивні вісті поміж них.

Не один питав: „Чи правда,
Що новий редактор, де
Треба підписатись, тілько
Знак св. хреста кладе?“

Другі говорили: „Де там!
Се правдивий геній в нас!
Все що тілько він уміє,
Він навчив ся „в адін час“.

Інші мовили: „Він хитрий,
Лиш прикидуєсь дурним,
Та колись як проговорить,
То всі щезнуть перед ним“.

Оттак міркували Ботокуди, не знаючи, що новому редакторови суджено було раз за свій вік зробити чудо, а більш нічого. Він проглаголав до Ботокудів ось якими словами:

„Всечеснійші, премудрійші,
Любезнійші Ботокуди!
Дух святий, що всюди є,
Най і в ваших серцях буде!

„Наша слава не загине,
Не загасне наша зоря,
Наші діла всі запише
В своїх примітках історія.

„Каже приповідка: Кождий
О свою най дбає хату;
Тож з вас кождий най спішить ся
Заплатить пренумерату.

„Дикими звірями люде
Без релігії стать готові;
Тож статі з „Москвитянина“
Я друкую вам в „Ослові“.

„Неприязні елементи
Нанесли нам шкоди много,
Та в письменстві нашім видно
Новий зворот до старого.

„Знавці кажуть, що явить ся
Геній в нашій літературі, —
Та бо й зародів богато
Гарних в нашій є натурі.

I в політиці на нашу
Користь появляєсь зворот,
Та про се сотрудник мій
Іншим разом поговорить.

„Тілько вражі елементи
В свойій злости безграничній,
Напосіли ся і нам
Творять пакости розличні.

„Не говорю вже о тім,
Що забрали нам всі школи,
Але жаден з них міні
Не поклонить ся ніколи.

„Але чистий ще наш обряд
І наш Бог не спить сю днину,
Він трираменним хрестом
Всіх змолотить йіх на трину“.

Слова ті справили чудо: весь народ ботокудський заснув від разу сном блаженних.

Ріжні сни бувають. Є
Сон невинноі дитини:
Так сплять старці ботокудські
Раду радивши за днини.

Інший знов є сон голодний,
Де в лиці терпінє видно:
Сном таким, як кажуть, спить
В Ботокудіі тілько бидло.

Інший знов розкішний є
Сон здоровоі телиці:
Сном таким, як звісно, сплять
Ботокудські красавиці.

Інший сон злодійський, спить ним
Ботокуда, й на нім шкура
Вся трясесь, як в него в хаті
Є часом „така брошура“.

Але кождий зрозуміє,
Що зовсім інакший буде
Сон, як весь народ засне,
Ще й такий, як Ботокуди.

То вже буде сон медведя,
Що у ґаврі зазимує:
Хай шумить, гримить і віє,
Він не бачить і не чує.

Оттаким зимо́вим сном
Ботокуди всі заснули,
Тай то разом, скоро тілько
Маледикта мову вчули.

Що там час несе з собою,
Відки вітер в світі віє,
Як іде наука, думка —
Йіх се не студи́ть ні гріє.

Все те мов пусті вітри
По над ботокудським краєм
Прошумить і пролетить,
Наче хмара по над гаєм.

Довго здавлювана правда
Просипаєсь в серцях людських,
Тілько тихо, темно, сонно
В сонних серцях ботокудських.

За добро, за правду ллє ся
Кров широкою рікою,
Та се й крихти не бентежить
Ботокудського спокою.

Повстає кругом по світі
Племя сміле, войовниче,
Що для люду права, хліба,
Волі і освіти кличе.

Тілько в ботокудськім краю
Не чувати бою, стуку,
Тілько храп; часом лиш сонним
Снить ся битва за азбуку.

Понад сонним краєм сонце
Пробігає неохітно,
Радо б перескочить, щоб там
Ніч стояла безрозсвітно.

Спіть борителі, герої!
Най вам буде сон спокійний!
Сніть про обрядові бойї,
Про свої азбучні війни!

Спіть, нехай вам дійсність люта
Супокою не трівожить,
Най вам сон новую славу
І пановане ворожить!

Най ніколи вам не снить ся
Хлоп обдертий і голодний,
Най ніколи не щемить
В серці вашім плач народний!

Спіть, моральности підпори:
Світ так красний і богатий!...
З чистим серцем у перині
Так соло́дко, любо спати.

Спіть, покіль зима лютує —
До весни ще довго ждати...
Змеркни, сонце! Стихни, світе!
Щоб нам тихо, тихо спати!
1880.

IX. Вандрівка Русина з Бідою.

Йіхав Русин по над воду,
Здибав Біду як колоду;
Йіхав Русин по над Сян,
Здибав Біду, не рад сам.

Каже Біда: „Гей, Русине,
В тебе Біда не загине, —
Візьми мене на свій віз,
Пойідемо на обйізд“.

Ізняв Русин рукавицю,
Почухав ся в потилицю;
Ізняв Русин клепаню,
Садить Біду як паню.

Прийіхали до Лежанська —
Як кине ся псарня панська,
Нуж від хати до хати
На Русина брехати.

Біда псарні підморгує,
Хай Русина підто́ргує:
Деруть свиту на шматки,
Ще й хапають за литки.

Стали на ніч в Ярославі:
Лежить Русин десь на лаві,
Всю ніч ока не стулив,
Костомахи надавив.

Біда собі пішла просто
На латинськеє пробоство,
Там радила з ксьондзами,
Як Русь пустить з торбами.

Тай зробила у Тучапах
Таке́, що аж пішов запах
На всі села, на ввесь край,
Що хоч носа затикай.

Крикнув Русин: „Щезай лихо!“
Біда каже: „Сиди тихо!
Звяжи язик у пута,
Коли Roma locuta!“

Почухав ся Русин дуже,
Біда-ж єму моркву струже;
Скуливсь Русин як борсук,
Біда-ж дуєсь як капшук.

А як стали в Перемишли,
Русинови очи блисли,
Веселійше відітхнув,
Добру новину почув.

Розняв рота й дивує ся:
Твердий з мяхким цілує ся,
Антоневич і Горбаль
Аранжують руський баль.

Біда з разу сумна стала,
Аж зубами скреготала,
Далі каже: „Гов, га-гов!
Чи на довго ся любов?“

Пита Русин: „А де ж Пелеш?“
Біда каже: „Що ти мелеш?
Хіба-ж місце владиці
Тут при танцях, музиці?“

Каже Русин: „Годі, Бідо!
Я до него в хату піду!
Веди мене ід вікну,
Най на него хоч зирну“.

Русин в вікно зазирає,
А там Пелеш похожає
По покою, сарака,
Сам до себе балака.

То на голос, то знов стиха,
Мов та леді Макбетиха:
„Ось ще пляма є одна!
Тутка витер — там вона!“

Русина, що був несвічний,
Аж мороз пройшов трагічний.
„Чи він хорий, чи він спить?
Біда каже: „Та бо цить!

„Пригадай собі помалу,
Як він в соймі сік Качалу,
А пани єго, аж страх,
Цілували по руках.

„Ось тепер ті поцілуї

.

.

.“

Іде Русин, поплакує,
Біда при нім підскакує.
Каже Русин: „Ночуймо“
Каже Біда: „Кочуймо!“

Виїхали з Перемишля,
Стала Біда конець дишля;
Приїхали в густий ліс,
Ізломала Біда вісь.

„Гей Русине, бігай просто,
Ось тут живе жид за мостом:
Він ту держить мою часть,
Він нам зараз раду дасть“.

Побіг Русин, втеленив ся,
Жиду низько поклонив ся.
„Гей ти Хаім, чи чуєш,
Чим ти тутка торгуєш?“

„Ни — жид каже — чим торгую?
Я все тутка арендую:
Коршму, шлябант, баюри,
Мости, кости й фігури.

„Чи горівки, чи підківки,
Чи парубка або дівки,
Чи козу чи телицю,
Чи там свічку в каплицю —

„Все у мене дістать можеш,
Як лиш гроші міні зложиш;
Коваль, стельмах, швець, кравець —
Як я скажу, все найдесь“.

Дав наш Русин, що жадали,
Зараз вісь єму зладнали;
Він хрестить ся тай дрижить:
„Та то дідько а не жид!“

Помаленьку, покрадемки
Приїхали аж на Лемки —
Там їім була парада:
Обступила громада.

Лемки Біди не пізнали,
Капелюхи познимали,
Приязненько витають,
„Відки пані?“ питають.

„А може ви з Америки?
Що там наші вуйки, стрики?
Що мій тато? Що мій внук?
Заробляють грошей гук?“

Каже Біда: „Стійте, люде!
Вже-ж без Біди й там не буде.
Є там моя прислужка:
Андрухович і Грушка“.

Прийіхали до Сянока,
Там Русь тверда як опока.
Кричить мов би впала в дур:
„Русь от Сяна по Амур“.

Каже Русин: „Добре, братку!
Хай вам буде й по Камчатку!
Та міні здаєсь чомусь:
Як би мала наша Русь

„Навіть двісті міліонів
Оттаких як ви патронів,
То й тоді-б з них наконець
Ще не був оден мудрець.

„Поки за Русь „великую“
Наші тверді викрикують,
То жиди тимчасом тут
Нам з під ніг „малую“ рвуть“.

Йіде Русин чагарами.
Там вівчарі з отарами.
„Чиі вівці?“ — „Газдівські“.
„Чиі гори?“ — „Жидівські“.

„Колись були гори наші,
Досить було сира й паші;
Нині вівцю в гурт даєш.
Кварту сира дістаєш“.

Русин далі поганяє,
Він сю пісню здавна знає:
Жид, шинк, векслі — поміщик,
Хлоп, шинк, крейдка, — небіщик.

Прийіхали аж на Турку,
Ходять Бойки як на шнурку, —
Біда з ними знайома,
Поміж ними як дома.

Каже Біда: „Гей ви Бойки,
Скачіть міні полегойки!
Покажіть нам в тій хвили,
Яких штук вас навчили!“

„Навчили нас патріоти
Вчора шити, днесь пороти:
Вчора-м посла викляли,
Днесь на ново вибрали“.

Каже Русин: „Чи здорова
Ваша рада повітова,
Та не тая торічна,
А та дивня, предвічна?“

Кажуть Бойки: „Давню раду
Засушили-м про параду,
Тай новую в тую-ж мить
Здало би ся засушить“.

Пита Русин: Є в вас школи?“
„Є, та дуже вчать поволи:
Школа в селі вже літ сто,
А письма не зна ніхто“.

А в Хирові Єзуіти
Засіли ся Русь ловити.
Русин живо тікає,
Біда за ним гукає:

„Гей Русине, не спіши ся,
Єзуітам поклони ся!
Вони дітей навчають,
Добра твого бажають“.

Русин каже: „От то й глупо!
Добра в мене й собі скупо,
А всі єго бажають,
Мене голим лишають“.

А в Самборі оказії:
Щось луснуло в гімназії
І вилетів — не гранат,
А діректор ренегат.

Прийіхали у Дрогобич.
„От тут, Бідо, що нам зробиш?
Русин послом, бурмістром,
Гімназії міністром!“

Каже Біда: „Лиш помалу!
Доберу я причандалу:
Тут доносів, там винця,
Тай дойіду йім кінця!“

З Дрогобича у Борислав
Русин Біду саму вислав.
„Іди, Бідо, не гай ся,
Здоровенька вертай ся!“

Йідуть жиди по дорозі
Двадцять штири в однім возі,
Ще й шкапами худими —
Сіла й Біда між ними.

Бачив Русин як сідала —
Три дни потім пропадала,
Аж четвертоі ночи
Ледве ноги волочить.

Забризькана, захляпана,
Аж по вуха вталапана,
Вид подряпаний увесь,
А голодна як пан пес.

Сіла мовчки, не питає,
Саламаху уплітає.
Пита Русин по хвили:
„Якже пані гостили?“

Каже Біда: „Що питаєш?
Глянь на мене, сам пізнаєш!
Сербала там солене,
Аж за много для мене.

„Здохну, єли ще туда піду!
Там, небоже, біда біду
Осідлала як коня,
Ще й бідою поганя!

„Як я тілько там вказалась,
Між такі жидки попалась,
Що міні б ще в них вчитись,
Як над людьми глумитись.

„Вони гар-гар: „Яка мана?
Візьмім єї за гамана!“
Обіцяли три шістки,
Перебили всі кістки.

„Там би міні й смерть негладка,
Та здибав ся Стефан Пятка,
То він міні Борислав
Весь дрібненько описав.

„Тай говорить: „Ні, небого,
Тут вже твоїх сестер много!
Тікай відси що духу,
Щоб не було розруху!“

„Як те слово я почула,
З Борислава дременула,
Не діждавши й заплати —
Хай йім дідько кудлатий!“

А у Стрию славнім місті
Там Русинів більш як двісті
Зібрало ся на віче —
Відси Біда геть втіче.

Каже Русин: „Чекай Бідо!
На те віче і я піду,
А ти собі лишай ся,
Іди в Стрию скупай ся!“

Пішов Русин на ті збори,
Прислухуєсь — хлоп говорить,
І гуде народу клич:
То наш Берник з Лисятич.

Як промовив Олесницький,
А потому Могильницький,
А нарешті Давидяк,
То аж Русин геть розмяк.

Тай міркує: „Таких нам шліть
По два, по три в кождий повіт,
То б з нас Біда не кпила,
Швидко б вязи скрутила!“

В Болехові баталія,
Там Кобринська Наталія
В величезний будинок
Всіх зібрала Русинок.

Одна варить, друга місить,
Третя хлопські діти тішить,
Ті годують маленьких,
А ті миють пеленки.

А Натальця з старшенькими,
Пильно держить школу з ними,
Учить хлопців і дівчат,
Як з Бідою воювать.

Каже Русин: „Щасть вам Боже!
Отсе справді діло гоже!
В-перве бачу не в жарті,
Що й попівни щось варті!“

Прийіхали в Станіславів,
Русин Біду знов зіставив,
Поклонитись пішов сам
Желехівського кісткам.

По Липовій по вулиці
Іде панок, аж кулить ся,
Несе пачок зо сорок
Навязаних до торок.

Іде, потом обливаєсь,
А так втішно усміхаєсь,
Що аж Русин задививсь,
Єму чемно поклонивсь.

„Чи купецтвом, панцю, крутиш?“
Панок каже: „Я звусь Лукич.
Я не купчик, підрядчик,
Але „Зорі“ впорядчик.

„Чи бач, дядьку, як плигаю!
Все письменство я двигаю,
Драми, казки, поемки,
Віршів три оберемки.

„Від Карпенка і Чайченка,
Подоленка, Школиченка,
Жука, Жарка і Панька,
Ще й від Кримського Хванька.

„Від Кенира сто-дві байки,
Ще й від Пчілки, Лесі, Чайки,
Зірки, Дарки, Монтаря,
Дрозда, Щогля й Комаря“.

Каже Русин: „Що за зміна!
Розмахалась Україна!“
Зняв клепаню з голови:
„Боже вас благослови!“

Приїхали в Коломию,
Похилила Біда шию;
Приїхали аж на міст,
Підтулила Біда хвіст.

Тай говорить: „Слухай, брате,
Обійдьмо те місто кляте!
Радикали тут сидять,
Вони мене ізїдять“.

Іще Біда не скінчила,
Аж тут радикалів сила
З усіх боків знай летить,
Давай Біду молотить.

З сего боку Данилович,
А з того Гарасимович,
А з третього Трильовскій
Беруть Біду на гоцки.

Запаринюк з заду парить,
А Сандуляк в груди жарить,
А всі кричать у купі:
„Стовчім Біду у ступі!“

Тілько Павлик простяг руки:
„Не рвіть єі так на штуки,
Не мордуйте захланно,
Треба з нею гуманно!“

Одні кричать: „Не дармуймо!“
Другі кричать! „Поміркуймо!
Живцем єі візьмім враз
До музея на показ“.

Стали вони перечитись,
Якби Біду знівечити, —
Біда-ж тому вже й рада,
Як балака громада.

Помаленьку відітхнула,
Тай Русина в плечі пхнула,
Той по конях, коні в чвал —
Втікла Біда — дуже жаль!

В Матіівцях ще хлипала,
У Снятині вже нипала,
А як стала в Чернівцях,
То минув ся єі страх.

Русин шука́ кладо́вища,
Почтити гріб Федьковича,
Біда-ж спішить у той двір,
Де Русинів видно збір.

Там стовп стоїть чорножовтий,
При нім руських людей ровти
Православні й папісти,
Прості, вчені й юристи.

Самі бють ся як ворони,
Перед стовпом бють поклони,
А хто о стовп чолом грим!
Копне того, що за ним.

Кричать, плачуть, а товплять ся...
Стала Біда йіх питать ся:
„Чого ви так товпитесь?
Чи до стовпа молитесь?“

Йій говорять: „Ой світику,
Ми робимо політику,
Покірненько як той трусь
Спасаємо бідну Русь“.

Каже Біда: „Ось народні
Спасителі новомодні!
Товчіть, товчіть лобами,
Най утішусь ще вами!“

Довго вона там дивилась,
Як Русь чолом о стовп билась, —
Аж спотіла, зомліла,
Далі йіхать веліла.

В Садагурі Біду знають,
Жиди єі там витають,
Цадик вийшов на зустріч,
Виголосив довгу річ.

Хоч як Біда спішила ся,
А тут на ніч лишила ся:
Єі цадик чтив як міг,
Дав вечерю і нічліг.

Приїхали до Кіцмання,
Надибали поліцйяна:
Щось міряє, палькує,
По паперах мишкує.

Біда єго питає ся,
Чим так пильно займає ся?
З разу не чув ніби-то,
Потім буркнув сердито:

„Та ось маю турбацію:
Мушу робить реляцію.
Тут Русь наша здуріла,
Гімназіі схотіла.

„Виписали політично,
Вичислили статистично,
Що гімназйя потрібна,
Тай вислали до Відня.

„З Відня ноту шлють завзяту
До нашого магістрату,
Чи справді ми так нагле
Гімназіі забагли?

„Магістрат взяв під розвагу
І дав міні сю бумагу,
Щоб я на ню відповів,
Русь всю ad absurdum звів.

„Маю вказать до листика,
В чім хибна йіх статистика,
Нефахові йіх пляни,
Весь рахунок поганий.

„Все те б я ще сяк-так зробив,
Та ось чим Бог мене побив:
Як писати сю хрію?
Скорописі не вмію“.

Дойіхали до Заліщик,
Став наш Русин як небіщик,
Так при Біді зсох і схуд,
А конята ледво йдуть.

Сам він мов дід обдерши ся,
Біда-ж кричить розперши ся:
„Хоч на смерть йіх тут замуч,
А вези мя по над Збруч!“

Не хтів Русин сварити ся,
Мусів Біді корити ся:
Хоч як нерад тому був,
На Мільницю повернув.

А над Збручем на вигоні
Плеще Біда у долоні,
Регоче ся як пугач,
Йій втурує людський плач.

Глядить Русин: Що за диво?
Юрба люду біжить живо,
Чоловіки і жінки,
Старі, слабі й дітваки.

Одні на Збруч у плав ідуть,
Другі з дітьми у брід бридуть,
Інших гонить дикий страх
По баюрах, троснаках.

Русин крикнув: „Ой Господи,
Що се тутка за розпуди?
Чого вони тікали?
Чи Татаре напали?“

Каже Біда: „Щоб ти знудивсь!
Се мене так люд напудивсь,
Та ось на лоб, на шию
Утікає в Россію.

„Про йіх втеку я не дбаю:
Я за Збручем сестру маю;
Вони біжать чорт зна де,
А вона вже на них жде“.

Йіде Русин байраками,
Аж тут пани з собаками,
З арканами в долоні,
За збігцями в погоні.

Біжать, біжать, спотикають ся,
Кричать, кричать, задихають ся:
„Ой лишенько! Ой біда!
Вся двірня нас покида!

„Ой ратуйте! Поможіте!
Ловіть хлопів, задержіте!
Се-ж манить московський цар
Наш робучий інвентар!

„Гей жандарми, гей фінанси,
Держіть „людек найкоханьши“
Ще й кордон най військовий
Стане понад Збруч цілий!

„Ловіть хлопів, розбійників,
Бо в нас нема робітників!
Як всі за Збруч забіжать,
То не буде кому жать.

„Ані жати ні косити,
По пять центів молотити,
По пять центів від руки,
Ще й по штири канчуки!

„Ловіть, держіть, арештуйте,
Вяжіть, бийте і катуйте,
Збруч стіною заступіть,
Лиш нам їх в село пришліть!“

Каже Русин: „Гей вельможні!
Будьте ж троха осторожні!
Та ж їім право позволя
Бігти хоч до Москаля!“

Гей як Біда теє вчула,
Кулачищем замахнула,
Гук Русина у плечі:
„Не балакай від речі!

„Чого в чуже мішаєш ся?
Чи на праві ти знаєш ся?
Ваше право: ціп до рук,
Гній, борщ, бульба і канчук!“

Зойкнув Русин, іскорчив ся,
Від удару наморщив ся,
Аж хруснула в хребті кість,
Закипіла в серці злість.

Їіде далі тай міркує:
„Що се Біда з нас кепкує?
Чи ми в світі послідні,
Що терпіти їій гідні?

На закруті на вигоні
Затис зуби, затяв коні,
Шарпнув, ніби одурів,
Тай висипав Біду в рів.

А як шарпнув, добре вважав,
Що у рові камінь лежав:
Біда лобом в камінь гуп!
Тай простерлась ніби труп.

Русин про те не журить ся,
Жене кіньми аж курить ся,
В души шепче Отченаш,
Щоб там Біді був шабаш.

Аж надійшли ревізори.
„Хто там в рові? Чи не хорий?“
Витягають із рова,
Бачуть, Біда нежива.

За спільною порадою
Кличуть війта з громадою.
„Візьміть Біду, схороніть,
У всі дзвони заздвоніть!“

Стали люде міркувати:
„Деж нам єі поховати?
Візьмім єі на тачки,
Завезімо в бодячки!“

Пок громада надумалась,
Аж ось Біда прочунялась, —
Піднимаєсь огида:
„Ведіть мене до жида!“

Бачуть люде: жива Біда!
Розбігли ся Бог зна куда,
Біда встала, простяглась,
Дальше пішки поплелась.

Тут ми з нею прощаємось.
Чи ще коли спіткаємось?
Дасть Бог ще нам всім прожить,
Біда й сама прибіжить.

20 марта—13 апр. 1893.

СОНЕТИ.

ВОЛЬНІ СОНЕТИ.

I.

Сонети, се раби. У форми пута
Свобідна думка в них тремтить закута,
Примірена, як міряють рекрута
І в уніформ так як рекру́т упхнута.

Сонети, се пани. В них мисль від роду
Приглушено для форм; вони вигоду,
Пожиток кинуть, щоб ловити моду:
Се гарний цвіт, що не приносить плоду.

Раби й пани! Екстреми ся стрічають.
Несмілі ще йіх погляди, йіх речі,
Бо сво́йі сили ще раби не знають.

„Простуй ся! В ряд!“ Хлоп в хлопа, плечі в плечі
Гнеть стануть свідомі одноі ме́ти,
Живі, грізні, огромніі сонети...

1880.

II.

„Чого ти хлопе вбравсь у стрій лица́рський,
Немов боіш ся насміху і сварки?
Чого важкий свій молот каменярський
Міняєш на тонкий різець Петрарки?

„Замісць валити панський гнет і царський,
Ти скрив ся в поетичні закамарки!
Гіркий, та нешкідний удар писарський,
Мов полинівки чарка у шинкарки“.

„Ні, я не кинув каменярський молот,
Усе він в мойій хоч слабій долони,
Єго не вирве насміх ані колот.

„І як невпинно він о камінь дзвонить,
Каміня грюк в душі міні лунає,
З душі ж луна та співом виринає“.
1881.

III. Котляревський.

Орел могучий на вершку сніжному
Сидів і оком в довж і в шир гонив,
В тім схопив ся і по снігу мілкому
Крилом ударив і в лазур поплив.

Та груду снігу він крилом відбив,
І в низ вона по склоні камяному
Котитись стала — час малий проплив,
І в низ ревла лавіна дужше грому.

Так Котляревський у щасливий час
Вкраїнським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт нераз.

Та був у нім завдаток сил богатий,
І огник ним засвічений не згас,
А розгорівсь, щоб всіх нас огрівати.
1873.

IV. Народня пісня.

Глянь на криницю тиху, що із стіп могили
Серед степу слезою тихою журчить;
В ній мов в свічаді личко місяця блищить
І промінь сонця миєсь в єі срібній хвили.

На дні єї щось бє ся, мов таємні жили...
Той рух живий ніколи не бажа спочить,
Вода єї пречиста тисячі живить
Дітей весни, що густо в круг єї обсіли.

Криниця та з живою, чистою водою,
То творчий дух народа, а хоч в сум повитий,
Співа до серця серцем, мовою живою.

Як початок криниці нам на все закритий,
Так пісня та з жере́л таємних ллєсь слезою,
Щоб серце наше чистим жаром запалити.
1873

V.

Незрячі голови наш вік клинуть,
В котрім, говорять, перед правом сила,
А чесній думці перетяті крила,
А правду й волю як звіря женуть.

Та щож то — право? Право, се лиш сила,
А сила — право, се закон природи.
В житю лиш сила ломить перешкоди,
До лету в го́ру розпускає крила.

Та щож се — сила? Лиш пястук та збруя?
А серця вашого огонь святий,
А думка, що світи нові будує,

А волі вашої зелізні крила,
А переконань, правди блиск яркий,
Чиж се не також непропаща сила?
1880

VI.

Жіноче серце! Чи ти лід студений,
Чи запашний, чудовий цвіт весни?
Чи світло місяця? Огонь страшенний,
Що нищить все? Чи ти як тихі сни

Невинности? Чи як той стяг военний,
Що до побіди кличе? Чи терни,
Чи рожі плодиш? Ангел ти надземний,
Чи демон лютий з пекла глубини?

Чим беш ся ти? Яка твоя любов?
В що віриш? Чим живеш? Чого бажаєш?
В чім змінне ти, а в чім постійне? Мов!

Ти океан: маниш і потопляєш.
Ти рай — добутий за ціну оков.
Ти літо: грієш враз і громом убиваєш.
1875.

VII.

Вам страшно тої огняної хвилі.
Коли з мільйонів серць, мов божий грім,
Закута правда бухне, і застилі
Шкарлущі світа розірве на нім?

Ви боїтесь, щоби криваві хвилі
Не потекли і не підмили дім
Блискучої освіти, не змулили
Швидкого поступу думок зовсім?

Не бійте ся! В кровавих хвиль навалі
Не згине думка, правда і добро,
Лиш красше, ширше розів'є ся далі.

Не бійте ся! Не людськости ядро
Та буря зломить, а суху лушпину, —
Ядро-ж живеє розростесь без впину.
1880.

VIII.

В снах юности так сваппо ми шукаєм
Прямих стежок, і молодим умом
Так просто, гарно вік свій укладаєм,
Так чесно сміло боремось зо злом...

А в тім в житє, мов в пяних стиск вступаєм:
Сей відси штóвхне, відти той часом;
Сяк-так вємóсь, удари обминаєм,
Ба й других пхнем самі на бік плечом.

Оглянемось — і де наш замір дів ся!
Жизнь наша, наче манівці, блудна, —
Ще щастє, сли в округ ти не вертів ся.

Будь мов та хвиля! Хоч грізна й мутна,
Та де вал верг її, там по ній осів ся
Осад новий, живий — земля плідна.
1880.

IX.

Як те зелізо з силою дивнóю,
Що другеє зелізо тягне к собі
І магнетизмом звесь, не в супокою
Зціплясь, але в ненастанній пробі, —

А як єго безділє вкриє ржою,
Під ржою й сила гине, мов у гробі, —
От так і серце, що грижі стрілою
Прошиблене, само зїдаєсь в собі.

Лиш праця ржу зотре, що груди зїдає,
Чутє живе, неткнуте заховає,
Непросихаючу нору живить.

Лиш в праці мужа виробляєсь сила,
Лиш праця світ таким як є створила,
Лиш в праці варто і для праці жить.
1880.

X.

Смішний сей світ! Смішнійший ще поет,
Що все в нім хоче серіозно брати,
Що в тій погоні до незвістних мет
Розумну думку рад би відшукати.

Смішний сей світ! В нім правом дикий гнет,
А чесна праця в перегнилі шмати
Вкриваєсь, а коб мала лиш відмет
З страв дармоїдів, щоб живіт запхати,

То мала б доста для потреби своїі!
Смішний сей світ! Неробів горсть мала
Себе вважає світом, паном всьоі

Землі і цілю всього, що на світі!
Смішний поет, що хтів би окрім зла
В тім світі правди й розуму глядіти.
1881.

XI. Сикстинська Мадонна.

Хто смів сказать, що не богиня ти?
Де той безбожник, що без серця дрожі
В твоє лице небесне глянуть може,
Неткнутий блиском твоїі красоти?

Так, ти богиня! Мати, райська роже,
О глянь на мене з своїі висоти!
Бач, я, що в небесах не міг найти
Богів — перед тобою клонюсь тоже.

О Бозі, духах мож ся сумнівати,
І небо й пекло казкою вважати,
Та ти й краса твоя — не казка, ні!

І час прийде, коли весь світ покине
Богів і духів, лиш тебе, богине,
Чтить буде вічно — тут, на полотні.
1881.

XII.

Ось спить дитя, невинний ангел чистий.
Смієсь у сні, — се ангел з ним іграє...
Сплакне у сні — се ангел в облак мглистий
Розпливши ся, манить його й щезає.

І сон отсей нестертий, віковистий
В душі єго по собі слід лишає;
З дитячих снів той ангел промінистий
Раз в раз бажаня, тугу в нім збуджає.

Рвесь молодець від батька і від мами
Чогось шукати десь в чужій чужині,
А ангел з дали кличе: Д' мúні! Д' мúні!

Любви, надіі він спішить стежками,
Там плід здобуде, тут лиш квіти зв'ялі,
А ангел з дали кличе: Далі! Далі!
1881.

XIII. Пісня будущини.

Знов час прийде, коли з погорди пилу
Ти отрясеш ся й ясною звіздою
Засьяєш людям, і підуть з тобою,
Серця твою почують давню силу.

Знов час прийде, до найтяжшого бою,
Остатнього, за правду й волю милу
Ти поведеш народи, і прогнилу
Стару будову розвалиш собою.

І над обновленим, щасливим світом,
Над збратаними, чистими людьми
Ти зацвитеш новим, пречудним цвітом.

Прийде той час! Істотою цілою
Ми чуєм хід єго по за собою,
Та доживем єго — не ми... не ми!
1880.

XIV.

Досить, досить слова до слів складати,
Під формою блискучою, гладкою,
Мов хробака під гарною лускою,
Пекучий біль і сльози укривати!

Лікар іде! Не час тепер ховати
Поганих струпів. Смілою рукою
Розкрить їіх треба, мимо встиду й болю
Всю гниль нещадно з тіла виривати.

Час показать, що людськість мужем стала,
Дитинячих іграшок відреклась,
Своє важке призначенє пізнала;

Що снігова метіль вже унялась,
Безцільних поривів пора пропала,
Розумних діл пора розпочалась.
1881.

XV.

Ні, не любив на світі и нікого
Так, як живому слід живих любить,
Щоб не зрікаючись себе самого,
Війти в другого душу, переймить

Єго думки, єго бажанєм жить,
Не думавши добро творить із того,
І так, незамітно зовсім для нього,
Вести єго, де висша ціль манить.

Від разу бути паном і слугою,
Зректись себе і буть самим собою —
От так любить ніколи я не вмів.

Чи самолюбства в мні за много стало,
Чи творчих сил живих було за мало?
Чи шлях житя мене фальшиво вів?
2 окт. 1889.

XVI.

І довелось міні за се страждати!
Де лиш любви правдивої шукав я,
Усе за неі був готов віддати —
Те са́ме все безсилє зустрічав я:

То вбране в гордощів холодні шмати,
То в слів цукрових стрій конвенціональний,
В мрій, сліз, зітханя плащ сентіментальний,
Та в бій житя зовсім незгоже стати.

Лиш де я не шукав єі, де навіть
І зло чинив, щоб стать єі негідним,
Там я найшов єі. От тим то трáвить

Мене подвійне горе жáлом мідним:
Те зло, що своім прогріхом вважаю,
І те добро, що без заслуги маю.
2 окт. 1889.

XVII.

Колись в сонетах Данте і Петрарка,
Шекспір і Спенсер красоту співали.
В форму майстерну мов різьблена чарка,
Свою любов мов шум-вино вливали.

Ту чарку Німці в меч перекували,
Коли знялась патріотична сварка:
„Панцирний“ йіх сонет*) як капраль гарка,
Лиш краску крови любить і блиск стали.

Нам хліборобам що з мечем почати?
Прийдесь нову зробити перекову:
Патріотичний меч перекувати

На плуг — обліг будущини орати,
На серп, щоб жито жать, житя основу,
На вили — чистить стайню Авгíову.
24 сент. 1889.

*) Мова тут про звісні в німецькій літературі „Geharnischte Sonette“ Фр. Ріккерта.

ТЮРЕМНІ СОНЕТИ.

I.

Се дім плачу і смутку і зітханя,
Гніздо грижі і зопсутя́ і муки!
Хто тут війшов, сціпи і зуби й руки,
Спини думки і речі і бажаня!

Кукіль тут полють з жита, видаеть ся,
Та рівночасно свіжий засівають;
По параграфам правду виміряють,
Але неправда і без міри ллеть ся.

Ту стережуть основ, але основу
Усіх основ — людського серця мову
І волю й мисль зневажують як дрантє.

Ви, що попавши в западню ту, хтіли
Найти в ній людський змисл і людські цілі,
Lasciate ogni speranza — мовив Данте.

19 сент. 1889.

II.

„Вузка, важкая до добра дорога“ —
Се сказано десь у письмі святому.
Та я перечу тим словам як мога,
Пізнавши вхід до вя́зенного дому.

Вонючі сіни — перша осторога.
Скрипливі двері в хіднику тісному,
Відтак ідеш по манівцю крутому,
А там подвірє, мов пуста берлога.

А по подвірю вояк патролює,
У сінех варта, стражники понурі
І арештанти наче тінь снують ся.

Сей шлях важкий — чи до добра прямує?
Спитайте тих, що мучать ся в тім мурі!
Зрахуйте сльози, що день в день ту ллють ся!

10 сент. 1889.

III.

Гей, описали нас, немов худобу:
І назву й вік і ріст і всю подобу,
Волосє, очи, зуби, всі приміти —
Тепер хоч в Відень нас на торг гоніте!

Гей, обшукали нас, немов бандіти:
Всі кішені, всю одіж, всю особу,
Ножі, тютюн і гроші й всю оздобу
Забрали — хоч в турецький рай ведіте!

Ну, от тепер ми чисті! Глупі, глупі!
Ножі, оздоби й скарби наші з нами,
Тих вам не взять бандітськими руками!

І розвели нас у апартаменти
Державні. Злишні тут всі компліменти!
Сальон, їдальня, спальня й с... — все в купі.

16 сент. 1889.

IV.

Сижу в тюрмі, мов в засідці стрілець,
Усякий звір поперед мене мчить ся,
Не криє ся від мене, не боїть ся,
Показує, в чому хто є мистець.

Лис — злодій тут, не скромник, не святець,
І вовк не музикант, а просто вбійця,
Медвідь — дерун і лютий кровопійця,
Забув про жарти, бубен і танець.

Тут всяку видно нáголо особу,
Мов фрак роздівши й мундур урядовий,
Вони і людську скинули подобу.

Я в засідці дрібнії точу стріли
І напинаю лук свій все готовий —
Ну, бачність, звíрі! Не хиблю я ціли!

9 сент. 1889.

V.

Вам хочесь знать, як нам в тій казаматі
Проходить час? О, страх патріархально!
Як господарські діти йдемо спати
Ураз з курми, лиш що заснуть звичайно

Не можемо. Ні про що розмовляти,
То й мовчимо. Лиш сей та той нечайно
Зітхне. Минає осьмий час, девятий...
В тім Герсон*) стука о стіну нагально

І лізе до вікна. „Ти спиш, Ревнте?
— Ні! — „Так подай там знак до Розпоряки.
Mir wellen eppes machen düll den Mente!“**)

Стук, стук по стінах! Гомонять тихцем...
Пост настороживсь, став к вікну лицем. —
В тім з права хтось як рявкне: „Лут табаки!“

*) Герсон, — жид конокрад (гл. Жидівські мелодії); далі прозвища арештантів.

**) В жидівсько-злодійськім жаргоні значить: Нумо подразнити троха вояка!

VI.

„Не будеш тихо!“ — крикнув пост і шпарко
Побіг туди відкіля крик роздав ся.
„Рахміль! Рахміль!“ — крик з ліва обізвав ся, —
Знов пост біжить, клине, аж небу жарко.

„Чекай но, я вас тут навчу кричати!“
Та поки ще добіг на місце крику,
Вже Герсон став неначе кіт мявчати,
А з права хтось там виє: Кукуріку!

Із всіх вікон посипалось як град:
„Козидра! Шпичка! Rich da'n Tat'n aran!“
Пост став немов підрізаний баран.

І раптом стихло все, мов в домі смерти.
Хто? де кричав і по що? — годі знать. —
Се наші є вечірнії концерти.

17 сент. 1889.

VII.

Вже ніч. Поснули в казни всі, хропуть.
І пітьма налягла. Лиш візитирка
Підсліпуватим своім оком зирка,
Немов моргáє злобно: Ось ви тут!

Десь на завісах скрипнула кватирка,
Плюскоче дощ і грубі краплі бють
О ринву, — ринва так жалібно дирка
О мур, мов хоче вирвати ся з пут.

Та ні, не вирвеш ся! Зелізні гаки
Держать тебе, дозорці як собаки
Пильнують, ходить шельвах під вікном.

Не вирвеш ся! І глухне зойк розпуки,
В тяжкій знесилі опадають руки...
Заснуть, заснуть, хоч би мертвецьким сном!

17 сент. 1889.

VIII.

А ледво тілько сон нам зломить очи,
Гнеть північна єго сторожа згонить:
Гримить кори́тар, колодя́ скрегоче
При дверех, думаєш з просоня: дзвонить

Пожарний дзвін... Зриваєш ся — аж ні!
Пан ключник входить з лямпою, поглипне
На крати, чи здорові та міцні,
На піч, на кибель, тапчани — тай зникне.

Знов колодки скрегочуть, а Ногайці
Казню за казнею пліндрують далі,
Мов Лопотова та війна у байці.

Що сон із змучених повік украли,
Грижи неситій не дали заспати —
Байдуже йім, коб лиш здорові крати.

17 сент. 1889.

IX.

А рано, поки час ще вибє пятий,
Знов Лопотове славне військо грюка:
Іде „кібльоване“. Що се за штука —
Ій Богу, сам не знаю, як сказати.

„А гій — почнуть естетики кричати, —
„Ось до чого у них доходить штука!
„Яка де в світі погань є, грязюка,
„Вони дава й еі в сонети бгати.

„Петрарка в гробі перевернесь, пробі!“
Нехай! Та тілько він ходив в саєтах,
Жив у палатах, меч носив при собі,

Тим то краси, пишнот в єго сонетах
Так много. Ми ж тут живемо в кльоаці,
То й де ж нам взяти красших декорацій?

17 сент. 1889.

X.

Колись в однім шановнім руськім домі
В дні юности, в дні щастя і любови
Читали ми „Что дѣлать?“ і розмови
Йшли про часи будущі, невідомі.

Домашні дами ось як побивали
Нераз мої горячі дітірамби:
„Е, спільна праця! В такім разі й вам би
Прийшло ся чистить виходки й канали“.

Не знали дами, що важке, всесвітне,
Питанє те вже Австрія рішила.
Тюремний кібель — щó в ньому за сила!

І виходок і мебель враз! Вигідне
Береш єго, виносиш, ну, і прямо
На поле лий, чи в компостову яму.

17 сент. 1889.

XI.

Встаєм раненько, миємось гарненько,
Вбираємось і стелим ліжко в мить,
Пісочком казню метемо чистенько,
Тоді давай ходить, ходить, ходить...

Шість кроків, там, і шість назад — досить,
Щоб не крутив ся світ, та трьом тісненько:
То два нас ходить, а один сидить,
Той встане — з нас один сіда смирненько.

Колись в Бориславі були землею
Два ріпники присипані: три дошки
Над ними стали скісною крівлéю.

Лиш люльку мали і вода слезила
В кутку: сей воду ссе, той курить трошки...
Сім діб! І нас того ж тюрма навчила.

18 сент. 1889.

XII.

Прохід — не хлопський в полю, і не панський
В садках тінистих, не філософічний
Той Шіллєрівський, а гігієнічний
Прохід, регляментовий, арештанський!

Зима чи літо, дощ, сніг, чи погода,
Мороз чи спека, на годину в добу
Женуть дозорці вязнів мов худобу,
По черзі на прохід до огорода.

Дерев там тілько, що паркан з ялиці,
А зелені, що по за ним доглянеш,
А неба, що доглянеш з дна криниці.

А в грудь як свіжого повітря втягнеш,
То світ закрутить ся мов у пяниці,
І ще сумнійший, безсильнійший станеш.

16 сент. 1889.

XIII.

Ні, наш тюремний домовий порядок
Бува часом дотепний! Ну, скажіть:
Кібльоване полуднішне й обід
Ураз — чи дотеп се, чи лиш припадок?

І запах саламахи й кіблів смрід!
Рядком з водою становлять коновку
І хліб кладуть і в кібліллють карболку —
Ніс арештантський все знесе й живіт.

Щаслива Австріє! Той ум великий,
Що видумав сей дотеп, варт во віки,
Щоб святкувать імя єго празнично!

Перед єго ідеєю я клонюсь:
Не апетитно, та за те практично;
Minus de genus, si constructio bonus.

19 сент. 1889.

XIV.

Беруть діру, зелізом обкують,
Приправлять курок і язик для маху —
І самопал готов. Оттак мабуть
І арештантську вáрять саламаху.

Беруть котел води і жменю круп —
Ось вам і суп; досиплють кмину жмінку,
То звесь кминковий; краяну печінку —
Звесь леберсуп; а хліб — хлібовий суп.

На друге йде капуста й воловина
В неділю (евфемічно, — жил і лою
Бува нераз в тім мясі половина!)

В будні горох, фасоля (в-пів з гнилою!),
Логаза, каша гречана й „дубова" —
Ось вам вся наша „карта страв" готова.

19 сент. 1889.

XV.

Та ви не думайте, що висша власть
Лишає так се діло, без призору!
Вона пильнує прав у всяку пору,
І параграфів скривдити не дасть!

.

А як обід готов, то відкладають
Найкрасше мясо, хліб і відливають
В тарілки саламаху — ще густою,

Дадуть омасти і несуть хоробре
До президента. Той скоштує. „Добре!"
Тоді для нас розбовтують водою.

19 сент. 1889.

XVI.

В тих днях, коли неначе риба в сіти
Мій вольний дух в тісних тих стінах бєть ся,
Смертельний холод в душу аж крадеть ся,
І ні-кому потішити, огріти,

Одним одна лишила ся міні ти,
Мужицька пісне, в котрій люд весь плаче,
І мому серцю лекшає неначе
З народним болем в оден такт боліти.

О, ви кристалізованії стони,
Ви сльози, перетоплені в алмази,
Зітханя, влиті у тужливі тони!

Не покидайте ви мене в тій хвили!
Кріпіть, щоб ті безумства, муки, врази
Мойого духа глиб не помутили!

8 сент. 1889.

XVII.

Замовкла пісня. Чи ж то йій, свобідній,
Золотокрилій пташці тут витати,
В тій западни понурій, непривітній,
Де чоловік потоптаний, проклятий?

Чи ж йій огидний образ той писати,
Як страж встромляє свої лапи мідні
В мою кішеню, чоботи, в послідній
Рубець одежі і в послідні шмати?

Тютюн, огонь, папір і оловець,
Ось чого власть шукає так пильнейко,
Що влізла-б аж в нутро тобі, здаєть ся.

І мовкне пісня. Так і соловейко
Втікає від гнізда, писклят, яєць,
Коли людська рука йіх доторкнеть ся.

16 сент. 1889.

XVIII.

На двóрі, там, за парканом тюремним,
Є констітуція, якісь закони;
Для нас вони є тілько мітом темним,
Лиш дзвоном, що не знати, де він дзвонить.

Вся констітуція, закон увесь
У нас упрощені, що годі далі:
Один істнує кодекс в крімінале,
А кодекс дивний той — Hausordnung звесь.

Не писаний се кодекс, а істніє
Лиш в устній і пястучній передачі,
З практичних лекцій єго вязень вміє.

Єго встанови бистрі як штафети.
Діректор, ключник, стражники добрячі
Йіх знавці, виконавці й інтерпрети.

15 сент. 1889.

XIX.

Не вільно в казни тютюну курити,
Книжок читати ні свічок світити,
Не вільно в візитирку говорити,
В вікно глядіти, грішми що платити.

Папір і оловець при собі мати,
Для арештанта се тяжка провина;
Ножа тож казня мати не повинна,
Хліб ніхтями й зубами треба рвати.

А ключник, стражник може в кождій хвили
Перетрясти все в казни, обшукати
Вас до сорочки, „мачку засвітити“,

І язиком як хоче, я вас честити,
За кару вас в „густую“ казню дати,
Де-б вас кумпани обкрадали й били.

15 сент. 1889.

XX.

Ні, вас забути був би гріх великий,
Чесні панове ключники й дозорці!
Тай як похвал відмовити вам порції
Там, де над всім царюють ваші крики?

Ви продали себе в каті́ й на муки.
За 300 гу́льденів річноі плати
Готові з друга, брата шкуру драти,
Як лиш він тут попадесь вам у руки.

Пониженї до розряду собаки
Порядком нашим, ви й мстите ся таки,
Понижуючи других яко мога.

Грим, грим! „Дід“ входить: хліб приніс. З порога
На піл покинув і попхнув ногою —
І я почув, що є власть надомною.

16 сент. 1889.

XXI.

Что ми шумить, что ми звенить, мов в хмарі
Грім? Декретові бігають до вмору,
Гуркочуть ліжка, миють коритарі,
Труть, білять, миють в казнях і з надвору.

„Комісія, комісія!“ — гуде,
Мов шелест листя, як зближаєсь бу́ря.
„Висока урядовая фігура,
„Сам пан надрадця на контроль іде!“

В неділю рано дух дунув Господній
Над океаном, все аж до безодні
Стряслось — фігура в кримінал явилась.

Із казні в казню йде — весь штаб круг неі...
„Замкніть вікно!“ — дід крикнув нам крізь дверї
Щоби фігура не перестудилась.

20 сент. 1889.

XXII.

Війшла фігура. „Як звете́сь ви?“ — Франко.
„Гм, Станко?“ — Франко! — „Станко, запишіть“.
„Давно тут?“ — Місяць. — „Гм! А ти коханку?“
— Сім день. — „А ти?“ — Я завтра йду на світ.

Побачив книжку. „Маєте дозвіля
Читать?“ — Так. — „Гм!“ — На ліжка, на суфіт
Зирнув. „Гм, гм! А тут нема вентіля?“
— Нема. — „Нема? Гм, добре, запишіть!“

Тут ключник кинувсь. — „Є за то вентілі
В двох казнях, там!“ — „В двох казнях? Запишіть!
„А ви-б часом вікно тут отворили!“

(Мабуть у ніс фігурі вдарив смрід!)
— „У нас вікно отверте день і ніч!“ —
„Ага, гм! Запишіть!“ — І вийшли пріч.

19 септ. 1889.

XXIII.

Хоч в криміналі крати, грубі мури,
Ковані двері, варти й не злічити,
А все, щоб не змовлялись інквізити, —
То таки й тут озвавсь наш вік культури.

Тут телеграф є свій — і досконалий!
Весь апарат — стіна й кавалок тріски,
І з казні в казню йдуть по нім сігнали.
Се тож культурний виплід, „echt“ австрійський.

І почта йде з вікна в вікно по ночи,
Безплатно перевозить хліб, „маняти“,
Тютюн, огонь — про письма й не казати.

Бува й смітяр при дверех заскребоче
І крізь шпару „грипсанку“ спішно всуне,
І тій Теміді в сліпі очи плюне.

20 сент. 1889.

XXIV.

А прочий час заповнюють розмови.
Сей своім „ділом“ мучить всіх і нудить.
Той жарти строіть, всіх смішить готовий,
А інший в споминах колишніх блудить.

Хто казку каже, хто знов тугу в собі
Гне й ходить, ходить, тілько чути кроки...
Часом на всіх наляже сум глибокий,
І довго в казни тихо, наче в гробі.

„Вдуріти можна!“ — буркне хтось, і люте
Проклятє вліпить. „Гей, брати, а нуте!
„Чого похнюпились? Нехай на панську

„Макову смуток! Грим об землю лихо!
„Зберімось лиш на голоси, і тихо
Затягнем нашу пісню арештанську!

21 сент. 1889.

XXV.

„Хто любить місяць, я без сонця вяну.
В тюрмі про волю вже й не нагадаю!
Сиджу й клену свою судьбу погану,
Тих вороженьків, що з-за них страждаю.

До суду кличуть, бач, до протоколу.
Суддя мій лютий, став грозить кіями...
„Скажи всю правду, то підеш на волю!“
Я визнав правду — і пішов в кайдани.

Читають декрет. Стали батько й мати,
Плачуть, не сміють і руки подати...
„Бач, синку, де непослух той доводить!

„Господар в путах, в бурій куртці ходить,
„В довбанці вбутий, стрижене волося,
„В полі-ж пшениця сипле ся з колося“.

20 сент. 1889.

XXVI.

„Не кепська пісня, пане, — Герсон каже, —
„Стара бригідьска пісня! А зложив
„Єї хлоп простий, простий хлоп, аякже!
„Не тямлю, чим на кару заслужив.

„А кару довгу мав, вже десять літ
„Сидів, а ще мабуть мав пять сидіти.
„От раз комісія якась, адіть,
„Прийшла в Бригідки, щось там оглядіти.

„А він сидить коло вікна й співає
„Сю саму пісню — а співав чудово —
„І плаче так, що аж ся серце крає!

„Пани тихцем списали слово в слово,
„І вислали до Відня. Ну й за пару
„Неділь прийшло: змазав му цісар кару".

21 сент. 1889.

XXVII.

Народ наш в бідах добрий практик: зла вість
Його злякать ні здивувать не може.
Не даром він зітха: не вводь нас Боже
Під панську карність а людськý ненависть!

Людськá ненависть — се ж найтяжше горе,
Найгірша кара для громадянина!
Він без людей — слаба в степу билина,
Котру, хто хоче — стопче й переоре.

З тим горем, з тою карою страшною,
Що бит людський стинає мов косою,
Він панську карність ставить на рівні —

Ту, що про себе шумно так голосить,
Немов вона, мов другий Атлас носить
Весь лад суспільний на своїй спині.

16 сент. 1889.

XXVIII.

Ні, ви не мали зглягу надомною!
Хоч око в око ви не сміли стати,
Не сміли своїі правди нам сказати, —
Ви підступом побили мя без бою!

Щоб над безсильним, хорим показати
Звірячу силу, ви добов нічною
Напали мя, мов вовк за звіриною
Ви чатували на порозі хати.

Ви права сторожі? Ні право в вас
Лиш щит, котрим безправє закриваєсь!
Судіть мене, та вас осудить час!

Нехай тепер безсильно розбиваєсь
Мій крик о зимні стіни, прецінь раз
Він вирвесь, і ваш сон єго злякаєсь.

7 септ. 1889.

XXIX.

У сні міні явились дві богині.
Лице одноі — блиски промінисті,
Безмірним щастєм сьяли очи сині
І кучері вили ся золотисті.

Лице другоі чорний крив серпанок,
І чорні очи наче перун з тучі
Блищали, коси чорні та блискучі, —
Була немов літний, бурливий ранок.

„Не плач, дитя самотне, цить мій світку".
Сказала перша (що за голос милий!) —
„Ось на тобі мій дар, чудову квітку!"

І соняшник дала міні розцвилий.
А друга мовчки терн втиснула в руку.
І враз я радість вчув і люту муку.

18 септ. 1889.

XXX.

I говорила перша: „Я любов,
„Житя людського сонце невечерне.
„Як соящник за сонцем, так за мнов
„Най раз на все твоє ся серце зверне.

„I світ і люде, всі перед тобов
„Являтись будуть світлим боком; скверне,
„Погане, зле, лиш з наслуху, немов
„Крізь сито тілько будеш знать. Оберне

„Мій дар до тебе щирих серць богато,
„I від найліпших найчеснійших твого
„Віку — добра й любви зазнаєш много.

„Тож хорони, дитя, сей дар мій свято!
Любов людей мов хліб той до засіка
Громадь і степенуй в любов до чоловіка!"

18 сент. 1889.

XXXI.

I говорила друга: „Я ненависть,
„Любви сестра й товариш невідступний.
„Ненавиджу я все, що звесь лукавість
„I кривда й лад нелюдський та підкупний.

„Ненавиджу я всю тоту неправість,
„Що чоловіка пха на путь непутний,
„Що плодить в душах підлість, бре́хні, завистъ,
„Крутіж отой могучий, каламутний.

„Не в серці людськім зло! А зла основа
„Се глупота й тота міцна будова,
„Що здвигнена людьми і їх же губить.

„Се зло й тобі прожре до кости тіло,
„Щоб ти зненавидів єго і бивсь з ним сміло.
„Хто з злом не бореcь, той людей не любить".

18 сент. 1889.

XXXII.

Сидів пустинник біля свого скиту
Серед лісів безмірних та безлюдних
І слухав пташок голосів пречудних
І вітру в гилю пісню сумовиту.

Аж бач, голубка, єго пташка біла,
Що вже два дні не знать де пропадала,
Ту-ж по над ним крильцями стріпотала
І тихо в него на колінах сіла.

Старий погладить хтів єі руков —
Тай обімлів: ті крильця сніжнобілі
Обризькала червона людська кров.

І зойкнув дід: „Прокляті, зсатанілі
Часи, коли з осель людських в сей ліс
На крилах голуб людську кров приніс!*)“
13 сент. 1889.

XXXIII.

Россіє, краю туги та терпіня,
Чи ж не такий ти час проходиш нині?
В трівоги й самолюбія пустині
Позабивались старші поколіня.

Тремтить вся сила краю як заклята,
А тимчасом на лютий бій за волю
Летять малії діти голубята,
Кістьми лягають у сніжному полю.

Россіє, краю крайностів жорстоких!
Твій витязь Святотогор дріма в печарі,
Козацька воля спить в степах широких,

А дівчина голубка на бульварі
Платком, а не лицарською трубою
Сігнал дає до кроволитя й бою.
13 сент. 1889.

*) Мотів із Ленау.

XXXIV.

Як я ненавиджу вас, ви машини,
Що трете кости, рвете серце в грудях,
Вбиваєте живую душу в людях,
І потім кажете: „Щож, ми невинни!

„Нас на такі заведено пружини,
Ми мусимо! В самих нераз вся суть, ах,
Бунтує ся... Та що робить! Не будь, ах,
У нас тих пут, становища, родини“...

Як я ненавиджу вас, добрі, щирі,
Що служите неправді, підлоті, —
Чи служите у злій, чи в добрій вірі!...

Ні, ті, що в добрій вірі служать, ті
Ненависні міні в найбільшій мірі,
Як на рабі тім пута золоті.

9 сент. 1889.

XXXV.

Що вовк вівцю їість — жалко, та не диво.
На те він вовк, розбійник, душогубець.
Та як би віл, спокійний травоскубець,
Приняв ся враз живеє рвать мясиво?...

Що ширить тьму у рясі темнолюбець,
Що кат у фраку точить кров як пиво,
Що злодій-фарисей основи живо
Спаса — се зле, та злий в злім не проступець.

Та чесний чоловік, що злому служить,
Своєю честю покриває мідний
Лоб підлоти, а стиха плаче й тужить, —

Се вид найвисшоі погорди гідний,
Се вид Пилата, що Христа на муки
Віддав, а сам умив прилюдно руки.

9 сент. 1889.

XXXVI.

Пилат Христа віддав катам на муки
І мовив: „Я невинен, вам бажалось!“
Взяв воду і прилюдно вмивши руки
Пішов обідать, мовніщо й не сталось.

Та сталось так: немов на вид гадюки,
На вид єго у ростіч все пускалось —
Раби, прислуга... навіть заметалось
Безстрашне серце в воіна-звірюки.

Пішов на кришу, де чекала жінка,
Так та з страху лиш скрикнула в нетямі,
В низ верглась і розбила ся об камінь.

Пішов в покій, де в пуху спить дитинка,
Так та лиш витріщила оченята
На него й вмерла диким жахом стята.

9 сент. 1889.

XXXVII.

І Бог поклав клеймо на грудь Пилата,
Житє, смерть, тіло й дух єго прокляв
Гірш Каіна, бо Каін вбивши брата,
Не мив рук з крови, винним чувсь, тікав.

А сей, що правду чисту в руки ката
Віддав, одвіт від себе відпихав;
То й правда вся була єму віднята,
Все, чим він жив, гордивсь і віддихав.

Сімя єго пропала наче тінь
І кесар з служби з ганьбою прогнав,
І рідний город випхнув з своіх стін.

Старий, слабий край шляху він стогнав,
Шматка просив, та до кінця ворожі
Камінєм в него кидали прохожі.

9 сент. 1889.

XXXVIII.

А як умéр, хтось трупа взяв за ноги
І вкинув в яму й камнями прикидав, —
Та через ніч труп знов покрай дороги
Лежав — гріб тіло кляте з себе видав.

Тоді стягли тернів, бодяча купу
І трупа вергли й жар підвергли лютий;
Терни згоріли, та нічого трупу
В огни не сталось, він лежав неткнутий.

Тоді камінє жорнове на шию,
На руки й ноги начепивши, в море
Прокляте тіло вергли в чорторию.

Та поврывались шнури конопляні,
А труп Пилата, всій земли на горе,
Ще й доси плавле десь по океані.

9 сент. 1889.

XXXIX.

В тюрмі міні страшливі снять ся сни,
Тай чи то сни лишень — і сам не знаю,
Такі виразні та тривкі вони,
Такий несонний біль міні вчиняють.

Найтяжші муки, лютіі тортури,
Які лиш людям люде завдавали,
І ті, що в них страждали і вмирали,
Заповнюють тюрми моєі мури.

Мов рій товплять ся привиди криваві:
Страшні злочинці і святі герої,
І рани йіх я бачу мов на яві.

І з ран тих наче грім лунає в моїй
Души: „І нам частину співстражданя,
Частину пісні за важке конаня!“

22 сент. 1889.

LX.

Христос бичами зсічений, кроваві
Терни в волосю, хрест свій приволік;
В руках, ногах від гвоздів діри ржаві, —
Стоїть і шепче: „Ось я, чоловік!“

Джордано Бруно на кострі горючім,
З язиком що йно вирваним кліщами,
З тілом від свіжих ще тортур болючим
Глядить у жар під своїми стопами.

І Кампанелля висить на тортурах:
Двадцятий раз єму друхочуть кости.
Сустави крутять і печуть підошви.

І з стогоном глухим, несвіцьким, в мурах
Тюремних віє щось мов легіт в полю:
Се муки й кров за світло, поступ, волю!

22 сент. 1889.

XLI.

„А за що-ж ми терпіли муки й мерли?“ —
Нова громада стогне відкись з ліва.
„Ми — гній історії, ми негатива, —
Чиж в нас не людське тіло, з дроту нерви?“

Ось Даміян. Яку приняв він муку
За те, що короля ранив блудного!
В іспанських чоботах ломали ноги,
На сірковім огни палили руку,

Горючими кліщами тіло рвали
І олово та сірку в свіжі рани
Лили́, і кіньми рвали й чвертували!

„Цілу годину я вмирав, тирани!
Посивів з болю!“ І було се вчера,
В Парижі славнім, в вік Руссо й Вольтера.

22 сент. 1889.

XLII.

Ось Гонта йде, весь синій від побою,
З відтятим язиком і рукою;
Його садять на розжарену шину
І шкуру друть, аж всю обдерли спину.

А далі сотні, тисячі проходять
Кровавих тіней німо надомнов:
Їіх бють, рвуть, пáлять, в колесо городять,
І в ямі коденьській булькоче кров.

Проч, проч, нещасні тіні, спіть спокійно
В могилах своїх темних, позабутих!
Чиж мало людскости мук ваших лютих,

Щоб з вами й ми терпіли ще подвійно?
Пропав вже час тортур і мук таких!
Спіть, не трівожте наших серць мягких!

22 сент. 1889.

XLIII.

Минув час мук? Брехня! Чиж давній час,
Як гибли Пестель, Каракозов, Соня?
Як мучивсь Достоєвський і Тарас?
Хібаж тепер вже кандалú не дзвонять?

Хіба різки ще не свистять у вас?
Цілими селами в тюрму не гонять?
Хіба гармати мідних гирл не клонять
Над містом, всіх готові зжерти враз?

Мягкі серцý в вас, бо трусливі в части!
А звір зневаги до людей і власти
І тьми росте і висить над вами!

Ми, єго жертви, вас звемó з могили:
Не мякніть без часу! гартуйте сили!
Гоніте звіря, бийте, рвіть зубами!

22 сент. 1889.

XLIV.

Багно гнилеє між країв Европи,
Покрите цвіллю, зеленю густою!
Розсаднице недумства і застою,
Россіє! Де лиш ти поставиш стопи,

Повзе облуда, здирство, плач народу,
Цвите бездушність, наче плісень з муру.
Ти тиснеш і кричиш: Даю свободу!
Дреш шкуру й мовиш: Двигаю культуру.

Ти не січеш, не бєш, в Сібір не шлеш,
Лиш мов упир із серця соки ссеш,
Багно твоє лиш серце й душу дусить.

Лиш гадь і слизь росте й міцніє в тобі,
Свобідний дух або тікати мусить,
Або живцем вмирає в твоїм гробі.

4 окт. 1889.

XLV.

Тюрмо народів, обручем сталеним
Ти обціпила їх живі сустави
Й держиш — не для пожитку, не для слави,
А лиш для жиру клевретам мерзеним.

Отак пастух попута коні в полі
Черéз-ногу: здаєсь, три ноги вільні,
А йти вони ні бігти не зусильні —
То ржать, гризуть ся спільники неволі.

Оттак і ти попутала народи,
Всім давши зверхні вигляди свободи,
Щоб одні одних гризли і душили.

І хоч всі дружно рвуть ся з твого круга,
Та в ріжні боки шарпають друг друга.
Сей колот — жерело твоєї сили.

4 окт. 1889.

Епілог.

(Присвячено русько-українським сонетарям.)

Голубчики, українські поети,
Невже вас доси нікому навчити,
Що не досить сяких-таких зліпити
Рядків штирнадцять, і вже й є сонети?

Пятистоповий ямб мов з міді литий,
Два з чотирьох, два з трьох рядків куплети,
Повязані в дзвінкі рифмові сплети —
Лиш те імям сонета слід хрестити.

Тій формі й зміст най буде відповідний:
Конфлікт чутя, природи блиск погідний
В двох перших строфах ярко розвертаєсь.

Страсть, буря, бій, мов хмара піднимаєсь,
Мутить блиск, грізно мечесь, рве окови,
Та при кінці сплива в гармонію любови.

Преров 6 мая 1893.

Галицькі образки.

I. В шинку.

Сидів в шинку і пив горівку,
Бо коло серця щось пекло.
Згадав про діти, хору жінку,
Згадав про щастє, що втекло...
Згадав, як був господар він,
Як шанували 'го сусіди,
Всяк віддавав єму поклін
І слово добреє завсігди.
А далі... далі не хотів
І згадувать!... Настало лихо!
Чому мовчати він не вмів,
Коли казали бути тихо?
Коли громаду кривдив пан,
Чому він мусів впоминатись,
Хоч не єго зорали лан,
З панами права добиватись?
І не добивсь з панами права,
Ще й сам від них біди назнавсь:
Громадськая пропала справа,
Він сам до крихти зруйнувавсь.
Худоба, хата, поле й сад
Пішли за кошти судовії,
В широкий світ неначе в ад
Єго з сімєю без надії,
Без хліба пхнули. Жінка мре
Із голоду на переднівку,
У наймах діти — тато де?
Сидить в шинку і пє горівку.

1881.

II. Великдень.

Я.

Великдень! А ти нині, хлопче, в шинку?

Він.

А деж маю бути? Ще добре, що ту
Посидіти ось супокійно дають,
А випєш що, з хати на двір не женуть.

Я.

Великдень! Від самого досьвітку чуть:
Воскресніі дзвони гудять та гудуть!
А звичай наш каже старому й малому
В той день бути дома.

Він.

Нема в мене дому.

Я.

Ну... дому нема, збудувати не вспів...
Та-ні, я не теє сказати хотів,
А те, що діждавшись воскресноі днини,
В родині пробудь.

Він.

Я не маю родини.

Я.

Га, так, твоя правда! Не маєш родини!
Чи також не маєш дівчини-дружини?
Вона розговорить, вона приголубить —
У неі-б пробув...

Він.

Хто бідно́ту полюбить?
В господаря вчора весь день я робив.
Над вечір, що згода, мінї заплатив —
На свята не просить, скупенько й самому.
Іди! А куди? Без родини, без дому...
Ну, звісно, в шинок. Дещо випєш, закусиш,
За те й за нічліг вже платити не мусиш!
Просидиш так свята, коби до по-свят,
Тай знов тра новоі роботи шукать.

1881.

III. Максим Цюник.*)

Девять ще годин кричав ти,
Як та штольня завалилась,
Де нещасний працював ти —
Девять ще годин конав ти.

А юрба їх там тіснилась
Слухаючи крику твого,
Та рука й одна не ймилась,
До ратунку не стулилась.

Девять ще годин страшного
Ко́наня — чи не за много
Горя випало для того,
Хто за весь свій вік не взнав

Девяти годин роскішних,
Девяти новин потішних
В вічній нужді, сльозах вічних
Весь свій вік не жив, конав?...
1881.

IV. Михайло.

Добрий був газда́ Михайло,
Тихий чоловік:
По сусідськи, згідно, гарно
Проживав свій вік.

Все веселий хоч убогий,
Других веселив.
„Чень ще станемо на ноги!“
Раз в раз говорив.

*) Так звав ся робітник з Нагуєвич, котрий в Бориславі погиб, працюючи в штольни. Штольня, лихо збудована, завалила ся в середині, так що засипаний в глухому кінці робітник мав ще довкола себе троха вільного місця. Девять годин чути було відтам крик нещасного, і девять годин слухали того крику надзорці й робітники, не пробуючи навіть приложити рук до ратунку

Та не довело ся стати,
Бо тісний став час.
Треба гнутись і мовчати
І платить раз в раз.

То Михайло хоч сміяв ся,
Та гірким сміхом:
Страх в знаки єму давав ся
Арендар з довгом.

Аж в кінці злі дні настали:
Арендар вчепивсь,
Грунт за довг зліцитували,
А газда розпивсь.

І що день в шинку однако
Він в куті сидів,
І сміяв ся і балакав
І „мандрони плів“.

Швидко нивку жид послідну
За горівку взяв,
І з хатини жінку бідну
Геть з дітьми нагнав.

Жінка голосно ридала,
Йдучи здовж селом,
В голос мужа проклинала.
Ставши під шинком.

А Михайло коло кварти
У шинку сидів
І сміяв ся, строїв жарти
Та „мандрони плів“.

Вийшов спорожнивши мірку
І вже не прийшов:
Жид 'го рано на одвірку
Звислого найшов.

1881.

V. Баба Митриха.

„Я, кумко Иванихо, вмираю!
Не дав міні Господь діждати,
Щоб свого Климка́ оглядати
Як верне з далекого краю!
Погнали єго на-в-край світа
І вістки від него нема,
І годі міні вже по шляху глядіти
За ним! Наступає зима,
Сніг білий дорогу заносить,
В очех міні меркне вже світ...
Смерть, кумко, надходить, хоч що ви кажіть,
Душа вже з гостини до дому ся просить.

„Я, кумко Иванихо, вас прошу:
Остатню ще волю вчиніть!
Ось тут в тій хустині, дивіть,
Пять римських паперами ношу.
Се я заробляла три літа,
Складаючи гріш до гроша —
То, кумко, на погріб ви мій оберніте,
Як з тілом розстанесь душа.
А тут, в другім розі хустини
Є сріблом пять римських, дивіть!
Се, кумочко, ви для моєі дитини,
Як біднятко з війська прийде, збережіть!

„Я, кумко Иванихо, робила
Гіренько на грошики ті:
Ні смачно я віла ні впила,
Дріжала нераз на слоті.
То чень хоч синок мій єдиний
З них ко́ристь якую пізнасть,
Заплаче за мною слезами рясними,
На боже за душеньку дасть“.

Ще троха Митриха стогнала
Тай вмерла в куми у сінцях —
А в той сам день карта в село причвалала,
Що син єі в Босні від кулі поляг.

1881.

VI. Галаган*).

„Мамо, мамо! — кличе Йван.
Хлопчик може шести літ, —
Подивіть ся, подивіть,
Маю дзіньо, галаган!“

— „Деж ти, синку, теє взяв?
Чом ти, синку так дрижиш?
Боже, босий десь бував,
Босий по снігу біжиш!“

„То міні паничик дав...
Я з ним бігав по снігах:
Я босоніж, а він мав
Черевички на ногах.

„Як мя зловиш, дзіньо дам! —
Так він мовив, тай побіг.
Я... дігнав єго... ма... мам...“
— „Синку, синку, що тобі?“

Зсинів наче боз Іван,
Зціпив зуби, одубів,
З ручки випав галаган —
Впав на землю і зомлів.

А за тиждень в неділю
Плаче мати — пропало!
Пройшла коса по зілю,
Бідне зілє зівяло.

В труні тихо спить Іван,
Не бажає більше нич:
В ручці має галаган
Той, що дав єму панич.
1881.

*) Мідяна монета, що стоїть 4 кр. вал. австр.

VII. Журавлі.

Журавлі ключем летять
Піднебесним пла́єм,
Діти радісно кричать
І довкола ну скакать
Прастарим звичаєм:
 Круцю, круцю, журавлі,
 Ваша мати на воді!*)

І глядять на пів з страхом,
А на пів цікаво,
Чи ключ змилить са й кругом
Завертить ся, чи тягом
Геть полетить право?
 Круцю, круцю, жувавлі.
 Ваша мати на воді!

Полетіли журавлі,
З дороги не збились,
А хлопята ті малі
За ключем, пок щез у мглі,
Довго ще дивились.
 Круцю, круцю, журавлі,
 Ваша мати на воді!

„От неправда, що міні
Баба говорили!
Від їих пісні журавлі
Не знижались до землі,
Шляху не змилили!“
 Круцю, круцю, журавлі,
 Ваша мати на воді!

Правда, діти, не все так,
Як бабуся каже,
Та сю казку перший знак,

*) Є народна повірка, що коли весною журавлі летять з вирію можна змилити з дороги цілий ключ, застромивши ніж вістрєм у землю та крутячись довкола него, державчи руками за ручку ножа і співаючи пісеньку, ужиту ось-тут як рефрен.

Перша проба, хоч і як
Зроблена, покаже.
Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

Та ростимете, й казки
Не згірш „злотих утят“
В тисячнії вузлики
Ваші простії думки
Спутають, окрутять.
Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

І не ваш ум — з пут берхні
До правди добитись!
Гірш ніж птахи ті блудні
Мете за слова марні
Весь свій вік крутитись...
Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

1881.

VIII. Гадки на межи.

1.

Ся нитка зелена, що мов тота гадина
Отсе здовж загона снує,
Се Terminus наш, се межа, перекладина,
Знак, поки „моє“ і „твоє“.
По сей бік чотири загони Трохимові,
По той бік Михайлові три:
Жий кождий на своім, уплачуй дачки нові,
Чужого-ж і пядь не бери!
І що кому в тім, що Михайло й Трохим
На своіх загонах кріваво бідують,
Хоч рук собі й ніг від роботи не чують,
Прийде передновок — занéстись*) нічим?
І що кому в тім, що худібчина йіх

*) Раз щось зйісти.

„Чомусь“ не держить ся, чахліє, марніє,
Що поле їх рік в рік гіршіє, пустіє,
Хоч орють і полють не гірше від всіх?
І що кому в тім, що вже руки у них
В розпуці безпомочній в низ опускають ся?
„За мало землиці! В часах тих трудних
Довги вже дверима і вікнами пхають ся.
Прийде ся пропасти... Мов риба в саку́,
Так бєм ся, і годі що вдати!“
Аж слухати важко тих слів, та яку
Пораду їм дати — не знати.
А станеш у полі отак на межи:
В обох сім загонів, і вдовж є куди дивить!
Ну, нивка не згірша, що хоч те й кажи, —
При добрій роботі і вісім душ виживить...
А в них обох шість душ! І що-б за завада
Зложити ся полем до купи обом,
Зложитись хатами, знарядєм, тяглом?
І може для них се єдиная рада.
Та ба, ось межа! Ся попруга вузка
Несильну їх силу роздерла на части,
І де в спільній праці жили-б до віка,
Там в роздріб прийдесь їм лиш спільно пропасти.

2.

Малим ще, тямую, всі межі я знав:
За мамою літом що день тупцював,
Коли для дійної корови вона
Трави узбирати над вечір ішла.
То межі й на ступінь широкі були,
З одноі нажнеш дві вереті трави.
А я неміцними ногами межею
Безпечно ступаю мяхкою стернею.
А нині погляну на межі: не вже-ж?
Нема стародавніх, широких тих меж!
Всі нині тоненькі, як нитка отак,
Чужий ледво-б здужав намацати знак.
Сей з того, той з того їх боку підтяв,
Рад кождий, що лишнюю скибу дістав.

І чом кождий так тоі скиби бажить?
Чом тісно так в світі, нелюдяно жить?

Чи люду за много наплодилось нам,
Чи більш до житя потребує він сам?
Ні люду за много на нашій ріли́,
Ні в него самого потреби зросли,
А більш єго дома стіснили чужії,
На рук єго працю мов трутні падкії.

І дармо то дехто незрячий нераз
Говорить: „Війна би здала ся у нас,
За много людей, світ тісний всім, мов сак —
Просікли-б, вільнійше би стало відтак“.
Вільнійше, се так! Та крім знищеня й мук
Не стало-б до праці що на́йкращих рук,
А жерело ну́жди як било, так било-б,
Лиш що до старого нове́ причинило-б.

А люд через межі, котрі 'го тіснять,
Не може добачити тих всіх завад,
Добачить всіх сплетених коренів лиха,
Що сили єго підлоточує стиха.
Ей межі ви, межі, вузенькі, куці́!
В які бездорожя, в які манівці
Ви втисли незрілий ще погляд суспільний!
Хто шлях нам покаже широкий і вільний?

3.

Приходить до мене один чоловік.
„Порадьте, що маю робити?
Ось тут на тім полі мій дід прожив вік,
Хоч правду сказавши, нема чим і жити.
Три прути! Та ну, якось певно тоді
Не так було тісно, як нині —
Доси́ть, що оттак ні в добрі ні в біді
Пройшов цілий вік старовині.
Мав дід два сини, поженив йіх і враз
Жили в одній хаті з дітками.
Все дід було каже: „Ділив би я вас
Тим полем, тай бю ся з гадками.
Тепер воно ледво живить нас, а щож
Тоді, як ту дрібку на двоє роздерти?
Ні, я вас не буду ділити! Як мож,

Так жийте при купі, а схочете тож
Ділитись — діліть ся по мойій аж смерти“.
Та стало ся, бачте, що дід і сини
Померли на тифус одної весни,
Лишивши по двоє дітей малолітних.
Я на́йстарший був, мав три роки з весни,
Стриків хлопець півтора; в мами й стрийни́
При грудех дівчатка були. По бездітних
Богатших сусідах мамі́ роздали
Нас хлопчиків — бач, не було з чого жити.
Дістодь-то: годуйте, допоки малий,
А виросте, мусить за се відслужити.
І ми наслужились, назнались біди!
Мамі́ повмирали. Міні вже тогди
Було двадцять літ, я покинув служити,
До хати пішов, оженивсь і як слід
Обняв усе поле, що нам лишив дід,
І став на нім в бідности жити.
Гадав я: сплачу малолітним тамтим,
І поле, по дідовій волі
Останесь ціле, то хоч я на тім полі
Вдержусь, а то впадесь у руки чужим.
Дівчат повіную, а старший братій
Пристане де-будь до вдовоі...
То так, як би двом у сорочці тісній:
Волить хоч один та ходити в цілій,
Ніж дерти сорочку на двоє,
Бо жа́ден тоді не буде мав що вбрать.
Оттак я бувало частенько
Говорю тамтому. Та ба, любий брат
Лиш вислухав все те чистенько,
Тай зараз до суду. Списать зажадав,
Що там на всі діти лишилось,
І щоб все на пів поміж них поділилось,
Так як би іїх тато окремо вмирав.
Я вчув се і сумно зробило ся. Шлю
До него людей, щоб згодились на сплату;
Сам хо́жу за ним і благаю-цвілю:
„Вважай, переділимо поле і хату,
То щож на тих кусниках будем робить?
Вважай; дід небіжчик не хтіли ділить,
А ти хочеш дідову волю ломати?“

Дарма, він про сплату не хоче і знати!
Минуло два роки, і з суду ми нині
Декрети дістали: усе, що дід мав,
Між нас поділити по рівній частині,
А кождий щоб з того сестру звінував.
І що тут робити, порадьте, сли ласка!
Зруйнують до чиста, як вкроять отак
Пів грунту! Моя вже задо́вжена частка,
Сестри не звіную, і сам я жебрак.
Я думаю свідків до суду вести,
Що дід не хотів ділить поля, —
То чень єму скажуть на сплату піти, —
А ні, га! то дійсь божа воля!“

4.

Я думав про людське братерство нове,
І думав, чи в світ воно швидко прийде?
І бачив я в думці безмежні поля:
Управлена спільним трудо́м та ріля
Народ годувала щасливий, свобідний.
Чи се-ж Украйіна, чи се край мій рідний,
Обдертий чужими і світом забутий?
Так, се Украйіна свобідна, нова!
І в мойому серці біль втишувавсь лютий.

Щез привид. Я глянув довкола. Онтам
За зорану межу бєсь з Грицьом Степан;
Там дід оре поле, старенький як гриб
І плаче за сином, що в Боснії згиб,
Там батько за сином з дрюком уганяєсь;
Там мачухи лютий проклін розлягаєсь...
О краю мій рідний, недолею гнутий,
Пропасти би радше тобі, як ніж коли-б
Така твоя доля по вік мала бути!

1881.

IX. Гадки над мужицькою скибою.

1.

Стану я ранком на зораній ниві:
Пу́рпуром сонце на сході горить,

Пташечки в гаю щебечуть щасливі,
В моім лиш серці гризота кричить.

Пане всіх творів, властивче природи,
Глянь, що́ в ній щастя, що в ній красоти!
Чом в твоє серце краса та не входить,
Чом так нещасний, пригноблений ти?

Поле плодюче, цари́на відкрита,
Трави густі по лісах і лугах —
Чом же тебе не годують до сита,
Чом же ти з голоду мреш по хатах?

В гір твоїх лоні зелізо чима́ле,
Чом же тупії твої леміші?
Чи лиш на теє зелізо те здале,
Щоб тебе в пута кували чужі?

В твоїм підгірю ллєсь світло жаруче
В струях хрустальних, бурлить і кипить;
Чом же ти, світло в чужі землі шлючи,
Сам мусиш темний, непро́світний жить?

Соли святоі твій край також ситий
В бючій норі, хрусталевій скалі:
Чом же несо́лений хлібець йіси ти?
Чом же не став ся ти сіллю землі?

2.

Серце моє припадає тремтячи
К тобі, о скибо мужицька, тверда,
Дух мій в нутро твоє то́не горячий,
Наче у море блискуча звізда.

Кожду пилинку твою проникає,
Кождий камінчик корінчик, сучок,
В кождоі часточки скваппо питає:
Хто се з вас виссав плодючий ваш сок?

Адже-ж столітя замерклі, закляті
Трупом і кровю вас щедро гноіли —
Чом же тепер ви на хліб не богаті?
Де ви святії ті соки поділи?

1881.

X. В лісі.

Як люблю я по лісі блукати
У горячую днину літну,
В темній тіни дерев спочивати,
Де тиша ніби просить до сну!

Самота в круг, а все-ж не пустинно, —
Оживуща, свята самота:
Доліта аж до серця невинно
Безконечная пісня житя.

І щасливий я, поки гублю ся
Без доріжки в гущаві рісній, —
Та людей я спіткати бою ся,
Люде рай розбентежують мій.

Люде всюди, й до божого раю
Своє горе і сльози несуть,
І нераз я трівожний стрічаю
Те проклятеє горе аж тут.

От обдертий дідусь старовина
Шкандибає, аж гнесь до землі,
Гне до долу його сухарина,
За плечима-ж гриби в кошелі.

Я від малечку знаю старого
І хатину єго край села,
Де живе він самотно, убого, —
Ті гриби єго живність ціла.

Він за них має страву й одежу —
Та як трудно тепер йіх здобуть!
Здибле злісний, веде на Медвежу,
А з Медвежі в арешти запруть.

Як я пильно від него ховаюсь,
Щоб не вздрів він нечайно мене, —
Бо — я знаю — дідусь ізлякаєсь:
Чорне вбранє для него страшне!

Та дарма! Зазирнув мя в гущаві,
З груди вирвавсь стрівожений крик
Кинув вязку свою на мураві
І подав ся в яр темний і зник.

Та я довго ще чув, як хрустіло
Сухе гилє, куди він біжить,
І щось в груди старечій хрипіло,
Мов підрізаний в болю хрипить.

І я думав: О будь же прокляте
Теє панське одінє тісне,
Що для тебе, убогий мій брате
Так страшним учинило мене!

Нагуєвичі 1882.

XI. Голод.

(*Уривок з поеми „Різуни“*).

Кровавий сорок шестий рік
Клонив ся к осени. Кінчились
Вівсяні жнива, наблизились
Дні віддиху. Де-де волік
Ще з поля копи до стодоли
Мужик сумний. Не ласкав був
Сей рік для него: ще ніколи
Він не затямив і не чув
Про так страшний недорід! Жито
Хибло, пшениця заснітилась,
Картофля в перше згнила...
Овес іржа присіла. Вбито
Народну радість! Не котилась
По полю пісня, тілько йшла
По селах дума невесела:
„Помилуй Господи! Тепер
Прийдесь згибати! Вимруть села
Небавом з голоду! Простер
Господь гнївну над нами руку!
Щаслив, хто до нового року

Дотягне з хлібом, — більша часть
Хіба дотягне до Покрови!“
Ні про що більш думок ні мови
По селах, лиш про те, чи дасть
Бог чудом деяким пропхати
Сю зиму. В душах сум і холод:
Упир мов загляда до хати
Важкая змора: голод! голод!

Тут плаче жінка: день увесь
Вона на ниві працювала.
Копала бульбу: лиш отсесь
Маленький цебрик накопала
Здорової — а гниляків
Ціла гора! День пролетів,
І з рук йій випала мотика,
Грудь похолола, і велика
Жура, розпука і трівога
Єі прошибли. Затряслась
І заридала, й поплелась
Заводячи в село небога.

А он господар на тоці
Весь день без втоми і без тями
Із сином промахав ціпами,
Провіяв намолот і власним
Очом не вірить. Чиж отсі
Три гарчики, то весь пожиток
Із трьох кіп жита? Чи не витовк
Колося добре? Не гаразд
Провіяв може, так що часть
Лишив в полові? І з неясним
Страхом, безумний і тремтячи
Він у забаві мов дитячій
Полову ще пересипає,
І шепче: „Ні, сеж жарт твій, Боже!
Бо щоб над мужиком нещасним
Ти так знущавсь, се буть не може!“

Янв. 1880.

XII. Уривки з поеми „Марійка“.

1.

Слотливий, зимний і понурий
Осінний день уже смеркав ся,
Димились гори, світ весь в бурий
Сіряк мов змерзлий обгортав ся,
Смереки жалісно стогнали
На скрізь промоклі в темній пущи,
Розсипані хатки стояли
Мов скулені в холодній хлющи.
Здовж невеличкого, гірського
Сілця ріка мутна шуміла,
З корита виступивши свого
В закрутах грізно клекотіла.
Що крок о скали люто билась,
В кожух мов, в білу піну вкрилась,
І геть летіла з яру того,
Де так пустинно, мрачно, вбого,
Летіла швидко, мов не хтіла
Вдивлятись довше, глубше, ближче
В житє нужденне, в бідні стійла
Тих, що засіли те селище.

Серед селища над рікою
Попівська хата самотою
Серед ориня з гиль смереки
Стояла гола, похилена;
З єї вікон вид недалекий
Гора спиняла обпалена.
Від вітру фіртка знай скрипіла,
Ріка бурлила і шуміла,
Сосновий бір стогнав із заду
І вітер хмар котив громаду,
Сік зимний дощ о шиби й стіни,
І сік і сік без впину й зміни.

В такий то день, в такій то хаті
На горе й біль на світ прийшла ти.

Смеркалось. Сумерки крилаті
Стояли вже в кутах кімнати,

А батько твій ще думав думу
Сидячи в кріслі край віконця,
Мов з поза хмар і мгли і суму
Глядів потіхи, світла, сонця.
В тім з за стіни твій крик дитячий
Дійшов з жіночим криком помісь;
Вказалась баба шепотячи:
„Дав Бог вам донечку, єгомость“.

Здрігнувсь старий, із крісла встав,
Прохожуючись воркотав:
„Оттак ти жий, оттак ти будь!
Потреби раз у раз ростуть:
Три хлопці, в школу вже-б пора,
Хорує раз у раз стара,
А тут четверте Бог послав,
Тай ще доньку, чи хто видав!
Доньці убраня, строї ладь,
Посаг складай, алюмнів надь!
А тут у мене біднота́.
Кішеня з року в рік пуста,
Сілце мале, бідак народ,
Самому ніщо взяти в рот,
Не то, щоб дать на боже міг,
Не то, попа щоб підпоміг.
Нужденний грунт: роби, працюй,
А хліба таки все купуй!
Ліс вигорів, довги гнетуть...
От тут то жий, от тут то будь!“

Замовк на хвилю і важкою
Поник до долу головою,
Поник до долу, мов прибитий
І далі так став говорити:

„За щож так Бог мя покарав?...
Я в семінаріі гуляв,
Довги робив... Щоб з них сплатитить,
Шукав богато оженитись,
Шукав, шукав, по селах нюхав,
Аж вийшло так: любви послухав.
Сподобались румяні лиця, —
І довелось міні женить ся

Без посагу. Що взяв дробину,
Жиди забрали в першу днину.
І від коли попом зробив ся,
Мов риба та об лід я бив ся.
Ту дбай про статки господарські,
Ту знов довги тя рвуть лихварські,
Вчи люд. грай ролю патріота,
А тут нема що взять до рота.
З біди нераз, не з злоі гадки
Щось буркнеш на лихі порядки —
Ого, вже зараз є услужні!
Пішли доноси осоружні
І в намістництво й в консісторію,
Про бунти, шизму, всю історію.
А там в кого плечей не має,
Най Бог його в руках тримає!
Ох, ох! Зазнав я горя й труду!
Пятнайцять літ, як того Юду
Гонили мя без пристанівку
Із голодівки в голодівку,
Тай ще сміялись, мов з дурного:
Не слід би дати вам і того!
Які ви вірні, ми те знаєм,
На ліпші місця ліпших маєм".

Знов зупинив ся і важкою
Поник до долу головою,
І знов непосидючі мисли
Його давили, гнали, тисли.

„Тепер вмре жінка леда днини —
Не пережить йій ті родини!
Справляй і погріб і хрестини;
Наймай ще мамку для дитини,
Годуй, пестуй і слухай крику,
На віно суму ладь велику,
Аж знов який піп задовжений
Для віна з нею побереть ся
І гріш мій, так як мого тестя,
В жидівській утоне кишени!"

Такими мислями важкими
Отець витав твоі родини,

Не бачивши тебе й на очи
Такий талан тобі пророчив!

А мати в болях умирала
І вродивши тя, прошептала:
„О, щоб я більше не діждала
Ні жити ні на світ глядіти
Ні родить ті нещасні діти!“
Відтак зжмурила згаслі очи,
За серце вхопилась нещасна,
Стогнала тихо, тихо гасла
І згасла таки тоі ночи.

А ти безпомічна лежала
В руках у баби повитухи,
Мов мишеня ледви пищала,
Немов грізні, ворожі духи
Тебе в житя найпершій хвили
Юрбою густо обступили.
Плювала баба і хрестила
І хухала і положила
Тебе у теплу купіль стиха, —
Твоє ридане не вгавало,
Немов ти чула, кілько лиха
Тебе в житю тім земнім ждало.
Бере тя баба на коліна,
Колише, цмока, плеще, хуха, —
Дарма! і шепче повитуха:
„А цур! Та се якась відміна!“
Відтак у пеленки новіі
Тебе повила, обмотала,
І ти втишилась і лежала
На стіни дивлячись бруднії,
Немов здивована питала:
„За що мене ті люде вяжуть?“
Та дармо відповіди ждала!
Замучать, а за що — не скажуть.

2.

У семінаріі духовній,
Мов у Христовій чаши повній
Вдоволенє і радість тиха,
Ні шуму, ні грижі, ні лиха!

В годині пізній і поранній
Час гладко тут пливе во віки,
Як з молода і меду ріки
Пливуть в земли обітованній.
Тут стежка пряма і постійна,
Наука — чисте слово боже,
Ума змилити тут не може
Проклята мисль революційна.
Вже-ж ті благую часть ізбрали,
Що бурі світа понехали,
Повергли шлях блудний, гріховний
І з серцем тихим, нелукавим
Ходити вчать ся шляхом правим
У семінарії духовній!

Ось бач, літорості духовні
Із лекцій, слів господніх повні
Вернулись. Мов голодне стадо
Вони аж скачучи, так радо
До семінарського порога
Тіснять ся. Коритарі темні,
Брудні, вонючі, неприємні —
Важка до доброго дорога!
За те благая ціль чекає!
Вже дзвоник голосно скликає,
Пищить десь геть там, мов з безодні:
Прийдіть до мене всі голодні,
Прийдіть прагнущі! Я в спокою
Вас нагодую і напою!

І ось ідуть купками, в парі...
Гримлять і стогнуть коритарі,
Сміють ся, гомонять алюмни —
Таж їсти йдуть, а не до трумни!

В великій сали рефектарській,
Мов у якій маштарни царській
Столи дубові і ослони, —
Лиш стіни чорні, як ворони,
Верства болота на помості, —
Та не горді тутешні гості!
Щоб в мисці много і смачного,
До брудів діла їм не много.

Вже всі зійшли ся діти божі:
Хлоп в хлопа всі, охочі, гожі,
Румяні, крепкі і здорові,
Мов дуб при дубі у діброві.
І вже відмовили молитву,
Вже й узброіли ся на битву:
В руках ножі і вилки й лижки —
І всі ждуть ворога, ждуть миски.
Щоб кинутись на ню з розгону
І сокрушати без пардону.

„Ануте, братів, дерзайте,
І плоть волову умерщвляйте!“ —
Проніс ся оклик над столами,
І захрустіли під ножами
Волові шницлі; рвана, тята
Хрумтіла у зубах салата
І радувались серця в Бозі,
Що шницель був у добрім сосі.

Аж ось остатня брань ворожа
Валить: се двигає сторожа
Великі миски з пирогами...
„Лиш сміло братя! Господь з вами!
Рвіть навожденіє мізерне,
Най відси вже живе не верне!
Вилками люто пробивайте,
В сметану, в масло потопляйте!
Аж решту як зметем послідну,
То заспіваєм пісень побідну“.

І Бог поміг борцям. Йіх смілий
Скінчив ся бій: всі йіли, йіли,
Аж в мисках пирогів не стало.
Ще сей та той проворкнув: „Мало“ —
Та в кухни люде там твердії,
І більш дістать нема надії.

Тоді всі з місця повставали,
Духовну пісню заспівали:
„Царю небесний, духу правий,
Усюди сущий, повний слави,

Всіх благ скарбниче, живодавче,
Прийди до нас і жий в нас завше,
Спаси нас від всіх змаз і кари,
І дай нам стравить тії дари!"

Скінчивши співи ідеальні
Повиходили із їдальні
І потягли в свої нумера —
Щож там робитимуть тепера?

От тут в тиши несамовитій
Хропуть алюмни мов побиті
І своїм храпанєм, як знають,
Господню славу возвіщають.
Онті знов столик обступили
І фербля ріжуть, що є сили,
Що хоч позбутись і сорочки:
В руках їх кепські образочки,
Між ними слів, розмов не много,
Лиш „блінд" і „пас" і „без одного"
Та другі оклики чудесні
Свідчать перед людьми і Богом,
Що се не твори безсловесні.
Он там знов у однім нумері
Співають затуливши двері,
Виводять гучно: „Козак пана"
І „Дай дівчино нам шампана!"

За теє на четвертім році
Ні сонність не тяжить на оці,
Ні пісні не лунають скочні, —
Там люде старші і статочні,
Що швидко мури ті покинуть,
Що швидко мов орли полинуть
В житє громадське, до роботи:
З них повиходять патріоти,
Отці, борці, підпори трону,
Підпори віри і закону.
Тож про будущії надії,
Про пляни й замисли важкії,
Про бої й жертви грандіозні
Ту йдуть розмови серіозні.

Важка іде духова праця:
Вони хлопістики учать ся.

3.

Пан Едмунд був не злий з природи, —
Та се й про чорта мож сказати.
І сли-б богацтва, блиску, вроди,
Наметної душі й свободи
Єму не довело ся мати,
Він з своім розумом спосібним,
З своєю волею твердою
Став би робітником потрібним,
Став би борцем у чеснім бою.
Та всі оті природні дари,
Котрі на тисячу одному
Дають ся, — мов злуднії мари
Єго тягли — а все ід злому.
Від малку без границь пещений,
Пихи і гордости навчений,
Звик до неробства і до ліни
І до розпусти для відміни.
У всьому мав він вольну волю,
Не знав в житю — не то що болю,
А навіть прикрости малоі;
Над ним тряслись отець і мати,
Чого забаг, те мусів мати,
Хоч муки, прикрости чужоі.
А як отець не хтів що дати,
Давала тайком люба мати;
А як і мати не дала що,
Найшовсь між слугами ледащо,
Що паничеви для прислуги
Готов був в горе пхнути других.
Томуж не чудо і не диво,
Що всі наметности неситі
Пожаром розгорілись живо
Нездержувані і некриті,
Підсичувані що хвилини,
Без тями мов бурливе море.
Нічим для него плач дівчини,
Нічим важке батьківське горе.

На просьби в него, на заклятя
Зовсім мов не було понятя,
Лиш сміх веселий, жарт дотіпний...
Чужеє горе відчувати
Він мов зовсім не був спосібний.
Немов у тім прекраснім тілі,
В котрім, здаєсь, всі ясні, смілі
Природи замисли сповнились,
Котрого-б Бог сам не поверг ся, —
Всі дари вповні находились,
Крім найкращого дару — серця.

XIII. Уривки з поеми „Нове житє“.

Пролог.

Погідна ніч літна в підгірськім краю.
О кілько чарів, кілько в ній краси!
Там в дали гори-велитні дрімають,
Тут цвіти, трави в перлах із роси;
Лящать так дзвінко соловії в гаю,
Чорніють грізно бори та ліси,
Ріка шумить, бурлять холодні, чисті води,
Таємна казка мов про дивний сон природи.

І люде сплять. Сторчить он плуг у поли,
В городі коні спутані хрумтять
Траву росисту; пес в округ стодоли
Вартує; другий гавкнув з поза хат
І стих... О горю чи о красшій доли
В хатáх малії і стариї снять?...
Витайте ясні сни, на віках сего люду,
І золотіть хоч ви житє їх повне труду!

А понад всім тим сонним, тихим рáєм
Склепить ся чистий, тьмавий звід небес.
Кровавий місяць вирина за гáєм,
На хвильку по-за срібну хмарку щез
І знов явив ся. Незміримим плáєм,
Пливуть зірки, і кілько то чудес,
Святих, великих мрій о щастю і любві
О земле, в ніч таку нашіптують тобі!

О краю мій, Підгірє ти прекрасне,
Як я люблю, як я люблю тебе!
Мов зірка та, що світить і не гасне,
Так та любов в душі мойій живе.
О чом же ти, хоч гарне, так нещасне?
Хоч вічно юне, — хоре та слабе?
Як радо дав би я для щастя люду твого
Пролити хоч сейчас всю кров із серця мого!

Та ба, минув той час, коли ліком
Була кров чиста й щира на проказу.
Не жертви треба днесь, а бою з злом!
Побіду не виборюєсь від разу,
А треба в скварі, в стужи йти пішком
Без стежки, кладки і без перелазу;
Без слів шумних, а то й без слави і заплати
Тра вміти жить тепер для тебе, не вмирати.

Уміти жить — отсе велике діло,
Найбільша загадка грядущих днів,
Щоби одним житє так не летіло,
Немов пусті вітри поверх степів,
Або мов буря, що не лишить ціло
Нічого, а все ломить пів на пів,
А другим не повзло так важко в горю й бою,
І не поіло йіх отрутою гіркою.

Уміти жить! Трудне, високе вміне,
Котрого жадна книга не навчить,
А лиш навчає досвід і терпінє
Й любов, що всіхріднить і єдинить.
Щаслив народ, щасливе поколінє,
Що зможе жить як слід, зуміє жить!
Для нас же, по котрих котилась доля валом,
Нове житє є днесь лиш пісні ідеалом.

I.

В чудову ніч через Підгірє сонне
Мов лютий звір зірвавшись з пут жене
Якеєсь диво чорне, невгомонне,
Могуче, гримотяче і грізне.

Під ним земля тремтить і глухо стогне,
Простір край него втіче, лиш мигне,
Кровавий взір єго сверлує пітьму пізну,
І сто зелізних ніг дуднить о путь зелізну.

За ним зриваєсь вітер з дрімоти
Але за пізно схопив ся в погоню.
Куди летиш, куди чвалаєш ти
З могучим розмахом зелізний коню?
Земля тісна для твоїі бистроти,
Крізь гори ти пробіг, мов по болоню,
І межі ти прорвав, предвічні перешкоди,
В одну сімю з'єднав всі землі, всі народи!

Ось мигнув блиск — се з вартовоі будки.
Ось тінь густійша — се дрімучий ліс.
Ось шум глухий -- ріка в близи́ десь тутки.
Ось стогне міст під грохотом коліс.
Ось тут село: в тихесенькі закутки
З труби стальноі посвист ся проніс,
Аж пси завили враз, затряс ся лист рокити, —
Ще свист — і потвір став на пять мінут спочити.

Тень-тень-тень-тень! — зазойкав проразливо
Дзвінок над входом сонного двірця.
В червоній шапці, сопучи ліниво
Начальник вийшов, буркнув два слівця
До машиніста і пройшовсь важливо
Здовж пойізду. Теленькав без кінця
Бренячий телеграф, неначе чміль великий,
І чувсь машини сап і кондукторів крики.

Там видавали посилку листовну,
Тут знов з двірця тягли пакунків міх;
Кондуктор від вагону до вагону
Кричачи: „Хто вилазить?“ — живо біг.
В вагонах гості спали всі, котрому
Не стало лавки, той під лавку ліг.
Хріп всякий, лиш часом, як надто крик докучить,
Хтось буркне десь кріз сон: „Який там біс тя мучить!?“

В однім купе́ — там хтось о шибу стука.
Підбіг кондуктор, двері гнеть відмок.
З вагону вийшла не велика штука:
Непишно вбраний молодий панок.
Волосє чорнєє з під капелюха
Спада на плечі, стан мов в панянок
Стрункий, не кремізний, дрібнії руки білі,
І очи без огню і лиця помарнілі.

З постави, з ходу, з уст тонких, стиснутих,
З чола хмарного видко, що над ним
Пройшло вже много бур і громів лютих
І розчаровань походом сумним,
Що з днів щасливих і терпінь пробутих
Одну він мудрість виніс: все те дим!
Що вчасні сумніви о світі й людській жизни
В ту чару гарную досипали трутизни.

Одітий він в пальто був попеластий
І груди грубим плєдом обгорнув;
В руках ручний куферок: знать покласти
Не мусів много в нім, бо лехкий був.
Спіткнувсь о шину і туй-туй мав впасти.
„Овва, злий знак!“ — сказав він, посягнув
В кішеню і слузі віддав білєт дорожний,
А сам в „вартзаль“ пішов, що був зовсім порожний.

„Ну, от я й тут!“ — сказав він, на підлозі
Поклавши куфер, і на софці сів,
Немов втомлений по такій дорозі.
Безладний гамір ріжних голосів
До него доносивсь: в зелізнім возі
Свистіли труби, дзвін дзеленькотів,
Начальник в сінях знов кричав мов оглашений:
„Де термометр?“ — а сам мав термометр в кішени.

Панок сидів так час якийсь безчинний,
Ніщо́ не кажучи в простір дививсь, —
Відтак оглянув той „салон“ гостинний...
До стелі з лямпи довгий кніт димивсь,
Крізь збиту шибу віяв вітер зимний
З надвору, столик сірим пилим вкривсь,

На голих стінах місць святого або чорта
Анонси висіли Клейтона й Шетлюорта.

„Ну, добрий знак, — сказав панок комічно, —
Що гнеть на вступі в те *нове житє* —
Тут стис уста крихітку іронічно —
Мене вита культурне дрантє те!
Значить, міні судило ся довічно
Орать, збирати „жниво золоте“,
І пасти кіз, свиней пренепорочні стадка,
Як „божественний“ той свинар в Гомера-батька.

„Еге-ж, еге! А я ганявсь дурний
За чимсь по світі, прів на шкільній лаві,
Ловив ідеі образ світляний,
О щастю снив і о любві й о славі!
А хлоп робучий, глупий і брудний
Так низьким був для мене, що в уяві
Буйній містивсь аж десь в найнизшій части пляну!
Чи думав я коли, що й сам ось хлопом стану?

„Та ба, поблідли давні ідеали,
Розвіялись чарівні, злудні сни!
Ті, що мене любили — пощезали,
Ті, котрих я любив — не варт любви.
В житя гонитві сили всі пропали,
А замісць плодів виросли терни,
Покута й пізний жаль!... Та ні, не пізний! годі!
Нове житє манить! Вернімо ся к природі!

„Nimm Hack' und Spaten“, — як говорить Гете, —
Ори, копли і гній вози і сій!
Весь світ твій, то тісне, брудне житє те,
І сам ти стань як віл, як плуг, як гній!
Ох, спомини, чого ви душу рвéте!...
Чи то-ж колись був шлях зористий мій?
Та ба, орел без крил стає з курми на рівні!
І в мене щезла міць, надіі й сни чарівні“.

Вся стать єго схилилась, подалась,
Опали руки, наче після втоми.
Недвижно так сидів він довший час
Уперши очи в лямпи блиск рухомий.

Чого, за чим він тут тепер як раз, —
Не думав. Лиш розсіяні атоми
Вражінь, почувань знай в душі єго клубились,
Не вяжучись в одно, вертілись і губились.

А в тім якась тверда, міцна рука
Єго плеча нечайно дотулилась.
Здрігнувсь, зирнув... Висока і важка
Якась постава з усміхом дивилась
На него. Одіж не то мужика,
Не то шляхетська. Постать похилилась,
Куферок підняла, на пальци помахала,
І знов на панича сміючись поглядала.

Панич підскочив мов зі сну збудивсь
І гнівно запитав: „Чого потрібно?"
Мужик мовчав і сміючись дививсь
На него. Звільна пригадав подрібно
Мабуть, де він? До постаті зблизивсь
І мовив: „А, се ви правдоподібно
Від пана Дороша! Є віз? Ви довго ждали?
Пакунок мій взяли? Ну, в путь! Чогож ви стали?"

А постать все стоїть. „Заждіть хвилину!
Там хлопець троха коні покормить.
Так ви панич Евгеній! І в гостину
До нас? І довго будете гостить?
Олекса щось писав нам про причину,
Що каже вам в пустині нашій жить,
Та раз побачить вас, то вже й питать не треба:
Повітря треба вам, води і ліса й неба."

„Так ви — панич почав був і запявсь, —
Так ви пан Дорош? Пане, Бога ради,
Даруйте! Я задумавсь, загадавсь...
Приняв вас за слугу!..." „Ну, ну, не вадить!
Я не який то й пан!" — „Не сподівавсь,
Признаюсь вам, такої маскаради.
Олексин батько ви! Поміщик! В хлопській свиті!
Признайте, се в умі не лехко погодити."

„Погодите, — відмовив Дорош живо, —
Коли побачите, як ми живем.

Поміщик на сто моргах, от все диво!
Тут штуки треба, щоб конець з кінцем
Звести. А з роду я мужик. Те пиво
Культурне, що колись я пив хильцем,
Не опянило мя так дуже, як то кажуть,
Щоб рвать всі ті нитки, що нас з мужицтвом вяжуть.

„Живу, працюю разом з мужиками,
В потребах мало чим ріжнюсь від них,
Хіба часом думками та книжками
З границь тих наших вибіжу тісних.
Тим, що добуду власними руками,
Що власним я трудом навчиться встиг,
По змозі тих братів убогих спомагаю,
А далі ні умом ні хітю не сягаю.“

„Го, го, значить філософ ви кругом! —
Сказав Евгеній троха насмішливо. —
До плуга з академії бігом,
Paterna rura обробляти щасливо!
Ще й філантроп, мужиколюб, з часом
І депутат! Ну, щож, на сеє мливо
Я дуже рад хоч раз поглянуть з близька пильно...
Наш круг глядить на се крихітку неприхильно.

„Наш круг! Даруйте, я не так сказав...
Той круг, в котрім я виріс і ховався.
Та я тепер від него вже відпав,
Здається, з ним на віки попращався.
Ох, той шляхетський круг! Як я пізнав
Єго на скрізь, від него відцурався!...
Ви смієтесь? Ну, щож, філософ ви, ні слова,
То й сумнів є у вас усіх думок основа.“

Всміхався Дорош на слова ті скорі.
„Ай панцю, панцю, що дурниць наплів!
Ентузіаст ви непоправний! Д' гóрі
Вас тягне все, так як мене долів.
Філософ я лиш в полі та в оборі,
В високі сфери з роду не летів,
І сумнів мій не брат, не сват, не друг, а ворог:
Хоч порох чоловік, та вірю я в той порох.

„Я твердо вірю в труд єго могучий,
В ті міліони невсипущих рук,
І твердо вірю в людський ум робучий
І в ясний день по ночи горя й мук.
В тій вірі й сам я свій маленький ру́чій
Посеред тих підгірських піль і лук
В рівнобіж величним струям часу простую,
І роблячи свій пай для загалу працюю.

„Як я на філософії терпів,
Як в Відень йіхав панським тарантасом,
А з Відня пішки йшов назад домів,
Як Мазурі вели мене цюпасом,
Що́ дома я при повороті вздрів,
Як дідич наш зробив мя свинопасом,
І як потому вмер, як панщину зносили, —
Все розкажу я вам колись при вольній хвили.

„Що вже й казать, цікаві то часи!
Я пережив, переболів чимало!
Було там дещо радости, краси,
Але найбільше по хребті вдаряло.
Мужик, то кінь: що вложать, те й неси!
Одно єму, чи камінь там, чи сало:
Чи тьма тираніі, чи Wolność, Równość, Zgoda....
От тим то вірю я в движучу міць народа.

„Коли вона не зниділа до нині,
Носивши майже тілько камінь все
На тюрми, на палати, на твердині,
То є надія, що як принесе
Здоровий хліб робучій всій родині
І світла в себе ясного нассе,
То розростеся не так і процвите роскішно.
От тим то, бач, міні з всіх пессімізмів смішно“.

Здрігнув Евгеній. По лиці блідому
Опять іроніі пробігла тінь,
Та щезла гнеть. У серці молодому
Заворухнулась найглубша глубінь.
Якесь чутє, немов тоска до дому,
Тоска за скарбом віри, сил, стремлінь,,

Котрі й єго колись у тихий рай манили,
Збудилась, мов дитя з'їсне ся і заквилить.

І жаль притьмив весь вид єго, як дим
Гіркий, що вєсь, сли свічка допалить ся;
Уста нервово дрогнули, слабим,
Бездушним усміхом стягли ся лиця.
„Щаслив, хто вірить существом цілим,
Хто в бою, наче сталь в огни сталить ся!
Щоб вірить, треба кров здорову мати в жилах...
Я сумніваюсь лиш, бо вірити не в силах.

„Немов червяк підточує билину,
Так підточило те житє мене.
Мов звялий лист, що здавсь на хуртовину,
Котра єго і топче і жене, —
Так я живу; де впаду, де спочину,
О те не дбаю; чую лиш, як сохне
У серці жерело житя, і вже не трисне
На ново! Ні, я жду, чень як найскорше висхне.

„Бо нерв житя у мене перетятий,
Зруйновані підвалини бутя;
Бо щастя фонд зелізний я розтратив,
І розміняв на мідь срібло чутя.
Не маю сили навіть, щоб поняти
Ту вашу віру в вартість, в ціль житя.
І жаль, що вам мене оттак накинув друг мій,
Бо не найдесь у вас ліку на той недуг мій“.

„Ну, ну, — рік Дорош, — хоч ми й не докторі,
А розпізнать зумієм ваш недуг.
Ви знать крихітку на байронізм хорі,
На Weltschmerz, як казати звик ваш друг.
І нерви в вас до зрушень надто скорі,
Роздразнена уява, бо весь круг
Мрій, мислей, бажань — все к одній змагає цілі:
Ятрити рани, що згоїтись ще не вспіли.

„Та чень же рани ті — Господь ще ласкав —
Не так тяжкі, щоб їх не мож згоїть.
Ще й ваш батіг весело буде траскав,
А праця Weltschmerz ваш прогонить в мить.

Ще не погиб, хто із упадку в час встав!
Лиш в власному нутрі не треба рить.
Та що тут говорить, — ходім на віз сідати!
Не близький шлях, то щоб на рано дома стати!“

Візок легенький і дорога рівна,
Здорові коні, небо повне зір,
Праворуч, недоступна, мов царівна,
Гора темніє, смерековий бір
Покрив єі, заслона мов чарівна,
Ліворуч річка з шумом в темний звір
Бурлить, і холодком від неі потягає...
Грудь ширше дихає, кров живо в жилах грає.

Грудь вільно дише, в жилах грає кров
І рвуть ся мисли в темень за водою,
Мов узники позбувши ся оков,
Мов облаки по небі чередою, —
І розпанаханий важкий покров,
Що серця твого тайни крив собою,
І хочеть ся тобі все накіпіле горе
Мов краплю вилляти в тиші бездонне море.

Евгеній був нервовий і дразливий,
Йізда була ненависна єму.
„То не йізда — мовляв — то ад правдивий!
Ні стій, ні сядь, ні мислей, ані сну“.
Тепер же він почувсь зовсім щасливий
На тім візку, тонучи в тиху тьму,
В той рай живий, в лугів тих озера́ бездонні,
Під шемріт рік дзвінкий і ліса шепти сонні.

І чув він, як у него в серці тає
Весь біль, що там від давна наболів, —
Немов рука могуча відчиняє
Понурий гріб, в котрім він гиб і тлів,
Як серцю свіжість і житє вертає
І ясність мисли і свобода слів.
І на товариша він глянув щиро, дружно,
І мову розпочав зовсім вже не бундюжно.

„Байронізм! Weltschmerz! Знать були колись
Такі, що горем світовим страждали,

І риби мов об лід, весь вік товклись
О стіни, що їіх волю й ум стісняли,
Що, хоч під молотом, не подались
На підлість, і хоч в путах, піднимали
Грімкий протест, коли не ділом, то проклоном,
Докором сміливим, погордою і — сконом.

„Ви кажете: на Weltschmerz хорий я!
Гай, гай, не мудра ваша діагноза!
Ціле житє, ціла судьба моя
Не романтизм, а проста, груба проза.
Не біль над горем світа, не змия
Зная підгризла мя! З прудкого воза
Піднебних поривів, як Фаетон, не впав я,
Ні квітки синьоі по світі не шукав я...

„А прямо скажу: брив я по болоті,
Без тямки скарб найкрасший розкидав:
В утіхах підлих, у бездійстві, в злоті
Я щастя — ні, вдоволеня глядав.
І поки наймильшій, святій істоті
В безумстві я отрути не завдав,
Допоти спала в мні, не прокидалась совість...
Та що тут колесить! Ось вам моя вся повість“.

II.

„Родився я на золотім Поділю,
Котре не всім однако золоте.
У батька справді хліб бував на кілю,
Бо був богатий дідич він на те:
Що свята празник мав, що дня неділю,
Де ореть ся, що сієсь, як росте,
Хто там товар пасе, хто жне, сапає, косить,
Про все те він не дбав — готового мав досить.

„Нічим на світі він не вмів журить ся,
То й був округлий, повний мов гарбуз,
Сли в смак обід і повна є пивниця,
То він живе собі й не дує в вус;
Пройдеся в ранці, по півдні проснить ся
Так твердо, як дитя, що ще покус

І бурь житя не зна; часом у гості їде,
Часом і в него тож збирають ся сусіди.

„Тоді в дворі бувало шумно й рійно:
Гримлять по перед ганком четверні,
Витають, обнимають ся постійно
Панове, шовком шелестять пані,
А батько пріє, біга неспокійно,
Нюхтить, чи вже дають обід чи ні?
А в кухни жар і вар, і кухар кухтів штурка,
Щоб Боже борони не припалилась курка!

„Обід такий трівав зо три години,
І йшли розмови всякі за столом:
Пані своїх знайомих тут судили,
Пани хортів і коней... Лиш часом
На політичне поле заходили,
Тай то несміло якось. Загалом
За панщини була політика „не в тоні“,
То вже й за Баха тож плелось про пси і коні.

„Я панщини не тямлю. Батько мій
Був для підданих, кажуть, не злим паном:
Та всеж любив він панщиняний стрій,
Вважав єго природним, не поганим,
Опертим на минувшині святій,
Вважав незгідними з шляхетським станом
Усякі бесіди про волю і весь вік
Він комуністів кляв за сорок осьмий рік.

„Усім хозяйством занималась мати —
Свята людина! Де, з яких скарбон
Вона могла те щире серце взяти,
Оту любов до бідних загалом,
Який дім панський в час той дикий, клятий,
Міг виховать в ній тихість, простий тон
І працьовитість ту й для праці других шану, —
Сегó не збагну я, то й міркувать не стану.

„Та все занята тьмою справ розличних,
Вона в души любови скрила скарб.
Дитячий вік мій плив без поетичних
Пригод, та всеж і без понурих фарб.

З дітьми сільськими я в іграх уличних
Не бігав, вчасно я дізнавсь, що карб
На них карбований інакший ніж на мене,
Що я панич, а то все хлопство несолене.

„За то опікувались мнов дівчата,
Усякі бони, покойівки, слуги —
Звичайно о́дна в о́дну зуховата,
Безжурна, сита, молода, без туги,
Лиш йій до стройів, танців та до свата;
Робота лехка, спеки ані фуги
Не знали... От вони мене все забавляли,
Чи то мене собі за забавку вживали.

„Та мама всеж таки мене любила,
Не потурала мойій пустоті,
Добру, любві і лагідности вчила, —
Та не дались міні науки ті!
Бо вчасно вже горяча кров бурлила
У моіх жилах. Мов ройі густі,
Так всякі вигадки по голові снувались,
Все в безвісти кудись прудкі бажаня рвались.

„Фантазія була мій перший ворог,
Вона мене й до згуби довела.
Все що здобув я, розбивала в порох,
За чимсь новим і рвала і тягла,
Від змін до змін потручувала скорих,
Ні в що вглубитись, вжитись не дала,
Мов фата-мо́ргана манила без перерви,
Зглушила совість в мні і притупила нерви.

„Я тямлю, дома ще хлопям малим
Лежу було на софі у кімнаті,
Зажмурю очи: грохіт, брязк і дим!...
Фуркочуть з вітром корогви хрещаті,
Панцирні шляхом стугонять твердим,
Я передом на воронім бахматі —
Штурм, битва, крик і зойк, рев труб і брязкіт міди....
Гурра! Побіда в нас! — і я герой побіди!

„То знов гора висока аж до хмар,
На ній блищить — чи замок чи палата?...

Червоний дах ярієсь мов пожар,
З вікна глядить красавиця заклята.
У брам лежить триглавий смоків цар,
В низу ватага лицарів завзята...
Я випередив всіх, рубаю смока в штуки,
Царівні подаю освободющі руки.

„Смішні ви днесь дитячі сни, міні,
Але тоді я упивався вами!
Зірвусь бувало по такому сні,
Немов дурний розмахую руками,
Лечу до стайні... Мрії навісні
Весь світ міні вкривають облаками...
Я скачу на коня, жену й жену без тями,
Почерез поле й ліс, через яри та ями!

„Жену для руху, мигканя, розгону,
Для стукоту копит посеред нив,
Для храпаня коня й гучного тону,
Для шуму трав, для небезпек ярів,
Щоб дух спирало в груди, в горлі мому;
Я на красу природи не глядів —
Любив я одур лиш, перестрах і трівогу,
Ненавидів спокій і рівную дорогу.

„Та ті геройські пориви бурливі
Змінились живо. Скоро я підріс,
У інший бік рванулись сни чутливі
І інший чар огонь у жили вніс.
Лиш чорні очи, лиця все вродливі
Міні маячились і сплети кіс
І круглі рамена, палкі уста дівочі,
І травила мене жага і дні і ночі.

„Я не зітхав, не плакав, не молив ся,
О романтичних любощах не снив,
Не цілував реліквій, не томив ся,
А пестощі хоч купленії пив.
І поки ще з одною я пестився,
Думками вже за другою гонив.
І хоч я кождою переситивсь поволи,
Сама погоня та не збридилась ніколи,

„Доспів я швидко у такім огні,
Що клекотів раз в раз у моїйй крови,
І стала гнеть ненависна міні
Наука й школа, не було і мови
Про пильність. В день я плентавсь мов у сні,
Мертвіла думка, спутана в окови,
Богато перейшов я прикрих сцен, оказій,
І прогоняли мя мабуть із трьох гімназій.

„В ту пору мати в гробі вже лежала —
Поквапилась, щоб встиду не дожить!
І поки мною зла судьба метала
З кутка в куток, не даючи скінчить
Гімназії, нова доба настала
В домівці. Батько наче стовп сидить,
Не бачить і не зна, що творить ся вкруг нього,
Лиш йість і плаче й пє й не гляне ні до чого.

Який там лад пішов у господарстві
По смерти мами — я й згадать боюсь!
Злодії там пишались, наче в царстві,
Рабівники, немов на хвилі гусь!
Жид жида перегонював в крутарстві,
І кождий льокай частку рвав якýсь.
День в день гармідер, стук, розпуста, гвалт і сварка,
І батька голодом морила куховарка.

„Почув я те, як стій покинув школу —
Тай остогидлаж бо вона міні!
Мов сироту обідрану і голу,
Так рідний дім застав я. На гумні
Розбита скирта, свині в ній посполу
З гусьми й качками рились; в стороні
Гнила попсована машина у баюрі
І свіжі висіли аж три волові шкурі.

„Плотів нема, полупані всі брами,
Обломані гиляки з деревин,
Пять шкап у стайни перед жолобами —
Нужденна решта з батькових стаднин;
В стодолі пусто, серед току ями,
Зачинений не торохкоче млин...

Хоч як чуже міні було хозяйське діло,
Та серце на той вид у мене заболіло.

Як бомба впав я поміж ту двірню,
Що мов Татари рвались на рабунку.
Зібрав сусід і близшую рідню,
Щоб йіх просить поради і ратунку.
Розбуркав батька, кинувсь день по дню
Розсліджувать всі справи, з постерунку
Зазвав жандармів, щоб грози́ ще більш додати,
І троє слуг велів в тюрму запакувати.

„Ну словом, розпочав я енергічно,
І бачилось, що з разу й побідив.
Поганих слуг прогнав безвідволічно,
Нових наймив, усюди сам ходив,
У все вглядав, ганяв ся денно й нічно,
Як знав, так лад і послух заводив, —
Аж батько мій радів, сусіди дивувались,
І охали жиди й на мене жалкувались.

„Прийшла зима, і я не тямив сам,
Коли пройшла в тім шумі і турботі,
Мов переродивсь я, немов із плям
Очистив ся, зміцнів я при роботі,
Мов інша кров бурлила в жилах там,
Думки нові взялись в новій істоті:
Утихли пориви фантазіі буйноі:
Я працю, ціль найшов, і жив для ціли тоі.

„Щасливі дни! До нині ще про вас
Я згадую, немов про той єдиний
Проведений в хосеннім труді час,
Де не морозить серця жаль, мов иней!
Тоді то зрозумів я перший раз,
Що не Баярд, борець непоборимий,
Не Донжуан, усіх жіночих серць побідник
Героєм наших днів, а продуцент, робітник.
1883—1885.

ЖИДІВСЬКІ МЕЛОДІІ.

I. Самбатіон.*)

Гадаєте, вже й побідили
Отті, що в безумнім гніві
Мордують жидів на Вкраїні?
Побачим, сли будем живі!

А я напере́д вам те кажу,
Як в наших се письмах стоїть:
Завчасно з побіди хвалять ся,
Живе бо ще цар наш Давид!

Ви чули, жидів много тисяч
Іде на всі кінці землі!
Вони йдуть шукати Давида
Край моря в дворі на скалі.

Там з божоі волі живе він,
Щоб племя своє боронить:
Він вчує про нинішні кривди,
І страшно ті кривди пімстить.

*) Після звістних жидівських погромів на Вкраїні в р. 1881. панувало між нашими жидами, особливо на Підгірю, велике занепокоєнє. Носились дивовижні слухи, трівожні оповісти, зловіщі пророкованя. Жидівські людові співаки складали навіть пісні о тих фактах, то гумористично висміваючи жидівську трівогу, то наслідуючи тон давніх псальмів і благаючи Єгову о поміч. Мені лучилось чути кілька таких пісень і оповідань. Особливо вразило мене сучасне приноровленє звістноі міні вже давнійше казки про кіпуче море Самбатіон, і пісня (жаль, що я не міг єі записати) зложена в жидівськім жаргоні, з повторюваною в кождій строфі апострофою до піря з розбитих жидівських перин. Отсе й були сюжети двох перших „Жидівських мелодій“.

Вже раз з свого замку край моря
Зступав він жидів ратувать;
Коли ще й тепер єго впросять,
Він певно явить ся опять.

Та трудно се, дуже се трудно!
У краю далекому десь
Є море страшенне, кіпуче,
Самбатіон море те звесь.

Лиш раз один доси те море
В далекій, незнаній земли,
Шукаючи в поміч Давида,
Побожні жиди перейшли.

Ви знаєте дивну ту повість?
Раз цар був безбожний, хотів
У свойому царстві живучих
Усіх повбивати жидів.

І вислали своїх рабінів
Жиди до царя і рекли:
„Не ти́кай нас, царю! Жиє ще
І наш цар Давид на земли“.

А цар розсміяв ся безбожний:
„Ідіть се дурному скажіть!
Умер і зотлів цар Давид ваш,
Як раз тому тисяча літ.

„А впрочім беру вас за слово:
Ідіть, і нехай ся явить
До мене на учту велику
За сорок день цар ваш Давид.

„А як не явить ся до мене
Давид на означений день,
То всіх вас жидів в моїм царстві
Без милости виріжу в пень“.

І далі говорить та повість,
Як з трудом великим зайшли
Жиди над кіпучеє море
В далекій, незнаній земли.

А море реве і клекоче
І парою в небо бухтить,
За морем тим в замку високім
Невмерший живе цар Давид.

І впали жиди ті на землю,
Молились три ночи й три дни,
Стогнали і плакали тяжко,
Аж поки слізми підплили.

А сльози йіх в море влили ся
І в кригу стялись ледову,
А хвилі кипучі на кризі
На той бік несуть жидову...

Минуло днів тридцять і девять,
Послів як нема, так нема,
Жидам вже погасла надія,
Лишилась трівога німа.

На славную учту зібрались
З цілого пів світа царі,
І шумно, і говірно й гучно
У царськім високім дворі.

А оддалік в тюрмах і мурах
Пильнують жидів сторожі,
Кати похожають гуртами
І острять мечі та ножі.

Ось учта в дворі почала ся.
Як гучно музика гримить!...
А плачуть жиди і ридають:
Не йіде наш цар, наш Давид!

Пів учти скінчилось, пів пяні напились
Вельможнії гості в дворі;
Кати похожають, в руках йіх іграють
Блискучі ножі й топорі.

Вже учта скінчилась, цар пяний
Жидів мордувати велить, —
Втім чути: гримить, наближаєсь...
Ах, йіде наш цар, наш Давид!

У чорній, замкнутій кариті,
І коней вороних шість пар,
Без слуг, без погоничів їде
Жидів невмираючий цар.

Стає, відчиняєсь карита,
Дід з неі, зігнутий до-в-пів
І сивий як голуб, тремтячов
Ногою ступає долів.

Ступає тремтячов ногою,
От-от дотикає землі,
Та диво, земля подає ся,
Немов полотно на воді!

Все низше, все глибше!... Вже двір весь,
І місто, і царство ціле
Хитаєсь, хвилює, і звільна
Все низше, все глибше тоне.

Злякались царі і благають
Давида: „Вертай не ступай
Ще другов ногою на землю,
Бо згинемо ми і весь край!"

Дідусь усміхнув ся і каже:
„На учту просив ти мене!
Не хочеш — вертаю, та слухайже царю,
Не тикай ти племя моє!

„Ти-ж бачиш, весь двір і весь край твій
Не в силі мене удержать;
То-ж знай, уся власть твоя — ніщо,
Щоб племя моє звоювать!

„А що не приняв ти до учти
Мене, то прийде такий час,
Коли моє племя засяде
До царськоі учти між вас!"

Оттак наші книги говорять,
І правду говорять святу:
Жиє цар Давид наш і бачить
Усі наші кривди й біду.

Нещасне село те і місто,
Де в муках, в пониженю жид —
І горе земли тій, як стане на нейі
Обома ногами Давид!

1883.

II. Пірє.

Розвіяне злими юрбами,
Мов снігу платки з над руін,
Летиш ти до хмари з вітрами,
О пірє з жидівських перин!

Мов сніг ти летиш аж до хмари,
Вкриваєш поля мов килим,
О свідку великоі кари,
О пірє з жидівських перин!

Знать бачити горя не хочеш,
Що ми ту в тій хвили терпим,
Сніжними крильцями тріпочеш,
О пірє з жидівських перин!

Як грубі мужицькіі руки
Рвуть наше добро без причин
І нам задають люті муки —
О пірє з жидівських перин!

Як наші хати́ розкидають
Аж геть до послідніх делин,
Як наші шинки розбивають —
О пірє з жидівських перин!

Весь город від краю до краю —
Руіна одна, плач один!
Гляди ж на тих варварів зграю,
О пірє з жидівських перин!

Гля́ди, що тут нашоі страти,
Що наших ту впаде слезин, —
Щоб Богу се все розказати,
О пірє з жидівських перин!

Най наші всі зважить терпіня,
До нашого горя долин
Най шле нам потіхи проміня,
О пірє з жидівських перин!

Най тямить, що люд ми ізбранний,
Єго найукоханий син,
Годований зернами манни, —
О пірє з жидівських перин!

Най дасть нам народ сей посісти,
Най дасть нам помститись над ним —
Неси, о неси 'му ті вісти,
О пірє з жидівських перин!

1882.

III. Ассіміляторам.

Пригнути жидів, покорити
Ви раді б під ваші права,
Йіх мову й закон розорити?...
Пусті се, безумні слова.

А знаєте ви, що за сила
В тій мові, в законі тому́?
Вона від віків нас водила,
Мов стовп огняний через тьму.

Се щит наш від на́пору вражого,
Се звязок, що час не порве,
В ній Якова, праотця нашого
Незломнеє серце живе.

Той Яков, що в юности свойій
В пустині з Єговою бивсь,
Ви знаєте, як він на старість
Перед Фараоном явивсь?

Як Осип у ласці великій
Ото в Фараона вже став,
Тоді Фараон єго батька
Побачити ще забажав.

Прийіхав старий патріарх наш
З степу к Фараону у двір;
Дванадцять верблюдів горбатих
Шліфований топчуть порфір.

Посеред двора Фараонів,
Де сфінкси стояли німі,
Сини патріарха розбили
Пустинні намети свої.

Щоб Якова к нему прово́дить,
Шле цар той міністрів своїх;
Говорять старому міністри:
„Клонися цареви до ніг!“

Та гордо в весь ріст свій високий
Мов пальма та випрямивсь він
І каже: „Лиш Богу одному
Я звик віддавати поклін.“

І мовили се Фараону
Міністри — той зморщив чоло
І каже одвірє низеньке
Покласти в пів росту єго.

„Сюди проведіть патріарха,
Тут мусить схилити ся він,
І так, хоч і як поневолі,
Віддастъ міні царський поклін.“

І Якова в царські покоі
Вели — ішов прямо він скрізь,
Аж перед низеньке одвірє...
„Туди к Фараону пролізь!“

І бачучи хитрість єгипську
Старий патріарх зупинивсь...
Сміють ся в души Єгиптяне,
Він Богу в души помоливсь.

І сталось... Свою громовладну
Правицю Єгова простер:
Стіну, мов марну павутину
З гори аж до долу роздер.

Крізь блискіт і куряву й гуркіт
Спокійний і прямий, немов
Та пальма в степу, патріарх наш
Перед Фараона війшов.

А цар затремтів і поблідлий
Припав патріарху до ніг...
„Великій твій Бог!“ — він промовив,
А більше промовить не міг.

Тямуйтеж сю давнюю повість
Ви всі, що хотіли б нагнуть
Жидів на новіі закони,
Вести на неходжений путь!

Не думайте, що вже послабла
Рука, для котроі стіна
З порфірів шліфованих слабша,
Аніж павутина марна!

19 сент. 1889.

IV. Заповіт Якова.

Як умру я в тім краю Міцраім
І житє се мов тінь промине,
Не ховайте єгипським звичаєм
У єгипських гробницях мене.

Не хочу́ я нетлінним лежати,
Світ живий своім трупом дразнить, —
Хай те тіло із пороху взяте
Знов вертається в порох зогнить.

В степову обгорнувши рогожу
Серед шляху зарийте мене,
Що в єгипську столицю ворожу
З благодатного Гозен верне́.

Отим шляхом на панщину люту
Швидко йтимуть потомки мої,
То щоб стогін йіх, муку і скруту
Почував я щодень у землі.

Буде дух мій незломний, могучий
Йіх надією волі кормить,
А йіх сльози гіркії, пекучі
Не дадуть моім костям згнить.

А як блисне вам ранок свободи
І знімесь моє племя як рій,
Щоб іти на Червонії води
В край далекий, обіцяний, свій —

Заклинаю вас Богом єдиним,
Не лишіть моіх костей оттут!
Най у рідній землі Палестини
Коло батька і діда спічнуть.

Бо велика зближаєть ся кара!
Без ліку мов пустині піски
Налетять на сей край наче хмара
Песі мухи і воші й сверщки.

Остогидне житє всім у краю,
Заповнять вони всякий куток, —
Так нехай же, молю вас, благаю,
Не сквернять моіх вольних кісток.

І ще гіршая кара йім буде,
Поки випустять вас із оков:
Кровопійцям, що пили кров люду,
Батько Ніль перемінить ся в кров.

То не дайте тій крові неправій
Омочить моі кости оттут,
Щоб не став я в сорочці кровавій
Перед троном Єгови на суд.

20 сент. 1889.

V. Сурка.

Я Сурка, бідна жидівка.
Не дав Бог росту ні вроди:
Мала я, ростом похила,
Лицем і зовсім погана.

Тай як було виростати
Стрункою й простою Сурці
Без батька й рідноі неньки,
Від малку поміж чужими,
Від малку в тяжкій роботі,
У поштурковищу людськім!
От так жила я літ двадцять,
І не жила, а хилялась,
Із коршми в коршму тинялась.
Робота денно і нічно,
Коршмарка зла і лінива,
Коршмар побожний та злодій,
І вередливиі гості.
Усяке те тілько й дума —
Слузі роботи завдати,
Слугу щипнути та штуркнуть, —
Слуга ж і писнуть не сміє,
Ще й усміхати ся мусить,
Хоч гнів і сльози на верха.
Оттак жила я літ двадцять.
Аж раз коршмар міні шепче:
„Приходь ти, Сурко, до мене
В ночи, як жінка пойіде!“
Я хоч негарна й похила,
Хоч глупа виросла й темна,
Читать, писати не знаю,
Молитись Богу не вмію, —
А таки я здогадалась,
На що я Юдці здалася.
Гадала з разу втікати,
Потім — коршмарці сказати,
А далі так розгадала:
„Однако вік мій минає,
Як та вода по болоті,
Без щастя, радощів жадних!
І вмру і знати не буду
Того, чим тішать ся другі;
А там, у небі, безплодним
Не має вступу ні чести.
Нехай же буде й у мене
Дитя малесеньке! Боже,
Якжеж любить його буду!

Ті ручки й ніжки дрібнії
Своіми гріти устами!
Собі від рота відійму,
Щоб лиш воно було сите.
Саму най бють, зневажають,
Щоб лиш воно, моя квітка,
Росло, як людськії діти!“
От так я думала часто
Із річки носячи воду,
У кухні миючи миски,
Перучи шмате жидівське.
І чула, як там під серцем
Воно все і дужше і дужше
Ворушить ся починало.
Нераз бувало аж дух в мні
Запре, я стану мов пяна,
Робота з рук випадає, —
Зажмурю очи і сиджу...
І вже ввижаєсь півсонній
Воно — маленьке, рожеве,
Ціле мягеньке, пухкеє,
Як треплесь в мами на груди,
Сміється, дрига ніжками.
І так сиділаб хоч вік весь,
Як би коршмарка не вздріла,
І в карк не вдарила міцно
Та не прикрикнула грізно.
А я з мрій своіх прокинусь,
Гляжу на неі — не злісно!
Не було злости й крихітки
У моім серці в ту пору —
А гордо так, як царівна, —
От так сказала би злюці:
„Хоч ти коршмарка богата,
А я лиш служниця бідна,
А я тепер тобі рівна!
Я мати, злюко, я мати!“
Аж як прийшлось міні родить,
Тоді коршмарка дізналась.
Ой, ой, що гвалту, що крику!
Мене із коршми прогнала,
Хоч сніг був, вітер і студінь.

А Юдка жінки бояв ся,
Не смів і писнуть нічого.
Та все ж ще мав милосердє:
Запряг кобилу в санчата,
Відвіз мя хору до баби
І тайком дав кілька риньських,
І мовив: „Сурко, небого,
Живи ти в баби, док можеш,
Я буду дбати про тебе.
Лиш бій ся Бога, нічого
Не мов ти мойій коршмарці,
Що ся дитина від мене!
А то зжене мя зо світа!“
Дав Бог, родився мій хлопчик,
Здоровий, гарний, як ангел!
Живу я місяць у баби,
Уже й зовсім я здорова,
Та не приходить мій Юдка!
А баба бідна, старенька,
В самоі йісти нема що,
Зарібків также ніяких —
Прийшлось нам круто, ой круто!
І каже баба до мене:
„Ти бачиш, Сурко, небого
Що нам тут жити не можна, —
Тра гнізд теплійших шукати.
Запру я хату на зиму,
Піду до війта в комірне.
А ти бери си дитину, —
Іди, небого до Юдки.!
А не прийме тя Юдчиха,
Іди де далі між люде!“
Мороз був лютий і вітер,
Курило снігом по полю.
Я майже гола і боса, —
Що тілько мала теплійше,
Всім обвинула дитину,
Самій про себе байдуже! —
Іду до коршми до Юдки.
Прийшла до коршми. Юдчиха
Лиш глип на мене, мов каня...
(Слуга вже інша при кухні).

„Чого ти хочеш?“ — питає.
— „Пять літ я — мовлю — робила,
Прийшла по плату зарібну“ —
Ех, як не крикне Юдчиха:
„Скажи, гадюко погана,
Скажи, чия се дитина?“
— „Моя — говорю — тай Божа.“ —
Скажи, хто батько дитини,
Бо не побачиш заплати!“
— „Сего не скажу ніколи!“ —
„Так марш ми, дрантє, із хати!
Щезай у безвість від мене
Із своїм плодом поганим!“
— Юдчихо, бійте ся Бога! —
Говорю, — бачте, там студінь,
Я майже гола і боса,
Дитина в мене маленька,
Кудиж під ніч я діну ся?“ —
„Проч, не погань міні хати!
Иди й до вовчої мами!“
І прискочила змиюка
І випхнула мя за двері
Під ніч у куряву й студінь.
Пішла я мов божевільна.
На серці в мене так важко...
І де се Юдка подів ся,
Чом не явив ані ока,
Чом не сказав ані слова,
Не вговкав жінки гадюки?
І де тепер я діну ся,
Куди попрошу ся в хату?
Пять літ у коршмі жила я,
Але села я не знала,
Людей не знала, що в сірих
Отих хатах проживають.
Страшні були в'ни для мене,
Усі здавали ся пяні,
Усі здавались охочі
Побить жидівку, полаять.
І стало так міні страшно,
Немов я в лісі густому
Поміж вовками.

Темніло.
Розплакала ся дитина.
І чую я, що ще в груди
Є молоко. От я й сіла
У сніг під плотом в затишку,
Щоби дитя покормити.
Воно малюсіньке зараз
Взяло ся ссати так міцно —
Морозу ще не почуло,
Тілько що щічки червоні.
І ссе, а очка ті чорні
Звернуло прямо на мене,
І так глядить, мов розумне,
Мов ось-ось хоче сказати:
„Не бій ся, мамо, не бій ся!“
І стало якось так ясно
Довкола мене і любо,
Неначе сніг весь розтаяв
І вітер теплий повіяв
І прутє зéленю вкрилось...
А я дивлюсь, не надивлюсь,
На ангелятко маленьке —
Про світ, про горе забула...
В тім пси завили десь близько
І вітер свиснув над ухом
І снігом кинув у очи —
І я прокинуласъ разом.
Аж чую: руки і ноги
Вже одубіли мов крига,
Дитина змерзла і плаче,
Мене сон клонить до долу —
О Боже, я замерзаю!
Була хвилина — і думка
У голові мойій блисла:
„Щож, замерзаю, то й добре!
Не буду більше терпіти“.
Та плач тихенький дитини
Мов ніж пройшов моє серце,
Прогнав ту думку погану.
Ні, ні, сама я най гину,
Та за щож гинуть біднятку?
І всеі сили добувши

Я викопалась із снігу,
Що вже до впів мя присипав,
І загорнула дитину. .
Хотіла б бігти Бог зна де,
Та сил не має. Хотілаб
Огріти бідну дитину,
Та в мні тепла вже не стало.
А тут дороги не видно,
І ноги вязнуть в заме́ті,
І вітер свище, бє в очи...
Я йшла без думки, аж бачу:
Стоїть хатина, мигоче
Слабеньке світло з віконець.
І я надумала з разу
Під те віконце в загату
Свою дитину покласти.
Тут чень не всі ще поснули,
Хтось плач дитини почує,
Єі візьме, обігріє...
Сама ж піду світ за очи,
Поки де згину в заметі.
Як нагадала — зробила.
Поцілувала те личко,
Що вже мороз був обхопив
І сніг присипував вперто,
Пообвивала як мога,
І у загату в затишку
Туж під віконцем поклала.
Сама ж як сонная змора
Пішла снігами у поле.
Тяжка була та дорога!
Що крок, здавалось, на ноги
Тягар якийсь сотнаровий
Наляже — двигнуть не сила.
А вітер бє мене в очи
І свище — чую виразно,
Словами свище: „Ти підла,
Погана Сурко, що робиш!"
То йду, то стану... У серці
Немов іглами щось коле.
І ловлю слухом всі звуки,
І все, здаєсь міні, чую —

*

Пищить і квилить дитина.
І почали міні мисли
Страшніі в голову лізти:
„А нуж всі в хаті поснули,
Плачу дитини не вчують,
Моя дитина замерзне!
А нуж почують собаки,
Зїдять дитину живою!“
І я мов вкопана стала.
І обернувшись, що сили
Кричати стала: Ратуйте!
Моя дитина, дитина!“
Та пусто, глухо довкола,
Ковтáє вітер мій голос...
І я, мов кінь із припону
Рванулась, кинулась бігти
Назад в село. Спотикаюсь,
Упаду, встану, знов впаду,
Кричу і плачу — даремне!
Біжу, біжу так і мучусь,
Здаєсь, годину, і другу,
Здаєсь — віки вже цілії,
А хати з світлом не видно.
Якісь стоги все та верби,
Собаки виють далеко,
Якісь рови глибочезні,
Плоти — а хати не видно!
І стала люта розпука
Прокрадувати ся в душу:
Я мечусь, мов божевільна,
Кричу що сили і плачу.
Аж ту хтось цап! мене з заду.
„Ти що ту робиш?“ — питає.
Я озирнулася — шандар!
Блищить на плечах карабін,
Ліхтарня блима при пасі.
Хоч я у коршмі ще бувши
Шандарів дуже боялась —
Боявсь ще дужше йіх Юдка! —
То тут міні ані крихти
Страшним той шандар не здався,
І я припала до него,

Мов до спасителя свого.
„Ой пане — мовлю, — я Сурка,
Що в Юдки в коршмі служила —
Гляджу своєї дитини!“
І все єму розказала.
Узяв мя шандар за руку
І по селу попровадив,
Аж поки світло ми вздріли.
„Чи та се хата?“ — питає.
— „Не знаю, пане! Погляну!“
Пішла я — Боже мій милий!
Та са́ма хата й загата,
Але дитини не має!
І стала я мов мертвая.
— „Нема дитини!“ — говорю.
А в хаті світить ся, гомін...
Застукав шандар... Війшли ми.
Та вже при вході я чую:
Кричить дитина. „О Боже!“
Лиш тілько скрикнуть могла я,
І впала в сінех зомліла.
Що сталось дальше — не тямлю.
Лиш мов крізь сон споминаєсь,
Що в хлопській хаті лежу я,
Тепло, і чисто, і ясно...
Сидить бабуся край мене
І головою хитає
І стиха, стиха говорить:
„Дурна ти Сурко та глупа!
І чом було не застукать?
Ми ж не собаки, як Юдка
Й єго Юдчиха, ми люде!
А тож чи чуване діло
В снігу дитину лишати!
Ще щастє, що я не спала,
Молилась Богу, аж чую:
Щось під вікном у загаті
Мов котеняточко мявка“...
І знов нетяма...
Аж тут я
Прийшла до себе, в шпита́лі
Тюремнім. Кажуть, в горячці

Я три неділі лежала...
Кажуть — судити мя будуть.
Та що, най судять, Бог з ними!
Байдуже суд міні йіхній,
Байдуже йіхняя кара.
Я суд найтяжший пройшла вже,
Знесла найтяжшую кару
Отоі ночи страшноі.
Що буде далі — не дбаю!
Я не боюся роботи,
І не лякаюсь нічого,
Як лиш дитина зо мною.
Для неі все я готова
Знести!... Говорять, хотіли
Міні відняти дитину, —
Ну, та спасибі горячці,
Не допустила до того!
Я, кажуть, так верещала,
Металась, рвалась невпинно
І все дитини шукала,
Що доктор врешті промовив:
„Віддайте йій ту дитину,
Бо за житє я не ручу!“
Воно тепер вже більшеньке,
Уже й сміятися вміє.
Глядіть, як граєсь, як дрига,
Ручками хапле за груди!
Моя ти роскіш єдина!
Ти мій пестунчик маленький!...

7—8 вересня 1889.

VI. У цадика.

Присвячую Наталіі Кобринській.

„Ох цадик*), я бідна жидівка, я все
В тобі шанувала власть божу!
З далеких сторін, із підгірських краін
Я з вірою к тобі прихожу.

*) Рабін-чудотворець.

„Ох цадик, потіш ти мене, не гордуй,
Що я така бідна й недужа!
Без тебе міні погибати! Ратуй,
Ратуй мого бідного мужа!

„І що єму сталось, не знаю, хоч вбий!
Я певно невинна, Бог видить!
Та тілько здаєсь міні, цадик святий,
Всему тому справа є дибик*).

„Жили ми з собою, як Бог приказав,
Літ десять. Минали нас біди.
Сим-тим торгували, торг добре ішов...
Зробили три „чесніі кріди“,

„І добре на них заробили. Вжеж я
Не дармо молила ся Богу!
Дітей у нас троє, хотілось би йіх
Направить на чесну дорогу.

„А в тім приплило щось до мужа: почав
Мовчати і думать що ночи:
Не спить, то зітхає, то встане, то щось
Таке несуразне мурмоче.

— „Ти що се — питаю — Елькуно, не спиш?“
„Та так, міні важко щось, Малко. —
— „Чогож тобі важко?“ — Не знаю, а так
Чогось ніби страшно і жалко.“ —

— „Тьфу, що ти морочиш? Ти ясно кажи!“
Озлив ся. — „Ба, ясно! Як би то
Я сам знав! Здаєть ся здоровий, а десь
Болить щось, гризе мене скрито.

„Все хочеться думать про наше житє.
А що в нім було? Біганина
За крейцаром, здирство, ошука, брехня,
А щастя — ну хоч би година!“

— „Ти стік ся! — говорю. — А діти? Чиж ти
Не рад прихилити йім неба?

*) Чорт.

Хіба не здорові, не гарні ростуть?
Що ще за рожна тобі треба?"

— „Ох Малко, сього́ міні й страшно,
Трясусь мов від вітру перо...
Ануж нашим дітям не вийде в пожиток
Неправдов нажите добро?"

— „Тьфу, тьфу, скостенів би язик твій! — кажу. —
Се що ти верзеш, оцапілий?"
— „Послухай лиш, Малко, а бачила ти,
Як вчора по вулиці бігли

„Жиди, жиденята, кричали, ревли,
А по середині громада
Хлопів з патиками, з дрючинєм страшним
До суду вела конокрада?

„А знаєш ти, Малко, хто той конокрад?
Герш Цвіліх! Ти тямиш, Берль Цвіліх,
Отець єго, склеп в нашім місті держав,
Склад всяких матерій і білих

„Полотен. Богач був і також збирав
І гарбав і грабив, о сині
Все думав, для него на душу брав гріх, —
А син єго от чим став нині!

„Ох Малко, і чиж то не ми довели
Тих Цвіліхів аж до банкрутства?..."
— „Здурів ти! — кажу́ єму, — адже нас суд
Очистив від того паскудства!"

„Очистив нас суд, та сумлінє моє
У мене бунтуєсь теперка.
Хто зна, може пасть вже розпята, що й нас
Пожре, як пожерли ми Берка!

„Хто зна, може й наші так діти підуть,
Як Гершко, як Сура... Ох, Малко!
Подумаю се, то аж серце в мні рвесь!
І страшно міні щось і жалко".

— „Та цур тобі! — мовлю єму. — От найшов
Про що ще під ніч міркувати!

Лиш Богу моли ся і дурнем не будь,
То Бог не нам не дасть загибати!“

„І що я єму говорила, товкла,
Ні руш отих мислей прогнати.
Нуда єго бє, помарнів, попіснів,
Снуєсь, мов не свій, мов заклятий.

„Ба, ще що: до ґалеха*) став він ходить
І з ним о книжках розмовляти.
Аж світ ми затьмив ся! Кричу вже єму:
— Що робиш, мешіґенуватий?

„А він все своє: „Ні, не можна так жить!
Хібаж то ми псн, а не люде,
Щоб гризтись і жертись отак? І колиж
Конець тій ненависти буде?“

„Почав він ходити зовсім як дурний,
До склепу хоч ріж не загляне!
Почав упадати інтерес... Пішло
Житє поміж нами погане.

„Вже лаю і плачу й клену. Та куди!
За шапку та в ноги! Й до хати
Вже на ніч не ходить! Пішла я тоді
Усіх своіх кревних скликати.

„І що вже ганьбили його, то й але́!
Він мовчки, понурившись слуха.
А далі найстарший віком, мій дідусь,
Як трахне єго по за вуха!

„А з другого боку поправив мій стрик...
Ой, ой, почала ся Содома!
Ну, ледво мій вирвавсь і втік. Минув день,
Ба й тиждень — нема єго дома.

„Шукаю, питаю — ні вісти! Минув
Вже місяць, нема чоловіка.
Ба, й кревні розбіглись — на силу найшли.
І слухай лиш, що за побліка!

*) Руський піп.

„У хлопа в селі він до служби нанявсь.
— „Не верну до міста — говорить. —
Тут ліпше, бо лиш хлібороб заробля,
А кривди нікому не творить“.

„Ну, що з ним балакать?... Звязали єго,
І врадили, цадик, до тебе
Везти єго й слізно благати: Ратуй
Сиріт в тій великій потребі!

„Се дибик проклятий опутав єго!
Найди, святий цадику, слово
Що є найміцнійше, закляте страшне,
І вижени ворога злого!

„Нехай він проклятий єго не мутить,
Спокійний най сон єго буде!
Нехай те сумлінє єго замовчить,
Щоб жити він міг, як всі люде!

28—30 авг. 1889.

VII. З любови.

I.

З гешефту лиш, кажете, женить ся жид,
А серця у него не має...
А знаєте, кілько гешефт той нераз
Любви в собі й горя скриває?

Гешефт! А який то, спитайте, гешефт?
Що всякими бідами битий,
Від малку в тій думці ховає ся жид,
Щоб хоч оженившись пожити!

Сто раз не дойість, не допє, не доспить,
І голод і бійку приймає,
То й знає він добре, що в нужді такій
Любов наче цвіт увядає.

Не бійтеся, вміє цінить він любов,
І всю благодать єі божу!

Та що, як землі під картофлю нема,
Куди його думать про рожу!...

Та от хотьби й я! Чи сидів би я тут
У клятому сьому застінку,
Як би я з любови не був оженивсь,
Як би не любив свою жінку!

II.

Я з першою жінкою, бачте, розвівсь,
Тай доси в'на з тямки не никне —
Любив я єі!... Чоловік наче хміль,
До всякоі тички привикне.

Хоть смійтесь, а таки любив я єі,
З любви навіть з нею розвівся...
Ни, ни, розкажу! А то скажете ще:
Плете, мов дуриці найівся.

Я з малку до поля, до коней, коров,
До хлопськоі всьоі роботи,
До плуга, мотики, пили й топора
Найбільше над все мав охоти.

Ни, батько й найшов міні дівчину тут,
В Жовтанцях: здорова, вродлива
І простого хову — піде до коров,
До сіна, до ціпа, до млива.

Вподобав я Файгу. А батько єі
Коршмар був, богатий як дідько,
Хоч шляху в Жовтанцях тоді не було,
А гостей в коршмі було рідко.

Вподобав чомусь і мене той коршмар,
Хоч я і зовсім був убогий.
Женивсь я і жить перейшов поки що
До тестя, в коршму́ край дороги.

Ба, десь так за тиждень, за другий — гляжу:
Спить тесть мій весь день, мов убитий.
Смерком якісь хлопи прийдуть, пють, йідять
Тай ще собі кажуть платити.

Питаю я тестя — мовчить та бурчить,
Питаю у тещі — як риба,
У жінки — ні слова. Хожу́ мов дурний
І думаю: що тут за хиба?

Аж бачу раз до́-світа, тесть мій яко́сь
З поблизкого ліса житами
Веде пару коней — тай коніж були,
Що тіі галки! й з хомутами!

Запряг у традайку, до Львова махнув —
З полудня вернув... під охотов...
Дві шкапи в традайці, лиш шкіра та кість,
А в чересі кілька банкнотів.

Ни, думаю я — а ще був молодий,
Не звик до такого ще гендлю —
Тут, брате, не чисто, тут буде біда!
Тай мовлю ось тестеви Мендлю:

„Послухай, реб Мендель, віддай ти міні,
Що дать обіцяв за дочкою!
Пора нам на свій хліб. Я може б тобі
Завадив — нам треба спокою“.

Озвіривсь на мене старий. — „На свій хліб?
Якого ж ще хліба за́баг ти?“ —
„Я пахту візьму тут в сусідстві.“ — „Дурний!
Рожна тобі треба, не пахти!

„Сиди ти при мні, заробляймо ураз,
За пару літ вийдеш на пана!“ —
— „Або зогнию в криміналі!“ — „Ага!“ —
Відворкнув мій тесть, і погана

Усмішка заграла в єго́ на губах —
„Ти вже кримінал тут занюхав!...
Ну, йдиж, але знай, не минеш ти єго,
Коли ти мене не послухав!“

В злу хвилю мабуть він сказав ті слова, —
Скарай єго Боже за вік мій!
Він нині панує, я ось де зайшов, —
Все стало ся так, як прорік він.

III.

Дав він міні грошей. А трафилось нам
Два морги города, пів хати,
Сад, стайня... За все сорок римських у рік.
Інтерес як цукор, лиш брати!

Я взяв, зараз сад в мене зняв садівник
За трицять, без сіна. З города ж
Я мав ярини і собі на весь рік
І ще й зоставалось на продаж.

Купив я й корову. А ще в мене був
Заробок: до міста бувало
Іду на худобячі й кіньські торги —
Я барашівник, яких мало!

Тут куплю коня, тут корову, й продам,
То знов сторгувати поможу,
А все не задармо: що тижня хоч пять,
Шість римських до дому привожу.

Прознав я й для жінки заробок, якби
Вона его хтіла держати.
Взялись, бачте, бігать з сусідства баби
Частенько до нашої хати.

А кожда приносить по кілька яєць,
Пшона, то муки, то пшениці.
„Купіть — каже — Гершон, у мене кума,
У мене сю ніч вечерниці!“

Ни, звісно, в коршму йім іти з тим не мож:
Побачить хто, муж перечує, —
Міні-ж за що будь дасть, бо раз, що я блят,*)
По друге — готівку плачу йій.

Ни, словом скажу вам: такий се гешефт,
Що з него одного мож жити.

*) Блят — вираз злодійський, значить чоловіка, що переховує крадені річи, а далі й загалом такого, що вміє всяку річ держати в тайні.

І думав я так, що ним жінка займесь,
А я по торгах му ходити.

Та ба, не те вийшло! Файгуня моя
Що рана, як лиш протре очи,
Зварить там що небудь, тай шмиг до вітця,
Тай там вже сидить аж до ночи.

Піду я на ярмарок — хату замкне,
Тай шмиг, мов жене хто від свого.
Скажу що робити — глядить мов дурна,
Тай шмиг, не сказавши нічого.

А в батька, прочув я, вона мов слуга
Все робить. Тьфу, що за причина!
Став ласкаво йій говорити — стоіть
Мов стовп, тілько лупа очима.

Став я не пускати єі до вітця —
Ого, не минуло й години,
Вже теща прибігла, цокоче, кричить:
„Не смій ти моєі дитини

Спиняти!“ — „Хібаж я не муж йій?“ — кажу.
— „А я йій — та каже — не мати?“ —
Ни, слово по слову, ми в сварку зайшли,
І вигнав я тещу із хати.

Сидить моя Файга тай плаче. Що я
Говорю і прошу і грожу —
Мовчить або ходить сама не своя,
Ну, просто, дивитись не можу!

Аж далі дитина у неі найшлась, —
Ну, мислю, слава тобі Боже!
Дитина привяже до хати єі,
Тепер устаткує ся може.

Ага, чи не ще! На родини вона
До батька пішла. Вже по всьому —
Лежить там. І встала, і робить, і мов
Не дума вертати до дому.

Привів я єі. А що крику було,
Що сварки, того́ й не казати.

Та що, день в день гірше: то в'на до вітця,
То теща від нас не йде з хати.

І ніби вона при дитині, а тут
Все шепче щось, Файгу бунтує!...
Я з злости аж мечусь, сварю, то мовчу...
Вже й праця міні не смакує.

IV.

Раз якось я з ярмарку з Жовкви прийшов —
Нема мойі Файги: ще з ранку —
Говорять сусіди — до батька пішла
З дитиною, жати поганку.*)

Над вечір вернула. Ов, чую: кричить
Дитина! „Чого воно плаче?"
— „Та щож би, нічого!" — Гляжу я, дитя
Лежить все червоне, горяче.

„Чи ти може в поле 'го брала з собов?"
— „Та брала!" — „Й на сонці лишила?"
— „Та ні, під снопом, лиш крихіточку раз..."
— „А бий тебе божая сила!"

— „Ти що розкричався? Він зо́всім здоров!" —
Кричить моя Файга, й не дбає.
Дає єму груди, він хопить і враз
Знов пустить, — знов хап! — знов пускає.

Озливсь я. „A Rich'n danen Taten arán!
Не бачиш, дитина недужа!"
— „Ти дурень!" — вона кричить — „Мама міні
Казала; не слухай ти мужа!" —

Розлютивсь я, вдарив ві... А найгірш
За серце мя брав плач дитини.
Ще й нині болить мене в серці той плач!
Ох, синку мій, синку єдиний!

Кричить тай кричить. Що єму? Що робить?
Не знаю, тай як міні знати?

*) Поганка—гречка. І. Ф.

А жінка дурна як поліно, тремтить,
Лиш знає грудь в рот єму пхати.

А в'но все лиш хопить тай пустить... Побіг
До тещі. Прийшла стара, оха,
Щось шепче, то купіль готовить якусь —
Дитина не втихла ні троха.

Промучились ми! А по доктора слать
Ні думки! Ніч, роскаль, три милі...
Що кошту!... коротко сказать: до трьох днів
Синок мій лежав у могилі.

V.

Не стало між нами житя з того дня,
Могилка ота нас ділила,
Мов корч бодяковий. Все думка в міні:
Се Файга дитя моє вбила!

Дарма, що я бачив жаль, сльози єі.
„Дурна як поліно!“ Сі мисли
Верталась усе, як лиш бачу єі,
Верталась і груд мою тисли.

„Дурна як поліно! В неволі зросла
У батька, як жаба в болоті:
Лиш вирне на сонце, тай зараз назад
В болото по власній охоті!

„Йій матірю буть? господинею буть?
І щож вона вміє? Робити
Лиш те, що йій кажуть, і родити, й грудь
Дитині до рота встромити.

„Казала йій мати не слухать мене —
Не слухала, хату лишила,
Заробок повергла, щоб мамі служить,
І власне дитя погубила“.

Такі мене мучили мисли день в день,
Обридла і жінка і хата,
Заробок, весь світ. І весь день я нераз
Сидів і мовчав. Як заклята.

Мовчала і Файга, крутилась мов тінь
По хаті, а нічю ридає...
І рад би промовить, потішить — так ні,
Щось мов міні горло стискає.

І в інший бік думи важкіі пішли:
„Не вже лиш сама вона винна?
Чим ліпший і я? Чиж моєі вини
Нема, що померла дитина?

„Роблю, заробляю, все к хаті гребу,
А першу підвалину хати
Єі, свою жінку, я таки не вмів
До хати житєм привязати.

„Не вмів єі, зломану волев вітця,
Знов випрямить, духу нового
Додати. Одно лиш зумів — долучить
Нове ще ярмо до старого.

„Чи маю-ж я право від неі жадать
Того́, що нівідки було йій
Здобуть? Попрікати єі дурноту,
Не бачучи власноі свóйі?“

Роздумавши, хотів я осилить себе,
Буть к ній ласкавійшим. Та ні вже!
Занадто тяжка була рана, і йшло
День пó-день усе поганійше.

І бачу, що дурно лиш мучимось ми,
Кажу йій: „Файгуню, нам в купі
Не жити!“ — Поблідла, стоіть і тремтить,
Лиш очи на мене ті глупі

Витріщує... „Дам тобі розвід“ — кажу́.
Ще дужше поблідла й сказала:
— „Як знаєш. Я бачу й сама“... Тут урвавсь
Йій голос, вона заридала.

І ми розвелись. Все, що мав — йій віддав,
І ще й наганьбив мене тесть мій.
Лиш в тім, що на собі, пішов я від них —
Такий то був перший гешефт мій.

VI.

Пішов я, у бровар в Янові нанявсь,
Живу, заробляю рік, другий, —
Згадаю про Файту, згадаю дитя,
Ніт-ніт, тай заплачу із туги.

„Женись!“ — каже батько. — „Женився б — кажу, —
Та от що шукать не спосібно“.
— „Ни, що там шукать! Я тобі сам найду!
Тобі лиш одного потрібно:

„Щоб мала кус грошей, щоб проста була,
Сільска, до роботи придатна“.
— „Ні, — мовлю, — досить міні простих уже!
Най куля побє йіх гарматна!“

Говорю вітцеви: „Лишіть ви мене,
Най сам я собі пошукаю!“
І став я потроха сяк так між людьми
Питати, і все помічаю.

А близько тут Еттінгер має село —
Жид дуже-ж то вчений, богатий.
Тепер він у Львові за рабіна став,
Тай то за сам гонор, без плати.

Прочув я: жидівочка в него жиє,
У наймичках-ді, молодиця,
Чи розвідка, хлопчик у неі трех літ,
Є й гроші й одежа... Вертиться.

Усе моя думка круг неі. Сю взять!
Розумна чень, чесного стану, —
Бо вже ж в такий дім яку будь не візьмуть.
Ануко піду та погляну!

Пішов я так в шабас. До кухні зайшов,
Гляжу: по міщанськи убрана,
А гарна, жива молодиця така...
„Ви певно — питає — до пана?“

— „Ні, — мовлю. — Я чув, тут живе Лібе Зіс“.
„На що вам вона?“ (Спаленіла!)

— „Я чув, вона тее то... замуж би йій“...
Вона тілько глип, тай присіла,

Немов там огонь під кітлом поправля.
— „Мене — мовлю — брат посилае,
Такий і такий, і господар, гендляр“...
„Він може богачки шукае?“

— „Ні, — мовлю, — а чув він, що мае вона
Три сотки готовими грішми,
Що розвідка, хлопчик у неі трех літ...
Не знаю, чи так се, повіж ми!“ —

„І так і не так. Хлопець правда що е,
А грошей трех сот я не маю.
Та маю одежу... одежі досить“...
— Щож, добре й тото!“ — повідаю.

Поглянула пильно на мене. „А ось
Міні щось здае ся — сказала, —
Що в вас нема брата. Ви сам е той брат“...
Ну, бачите, хитра — вгадала!

— „А як би так мере, — кажу я, — то що?“
„Та щож — каже, — я за вас піду.
Ви бачить ся, добрий“... Се зговір наш був.
Просидів я там до обіду,

Поглянув, як робить, пойів, що варить —
Все чисто і гарно аж мило.
Пішов я, вітцеви кажу: так і так.
„Щож — каже, — щасти-біг на діло!

„Та тілько я все б таки радив тобі
Простенькоі де пошукати.
Така практикована баба — го, го!
То можна біду напитати“.

Немов батогом мене цвігнули ті
Слова, — та мовчу, лиш в утробі
Мов щось повернулось Три місяці я
Не дав йій ні вісти о собі.

Надумавсь. Пішов. Застаю йі, як раз
Панам подавала печене.

„О, гості рідкі! Я гадала, що ті
Вже гості забули про мене!“...

VII.

Побрались ми. Батько мій каже: „Ходіть
До мене!“ Ба, чую я вісти,
Що в Крехові він третій раз оженивсь
І хоче на грунті осісти.

Смішна була річ: се для мене старий
Почав був шукати селянки,
Аж на тобі! чисто старий одурів,
Тай бух, сам опутав ся тамки.

Я з батьком від маленьку в купі не жив.
Міркую: се що він щедрить ся?
Та швидко піймив я, що він лиш бажав
Із нашої праці розжить ся.

Прийшли ми до Крехова. Зараз я три
Корови купив, сіножати
Наняв, — загадали ми, бач, молоком
Із батьком наспів торгувати.

Орудує батько мій тим молоком,
Я знов баришництвом заняв ся,
І добре пішло нам. Та швидко весь крам
До тла із за баб і розпав ся.

Моя розумнійша і старша була
Від мачихи, — та знов уперта,
Горда. І пішла проміж ними війна
Щоденна, невпинна, зажерта.

Жінки, бач, все дома, йіх діло хатне,
То йіх і найменша дурниця
Дразнить і доводить до лютости гнеть,
Тай нуже сварить ся, ганьбить ся.

Прийдемо бувало з торгу, а вони
Кричать і цокочуть і плачуть.
Содома! Лиш плюнеш і з хати біжиш,
Най йіх твоі очи не бачуть.

Та далі не зміг я терпіти: мов міль
Гризе мене жінка: „Ой пробі,
Не можу тут жить! Забираймо ся геть!
Там в мене є стрик в Любачові.

„Там паші багато, там можна держать
Худобу, там добріі люде,
Там тані хати́ і там тана земля, —
Побачиш, там добре нам буде!“

VIII.

Пішли ми в погану годину. Гай, гай,
І паші нема, і не тані
Хати, а землі й не докупиш ся, — ну,
А люде, то й дуже погані.

Стрик жінки моєі був також гендляр,
А все гендлював баранами.
„Продай — мот — корови, а гроші міні
Давай, буде спілка між нами!“

— „Що спілка, — кажу, — коли я ані в зуб
Гешефту сього́ не капую?“ —
„Дурний ти! Сиди та проценти бери,
Та тілько дивись — я торгую.“

Пола́комивсь я на проценти, продав
Корови, дав грошей три сотки,
Собі ж на свій гендель лиш сотку лишив...
Гай, гай, ти мій Боже солодкий!

Пів року пройшло, грошенята мої
С процентами к бісу пропали —
Все стрик пропустив. Усіх нас з ним ураз
Із хати в зашийок прогнали.

Прийшло ся нам круто — і я став крутить...
Почав по торгах відновляти
Знайомства з людьми, що до тестя колись
В ночи приходили гуляти.

До коників з малку охочий я був,
До них то я й кинувсь з розпалом.

Та що, не богато прийшло ся гулять —
Я швидко спізнавсь з кріміналом...

IX.

Так Гершон, старий конокрад, говорив —
І стих. Уже сумерки темні,
Немов каламутна вода, залилй
Вонючіі казні тюремні.

А ми, слухачі мимовільні єго,
На прічах лиш кулились тихо:
У всякого свойого лиха досить, —
Що нам конокрадове лихо!

І чув я: ще довго він важко зітхав
І з боку на бік обертав ся,
І кашляв, стогнав, кости битіі тер, —
А далі я трохи здрімав ся.

По хвили проснув ся я. В казни михтів
Промінчик від лямпи з надвору, —
На прічі понурившись Гершон сидів,
Він спати не міг в таку пору.

Тихенько, мов чміль той старий у траві,
Бренів собі пісню жидівську.
Конець єі довго не дав міні спать,
Крутивсь мов оса в моім мізку.

„Гей посадив я винний сад,
Зацвив сад не на жарти;
Програв, програв я свій вік молодий,
Як той карточник в карти.

„Гей посадив я винний сад,
Побили сад морози;
Програв, програв я свій вік молодий,
Мене обляли сльози.

„Карточник грає й надієсь
На вигранє хоч би мізерне;

Пропав задаром мій вік молодий,
І більше вже не верне.

21—28 серпня. 1889.

VIII. По людськи.

I.

Онучкарський заробіток,
Звісно, хліб то не масний:
Ходиш, бродиш, мокнеш, мерзнеш
Як той пес, за гріш марний —
А згадати якось любо,
Йій же Богу! Поле, ліс,
Ріжні села, ріжні люде...
І де тілько Бог мя ніс!
І якого тілько дива
Між людьми я наглядівсь!
Правда, і добро трафлялось,
Та сліз, горя, кривди більш.
Серед сутолоки тоі
Наче зорі ті ясні,
Так дві постаті жидівські
Споминаються міні.
Ви видали, як з криниці
Полевоі косарі
Літом воду пють, всім тілом
Ниць припавши до землі —
Так оба моі знайомі
В праці, з потом на чолі,
Черпали житє й здоровлє
З мами нашоі землі.
Кривди людськоі ніколи
Не прилип до них окрух,
А від них у мир добро йшло,
Мов вода з нори на луг.
Край наш бідний, люд наш темний
У біді затверд, окріп,
Ще й смієсь чужому горю,
Брату з горла видре хліб.

От тому годить ся тямить
Про людей, що з тоі тьми,
З тоі вовківні страшноі
Вирвались, щоб буть людьми.

II.

Я в Руді близь Магерóва
Вже нераз вперед бував,
Про родину Шльоми Штенгля
Тож нераз се й те чував.
Аж раз літом по полудни
Дождж в дорозі мя застиг, —
Я до Штенгля й схоронив ся.
У гайочку груш товстих
Хата Штенгльова стояла —
Хлопська хата, не шинок!
Обійстє, стодола, стайня,
Пасіка, і знов садок —
Всюди лад, порядок, дозір,
Хтось мабуть за всім глядить,
Що нетілько гроші любить,
Але в праці любить жить.
Чу! гуркочуть жорна в сінях!
Входжу — скрипнули чопи —
В сінях дід старий при жорнах
Меле гречку на крупи.
Сива борода по пояс,
Похилилась голова, —
Але плечі наче двері,
Руки крепкі мов ужва.
Поздоровились. „Тут — мовлю —
Шльома Штенгель? я гендляр,
Від дождж у хтів схоронитись,
Щоб не змок міні товар.“
— „Шльома в полі при роботі,
Але ти про те не дбай!
Я є Хаім, Шльомин батько...
Ну, сідай лише, сідай!
Шльома в полі і всі діти —
В нас робучий час тепер...
Для кісьби сей дождж не шкодить!

Лиш мене мій вік припер
В хаті нині... Ну, та що вже!
Не дармую, бач, і я:
От домелю, зварю каші,
Повечеряє сімя.
Так то, сину, в нашім стані
Все працюй, док лиш здоров,
От на старість на жіноцьку
Я роботу перейшов!" —
Усміхнув ся добродушно. —
„Я не жалуюсь! — сказав —
І за те ще слава Богу!" —
Тай опять до жо́рен став.
А змоловши виніс сито
І счинять почав крупи.
— „Ну-ко, сину, йди по дро́ва,
Та в печи-но затопи!"
Затопив я. Швидко каша
Закіпіла. Вніс старий
Масла, молока, сметани,
Тай до мене: — „На, бери
Миску, ложку, підвечіркуй!
Ти ж у мене нині гість!
Шльома пізно верне з поля,
Гість тимчасом попойість". —
Підвечіркуючи Хаім
Все балакав, — видно рад
Був чужому чоловіку.
І хоч дождж почав стихать,
Не пустив мене в дорогу.
„Ти лиши ся, заночуй!
Завтра шабас, гріх ходити, —
Так ти з нами шабасуй!"
І здалось міні так тихо,
Тепло, гарно в хаті тій,
Що й самому захотілось
Перебути довше в ній,
Захотіло ся пізнати
Хліборобну ту сімю.
От і виждав я, як Хаім
Перервав щось річ свою,
І озвавсь: „Скажіть, реб Хаім,

Много краю я сходив,
А жидів я хліборобів
Щось ніде не находив.
Як се ви дійшли до того —
Чи то ви, чи хто други́й,
Що жидівські всі Panusses,*)
Що шинкарство і торги
Ви покинули й робити
Коло грунту принялись?“
Вислухав старий, до столу
Головою похиливсь.
— „Мудро, сину, ти питаєш!
Знать не дурно ти блукав
Поміж люде, придивлявсь йім,
Правди думкою шукав.
Ой, тай час вам всім шукати
Правди тої! І коли б
Всі жиди єї шукали,
Не сиділо б наче гриб
Племя наше в сьому краю,
Ссучи з нього кров саму, —
Сотні літ живучи в ньому,
Сотні літ чуже єму!
Знаю, знаю я, небоже,
Як то тяжко накрінуть
Із найїжджeного шляху
На нову, непевну путь —
Ну, та треба! Тай чи так то
Тяжко нині, як було
В ті часи, коли на інший
Шлях вертать міні прийшло?...
Я не думаю хвалитись
Тим, що к правді я звернув —
Ой, важким мене ударом
На сей шлях Госпо́дь напхнув!
І йшов зразу я тим шляхом
Мов крізь полумя і дим...
Слухай же, придатись може
Повість та вам молодим!“ —

*) Panusses — зарібки

III.

— „Ох, старий я! Доживаю
Семий вже десяток літ.
На очах моіх до грунту
Весь перемінив ся світ.
Коліі пішли, машини,
Телеграфи, сірники,
Панщину знесли, послами
Були в Відні мужики,
Шляхта побанкротувала,
Дідичами скрізь жиди:
Граф — комісар, князь — поліцай...
Тьфу, щезайте до біди!
Ой, не те було давнійше!
Страшно, сину, погадать,
Як на ділі виглядала
Панщиняна благодать.
Ой, проклятий час був, сину!
Бачиш, простий я жидок,
А прокоштував основно
Я вершок єі й сподок.
Ласков панськов я гордив ся, —
Бог мя змів, мов помелом,
І сидів я, як то кажуть,
За столом і під столом.
Пан в Руді сидів богатий,
Графський рід єго старий, —
Але був без милосердя
Для підданих — Боже крий!
Я за вірника був в него.
Він любив мя, що й казать!
Як то жид: пізнавши пана,
Гнув ся я на панський лад.
Бачу, що пан любить бити,
Любить плач—ну, й я-ж ото
Гну так, щоб в селі небитим
В тижні не остався ніхто.
Бачу, що пан любить гроші —
Я данини все нові
Винаходжу: празникові,
Хмелеві та грибові.

Бачу, любить пан дівчата,
Хоч мав жінку й дочок пять —
Вже я духом все обладжу...
Тьфу, аж гидко се казать!
Ну, та треба! І нічого
Я не крию, щоб ти знав,
Із яких поганих дебрів
Бог до світла мя підняв!
Так пять літ за пса служив я.
Ненастанний плач стоїть
По селі! Нераз на мене
Засідались, щоб убить,
Пана бралися спалити...
Та все якось ми уйшли
Засідок тих, а злочинці
В кримінали знай гнили.
Почали тоді піддані
Утікати із села.
Пан сміявсь! За втікачами
Все слідом погоня йшла.
Хто впав в руки, той брав буки
І ярмо знов волочив:
Хто пропав, того грунт швидко
Пан до свого прилучив.
А у всім тім словом, ділом
Помагаю пану я,
І затвердла, озвіріла
Аж до дна душа моя.
Оженивсь я... жінка гарна...
Було троє в нас діток,
Та на радощі родинні
Моє серце Бог замо́к.
При́йду, буркну, крикну, вдарю,
Тай у двір біжу опять,
Як той пес куса щенята,
Панську руку йде лизать.
В тім прийшов рік тридцять перший,
Рік холєри, рік тісний,
І в мою сімю і душу
Разом грянув грім страшний.
Нічю в дім наш наче злодій
Ангел смерти загостив —

Жінка, діти тоі ночи
Всі померли, мов скосив.
Крики йіх, стогнаня, муки,
Ті страшні конаня всі
Потрясли мя, сину, перший
Раз до глубини душі.
Бачучи йіх сині лиця,
Почорнілиі уста,
Чув я, як в нутрі у мене
Прорва творить ся пуста,
А на дні єі глубоко
Ворухнулась чорна гадь,
І страшне щось, несосвітне
Почала шептать, сичать:
„Бач, що тут добра і щастя
Бог у тебе, пса, забрав!
Так і треба! Тиж ще вчора
Не любив йіх і не знав!
Ти не смій за ними плакать!
Твій собачий плач в ту мить
Неповинні тіі трупи
Опоганить, осквернить!“
І почув я страх великий
Навіть глянути на йіх, —
Мов безумний вибіг з хати,
Мов безумний в двір побіг.
А в дворі трівога, пострах,
Все поблідло, все тремтить...
Я й не бачу, йду до пана.
Глянь, аж пан і сам спішить,
Тай до мене: „Псе! Такий ти
Вірник? так мя достеріг?
Гей, кладіть 'го, хлопці! Сипте,
Щоб в штани забрать не міг!“
Ой, не вспів я зміркувати,
Що се, за що, відки є? —
Вже мя вергли, придавили,
Гарап тіло рве моє!
Я лежу як стовп, ті луплять,
Кров до долу капотить...
Далі пан одумавсь, каже:
„Ну, пустіть єго, досить!“

Підвели мене. — „Ну, жиде,
Признавай ся! Знав се ти,
Що дочка моя з ротмістром
Мала тайком утекти
Сеі ночи і забрати
Всі дукати, скарб мій весь?
Признавайсь, бо буду бити,
Доки в тобі дух товчесь!“
Затремтів я. „Пане, мовлю,
Ні-про-що се я не знав,
Але бачу, сеі ночи
Бог обох нас покарав.
Та тебе діткнув ще лехко,
Знать хотів лиш пригрозить,
А міні взяв жінку й діти!
Ну, кажи мя дальше бить!“
Бачу, пан пополотнів весь.
„Що, холера?“ — прошептав,
„Так — кажу, — холера, пане!“
І переляк всіх обняв.
Мов стовпи ті поставали.
Ледво стóя на ногах,
Мокрий кровю весь, так вийшов
Я з двора на битий шлях
І куди тоді пішов я,
Як сімю похоронив —
Нічогісенько не тямлю...
І що дальше я чинив —
Я нагадувать бою ся.
Знаю лиш, що дикий страх
Перед кождим чоловіком
Чув я. В дебрах і лісах
Пробував я, тільки нічю
Наче вовк між хáти біг,
По пустках шукав поживи
І хапав, що вхопить міг.

IV.

Раз отак зайшов я в пустку,
Де не світить ся. Там, знать,
Всі померли. Чую -- стиха
Мов котята десь пищать.

Стисло щось мене за серце!
Засвітив я світло в миг:
Батько й мати серед хати
Вже счорнілі, а круг них
Троє діточок маленьких
Ледви лазять і пищать,
Мов три ангелі зіпхнуті
У вонючий, чорний ад.
Світло вздрівши, разом стихли.
Із голодних оченят
Виглянуло тілько горя
І страху і просьб німих,
Що я сам себе не стямив,
Та припавши коло них,
Став ридати, мов дитина.
Власне горе, власний біль,
Сліз не витисли м'ні з серця,
Аж ті діти... Боже мій!
А як тії небожата
Руки к ми́ні простягли
І блідими усточками
Просить йісти почали,
То я скочив, мов із терня,
І покляв ся все віддать,
Вік свій, силу, щоб тим дітям
Чесним, щирим батьком стать.
Зараз виволік я трупи
До стодоли, затопив,
Винайшов муки і масла,
Дітям йісти наварив.
А як діти попойіли,
Я поклав йіх спать, а сам
Кинувшись на голу землю,
Волю дав гірким слеза́м.
Много я в ту ніч продумав,
Все минувше перебрав,
І рішинець тут незмінний
На будуще я приняв.

V.

Поховати давши трупи,
Я пішов до пана в двір.

Пан вже не боявсь холєри,
Впер смішливий в мене взір
І сказав: „Ну, Хаім, що там
Чути в лісі? Маєсь ґіт
Вовча мати? А медведі
Чи просили тя на мід?“
Я вклонивсь і мовлю: „Пане,
Річ одну міні зробіть:
За мій труд на рустікальнім
Мене грунті осадіть.“
„Що ти, стік ся, — пан аж крикнув, —
Чи до разу одурів?
Зле тобі на службі в мене?
Панщини ти захотів?“
„Добра служба ваша, пане,
Але я в ню не піду!
Коштував добра доволі,
Прокоштую ще й біду.
Тут померли батько й мати,
Сироти по них дрібні
Полишились, — в моїй страті
Бог ті діти дав міні.
Вам тепер би грунт той певно
Довго пусткою стояв,
Так позвольте-ж, щоб вам з него
Я повинність відбував.“
Слухав, слухав пан ту мову,
Далі сплюнив тай сказав:
„Ну, досить я бачив світа
І досить великій зріс,
А не бачив жида, щоб так
Самохіть в неволю ліз.
Щож, як хочеш! Лізь, небоже,
Я спиняти тя не йму,
Але як вернути схочеш,
Знов на службу не прийму.“
Я вклонивсь, зітхнув до Бога,
Щоб він сил міні додав,
Щоб я більше в панську службу
Доки віку не вертав.
І пішов. От так то хлопом
Став я, сину! Бачиш сам,

Що нелехким був для мене
Перший вступ у хлопський стан.
Та ще тяжше було далі.
Як почула мужичня,
Що йіх ворог заклятущий
Став від нині йіх рівня,
Хлопський грунт держить, ще й хлопські
Діти взяв ся годувать, —
Гвалт піднявсь в селі, мов я йіх
Всіх хотів обрабувать.
„Вбиймо жида! Проженімо!
Відберім дітей, він йіх
Думає на кров порізать,
На жидівську віру всіх
Повернути!...“ Вся ненависть,
Що в йіх душах за пять літ
Против мене накіпіла,
Вилізла тепер на світ.
І прийшлось тепера йісти,
Що вперед я наварив,
І бороти ся з тим лихом,
Що вперед сам натворив...

VI.

„Що робить! Іду до війта,
Щоб громаду він зібрав.
А громаді мовлю: „Знайте,
Грунт по Процю я обняв
Для сиріт єго. Повинність
Відбувати 'му я сам,
А як доростуть ті діти,
Я все чисто йім віддам.
А що може не подоба
Жиду в себе йіх держать,
То скажіть, кому йіх маю
На вихованє віддать.
Я йіх буду стравувати,
Зодягать, давать що слід,
Ви-ж для догляду над ними
Чоловіка назначіть.“
Вчувши ті слова, громада
Мов води набрала в рот, —

Та ненависть по хвилині
Знов заговорила. „От
Жид присікавсь!“ — закричали.
„І чого він хоче в нас?
Мало з нас нассав ся крови
За цілий тяженький час?
Проч з села, проклятий жиде!
З нами тут тобі не жить!
Не доводь нас до нещастя!
Волимо ми положить
Тих сиріт живих у яму,
Ніж щоб ти нам був сусід!“
Так кричали люде люті.
Втихомирив йіх аж війт
Кажучи, що панська воля,
Не змінить єі хлопа́м.
„А що Хаім мот, то правда!
Я те саме раджу вам.“
Ледво ледво мир уговкавсь
І опікунів обрав.
З тяжким серцем діточок я
Тим опікунам віддав
Та не довго довело ся
Годувать йіх. В скорий час
Всі померли. От тоді вже
Оженивсь я другий раз.

VII.

„Не скажу тобі, як тяжко
Приходили ся міні
Хлопська праця, панські буки,
І ті погляди страшні,
Погляди німоі злости
І ненависти, що йіх
Я стрічав день в день довкола
Від усіх сусід мойіх.
Але серце було в мене
Засталене: все-м пройшов,
Бо-м ненависть в власнім серці
До людей переборов.
Що міні не виробляли,
Того й в казці не сказать!

Вікна били, збіже пасли,
Обкрадали разів пять.
А щоб помогти в потребі,
Як сусідови сусід,
Щоб хоч добре слово мовить —
Ні тай ні! І десять літ
Вибув я в такому пеклі,
Мучивсь, горя ніс за трьох,
Постачав і пану панське,
І у себе. Тілько Бог
Додавав міні надіі,
Як нераз уже от-от
Приходило ся пропасти.
Честь єму від рода в род!
Жінку взяв собі я бідну,
Роботящу, принаняв
Слуг. Се поле опустіле
Пан на мене записав.
Далі своім добрим ділом
Я й громаду побідив.
Я сказав тобі вже, сину,
Як то пана я підбив,
Щоб громадський ліс в інвентар
Яко панський записать.
За той ліс громада в паном
Правувалась літ вже пять.
Але де то було хлопу
Найти право в ті часи!
Хоч то й нині — хочеш права,
То кішенев потряси.
Все громада програвала...
Пан вже ліс відмежував
І нові за него драчі
Та данини накладав.
Чую я – кіпить в громаді,
Пошепти грізні пішли:
„Вбиймо пана! Все одно нам!
Нема правди на земли!“
Думаю, погано буде.
От громада як зійшлась,
Я й кажу: „Вспокійтесь люде,
Є ще правда серед вас.

Я про ліс той добре знаю,
Хто й коли єго вписав, —
Я за свідка против пана
Стану, ліс ваш не пропав!
Сміло рекурс подавайте!
Я пів кошту буду ніс.“
Ну, що довго говорити —
Виграла громада ліс.
Гей, озлив ся пан на мене
І завдав міні біди,
Але люде в мні сусіда,
Брата взнали від тогди“.

VIII.

Вечеріло. Ще гляділо
Сонце в зеркало ріки,
Як в садку загомоніло:
То від жнива йшли жінки.
Жінка Хаімова й жінка
Шльомина, обі в хустках,
Серп у кождої на тімю,
По снопови у руках.
Далі служниця верету
Жатоі трави несла —
Се до припусту коровам.
Жінка Хаіма війшла
В хату, Шльомина до стайні
За кухаркою пішла.
От і Шльома йде з синами:
Два сини вже парубки, —
Всі три з косами: луг сіна
Підкосили залюбки,
Ще й розкинули покоси, —
Завтра сабаш, нехай схне!
Ось і ріг заграв: худобу
З толоки пастух жене.
Хлопці кинулись, загнали,
Повпинали, а жінки
Подойіли й подавали
Паші всім за драбинки.
І так весело та складно
Та робота всім іде,

Що аж радує ся серце!...
Ще на небі лиш де-де
Блискали зірки, а всі вже
В хаті, як закон велить,
На молитві враз стояли.
Дай Бог всім ся так молить
Щиро й твердо! По молитві
Повечеряли гуртом,
Слуги й господарі разом,
Спільно за одним столом.
По вечери помолившись
Зараз спати всі пішли:
Хлопці в стайни, а для мене
Постелили на земли.
Рано знов молитва спільна,
А відтак обід (в ночи
Він, готовий ще від вчора,
Прів заліплений в печи).
Випивши по чарці меду
(Мід сам Хаім виробляв),
Риби доброі по дзвоні
Хаім кождому роздав.
Потім з яйцями цибулька,
Далі з кашею росіл,
Врешті кугель шабасовий
Украсив собою стіл.
По обіді хлопці в поле
Подивити ся пішли,
А жінки крутились в хаті.
Шльома й Хаім потягли
У ванькир, святіі книги
По закону почитать.
Я присів до них. Така то
Чулась в серці благодать
І тепло в тій теплій хаті,
Що здавалось, вік би тут
Жив, і світом би широким
Став міні сей тихий кут.
Бачилось, тут ще остав ся
Відблиск давніх тих часів,
Як посеред своіх шатер
Патріарх старий сидів,

А Єгова к нему в гості
Заходив, коли хотів.
І говорю я: „Реб Хаім,
Добре так живе ся вам,
Що поживши днину з вами,
Я б хотів так жити й сам“.
Усміхнув ся з тиха Хаім,
Головою похитав...
„Так то, так — сказав — небоже!
Відколи я хлопом став,
Я знайшов спокій і силу
В собі, й всякий би знайшов,
Як би кинувши шахрайство,
На той самий шлях пішов.
Та не вся тут правда, сину!
В тім спокою, в тій тиши
Дух дрібніє, мозолі тут
Наростають на души.
Щось собаче є у серці
От таких людей, як ми:
Звикнуть раз за возом бігти,
То біжать і за саньми.
Звичка в нас найстарше діло.
Деприткне нас доля лиш,
Там приймемось, мов верба та,
Що росте, де посадиш.
Плодить грунт той злість, ненависть —
Ми приймем йі в кість і кров,
Як на іншім грунті лехко
Приняли б добро й любов.
Ми мов пявка, що не має
Свойі крови — з других ссе.
Тим то треба нам спокою.
Нам спокій святий над все.
Але є натури інші —
І я знав таких людей,
У котрих, здаєть ся, буха
Якесь полумя з грудей,
І жене йіх з місця, мече
То в один то в другий бік.
Невгомонніі, вандрують
І воюють весь свій вік.

За сто діл беруть ся, кожде
Йім ведесь, і все щось йім
Не дає пустить коріня,
Зупинитись на однім.
Люде нашоі натури
Дивлять ся на них, немов
На безумних, посміють ся,
Похитають головов,
І спокійні. Ой, і сам я
Часто тим гріхом грішив,
Поки мя тяжкий трафунок
Інших мислей не навчив.

IX.

„Ще як панщину робив я,
А громада зла була,
Сталось так одного року:
Обікрали мя до тла,
Всю комору, всю обору!
Ані панщину робить —
Я з тяглом ставав — ні жить чим,
Ні данину заплатить.
Затягнув я довг у пана,
Триста римських. Посправляв
Що потрібно, довг що року
Ратами платити мав.
Через рік мя знов обкрали,
І прийшлось міні опять
Двісті римських на прожиток
В панськім скарбі позичать.
І заляг той довг у мене
На сумліню мов скала...
Через рік худоба гибла,
Там неврода знов була...
Ані руш стягнуть на рату!
Правда, пан не налягав.
Аж ось бух! Пан через мене
Спір з громадою програв.
В осени було. Гей, йіде
На кони лакей Іван
Тай кричить до мене: „Хаім,
До двора! Зове тя пан!“

Прихожу́. Пан лютий-лютий!
„Жиде, довг мій ти приніс?"
— „Пане, мовлю, ще-м нічого
Не продав! — „Бери тя біс,
А міні потрібно грошей!
Знаєш з хлопами свідчить,
Знай же тут міні весь довг мій,
Все до крихти заплатить!"
— „Пане, мовлю, вашій ласці
Все завдячую, що там
Маю: як би я попро́дав
Все, то й довг сплатив би вам!
— „Ну, то продавай!" — „А, пане,
Що робитиму я сам?"
„Хоч на жебри йди, про мене!"
— „А деж жінку й діти діть?"
„А мене то що обходить?
Хоч поки́дай їх під пліт!
„Чи так, пане? Ну, так ось вам
Моє слово: ждіть не ждіть, —
Я сплачу вам довг, як зможу, —
Ви що хочте, те й робіть!"
Гей, як блисне пан очима,
Та тарах мене в лице
Раз і другий! „Псе поганий!
На і на тобі за це!
Хлопці, зараз запрягайте
І до него їдьте в дім,
Збіжє, шматє, всю худобу,
Все беріть до голих стін,
Все везіть у двір! Побачу
Як то будеш ти скакать!"
Кинулась двірня. Вже фіри
Вулицею копотять!...
Ще година не минула,
Всю мізерію мою
В двір стягли. Я став, не знаю,
Чи мертвий, чи ще жию.
Так тоді міні здавалось,
Що вже світ валить ся весь —
Так то чоловік з добром тим,
З кождим кусником зживесь!

Жінка, діти тож прибігли,
Плачуть, просять і ревуть;
Пан на ганку люльку курить,
Все плює й глядить у кут.
Жінка бух єму у ноги.
Цілувати почала...
„Марш!“ пан крикнув і в грудь копнув
Чоботом, аж кров пішла.
В тім тур-тур! візок в подвірє
Бачу, жид, уже в літах,
Їде, в простому халаті,
Сам віжки держить в руках,
Однокінкою. Заїхав
Перед ганок, лиш зирк-зирк,
Оглядів всю ту Содому,
Лиш всміхнув ся, нічичирк,
Тай до пана. Пан аж скрикнув:
„Шая Ляйб! За житом ти?“
„Так, за житом.“ — „Добре, добре!
Є готове, лиш плати!“
„Добре, пане. Але що се
Тут за ярмарок у вас?“
„Слухай, Шая, ти гешефтсман,
Знаєш, що́ в гешефті час!
От сей жид — він мій підданий —
Винен гріш міні, пять сот —
Третій рік уже, й ша-тихо,
Мов води набрав у рот.
Нині зву єго, заплати
Домагаюсь по добру —
Він міні ще грубіянить,
А платити ні дуду.
От я наказав забрати
Все добро єго. Хочу
Жида розуму навчити,
Сам собі свій довг сплачу.“
„Пане, — крикнув я, — неправду
Ви говорите! Я сам
Обіцяв вам дати рату,
Як лиш збіжа що продам.“
„Ну, гляди, в живії очи
„Брешеш!“ він міні кричить!

Ну, скажи, ти жид, чи міг би
Ти інакше поступить?“
„Пане, — Шая Ляйб озвав ся, —
Много винен він?“ „Пять сот.“
„Ну, так ось вам ваші гроші!“ —
Тай вийма один банкнот
На сто римських, другий, третій —
Усі гроші відлічив.
„А єму се все віддайте!“
Пан лиш очи витріщив.
Далі схопивсь, мов шалений.
„Що, такий клапатий жид
Сміє так мене підйіхать!...
Жиде, се для мене встид!
Ні, не хочу твоіх грошей!
А ти, Хаім, забирайсь
Із добром поганим своім,
Та на рату ми старайсь!“
Се сказавши плюнув, фукнув,
Гримнув від сіней дверми
Той сховав ся у покоі.
Мов німі стояли ми.
Шая Ляйб всміхнувсь і мовив:
„Встид вельможному! Отсе
Варто було пять сот римських,
Щоб нагнать єму в лице
Встиду троха! Ну, ти Хаім
Забирайсь! як я скінчу
Тут своє купецьке діло,
То до тебе загощу.“

X.

„Погостив у мене Шая,
Часто потім зайіжджав.
Вислухав моі пригоди
І про себе розказав.
Я пізнав єго, розвідав
Між людьми єго діла...
Справді, дивна сила божа
В чоловіці тім жила!
Простий жид був, неписьменний.
Єго батько шинк тримав

У Рокитнім. Много горя
З малку Шая Ляйб зазнав.
Та таку вже Бог натуру
Дав єму, що не оглух
І не отупів у горю
Невсипущий єго дух.
Жить по людськи, щоб не тілько
Другим кривди не робить,
А по змозі помагати,
З злом раз в раз війну точить —
Ось що мов неситий голод
Мучило єго весь вік.
І куди лиш з тим бажанєм
Не гонявсь той чоловік!
З разу шинкарем був троха —
Кинув, взявсь до ремесла,
Але бійка з майстром швидко
До тюрми 'го занесла.
Вийшов відти й мало-мало
До розбою не пішов,
Та взяли єго до війська.
Й там спокою не найшов.
Де лиш бачив людську кривду —
А тяжкий тоді був час —
Там він всюди наче іскра
Біг, сваривсь і бивсь нераз.
Страх сказати, що в тім війську
Наприймавсь він горя й мук!
Тричі в вулицю 'го гнали,
А кайдани з ніг і з рук
Не злазили. Вийшов з війська
По сімнадцяти роках,
Сам на світі, голий, босий,
І обняв 'го дикий страх —
Не за себе, бо був сильний
І здоров, робити вмів,
А за те, що літ проживши
Тридцять пять, він ще не вспів
Жадного поратувати,
Жадного добра зробить!
Що терпів за правду стілько —
Комуж з сего лекше жить?

І подумав: „Треба взяти
Серце в жменю, перше стать
Богачем, тоді і бідних
Буду мав чим спомагать.“
І що мислиш? Архи-жидом
Він на десять літ зробивсь,
Шахрував панів, маєтку
На купецтві доробивсь.
Торгував дровами, сіном,
Брав достави військові,
Сплави сплавлював до Гданська,
Наші сукна краєві
До Румуніі возив він...
Аж прийшли тісні роки —
Все покинув, взявсь до хліба,
Кукурузи і муки
Достарчав для трьох повітів,
Бідним даром роздавав,
Заложив свою пекарню...
Словом, він уратував
Не одну родину хлопську
І жидівську від біди.
Знаєш, як прийшли вибори
В сорок осьмім, то жиди
І хлопи́ его хотіли
Послом в Відень обібрать,
Та пани й попи йіх тілько
Закричали... Що й казать,
Як усі его любили,
Хоч був острий на язик!
Він нераз до мене мовив:
„Я б отак як ти не звик
Хлопом жити і коритись!
Гнеть міні б в арешті буть!
Знаєш, як тоді я бачив,
Як пан жінку копнув в грудь,
То вся кров у мні скіпіла
І над вухом мов оса
Забреніло... Будь молодший,
Я б прибив его як пса!
Ні, не жить міні з тобою!
Не для мене тихий рай!“

От таких людей виводить,
Сину, інколи наш край!“

XI.

Часто я відтак до Штенгля
По дорозі забігав
І гостив, і днів по кілька
У роботі помагав.
Все мене приймали щиро,
Хоч я бідний онучкар,
А вони заможні газди.
Дар у них був мов не дар,
А неначе довг відданий.
Із хлопами враз жили
Як свій з своім, всюди спільно
Хлопську сторону тягли.
Шльома був в громадській раді
І в шкільній був делегат, —
Сам в літах уже по руськи
І по польськи вчивсь читать.
Хаім говорив частенько:
„Вчіть ся діти! Треба нам
Приставати до народу,
Кинути служить панам!
Бо глядіть лиш, до чого нас
Панська служба довела,
Що ненавидять нас люде,
Радуються, як з села
Жид виходить! Що не сміє
Жид до хлопа підійти
Просто, як до чоловіка
Чоловік! „Еге, знать ти
Хочеш щось урвати в мене!“ —
Дума хлоп, і неборак
По найбільшій части зовсім
Справедливо дума так.“
Так то Хаім своїх внуків
І сусід жидів навчав,
І при тім все Шаю Ляйба
Добрим словом споминав, —
Знать любив він Шаю Ляйба
Як вітця і поважав...

Аж прояснював ся, кріпшав,
Як про него говорив,
„Ой, на много річей очи
Він міні, бач, отворив!
Як він гриз мене, що Шльому
В світській школі я не вчив!
Що тепер хлоп без науки!...
А ти знаєш, він скінчив
Вік свій в мене, тут, в тій хаті!
Ну, такий вже чоловік,
Знать не міг у власній хаті,
В роскоши скінчити вік.
Бачиш ти, він був бездітний,
А як вмерла жінка, тут
Він задумав весь маєток
Для біднóти повернуть.
Та не так, як другі роблять,
Що своєі смерти ждуть,
А відтак запишуть суму.
Йде той гріш, немов на гріх
Через Бог зна кількі руки,
А в них тає наче сніг.
І заким дійде до діла,
Вже до половини зник:
Дармоїди обловились,
А для бідних вийшов пшик.
Не такий був Шая Ляйб мій!
Сам він руки засукав
І шпиталь для бідних в Жовкві
Своім коштом збудував.
Далі лазні дві жидівські:
В Кристинополі одну,
Другу в Раві, і в них мікви*),
Все, що там потрібно... Ну,
Все добро так розділивши,
Припровадивши все в лад,
Думав в Жовкві при божници
Яко ґабе**) умирать.
Протяглось то так з пів року.

*) басен для митя.
**) читець св. книг при божници.

Осінь. День був дожджовий
І слота була. На шляху
Геть розмок, розкис ся глий...
Бачу, лізе щось, чалапка,
Звільна мов той жук повзе.
Наближаєсь, завертає...
„Шая Ляйб! Чи тиж то се?"
„Я! — говорить. — Ну, на силу
Я добивсь у хутір твій!
Тай ослабли ж кости! Швидко
Йім належить ся спокій!"
Зараз ми єго до хати,
Обігріли, зодягли,
Бо обдертий як жебрак був,
Покріпити ся дали.
Віддихнув. „Ну — каже — Хаім,
Наближає ся мій час!
Хоч прийми мя, хоч жени мя!
Я вмирать прийшов до вас".
„Бог з тобою — кажу — брате,
Щоб тебе я з хати гнав!
Ти живи й сто літ у мене!
Але як же се? Ти ж тав
В Жовкві в школі ґабе бути?"
„Ну, і був до вчора, був!
Ну, а вчора... Подиви ся
Тут!"... Халат він розгорнув,
Розгорнув сорочку — Боже!
Груди, плечі в синяках!
„Шая Ляйб! — кричу я, — що се?"
Він смієся. — „Ах, ах, ах!
То моя заплата — каже —
Від кагалу! Слухай лиш,
Як вони мінї платили,
Може й сам їіх похвалиш!"

XII.

„„Вмер коршмар один близь Жовкви,
Страх побожний чоловік:
В бібліях святих, в молитвах
Він прожив увесь свій вік.

Жінка шинкувала, теща
Шахрувала мужиків,
Старший син три села лихвов
До зубоженя довів,
Менші два сини провчили
Конокрадське ремесло, —
Ну, й зростало їх богацтво
І поважанє росло.
А наш Майлех все молив ся,
В божих заповідях жив
І добро творив. Таке він
Правило собі вложив:
Хто прийшов до него бідний,
Десять центів він давав,
А імя єго і назву
Зараз в книжку записав.
Як прийшлось єму вмирати,
Він отак сказав рідні:
„Будете мене ховати,
То сю книжечку міні
В гріб на груди положіте,
Щоб я Богу показав:
Двадцять вісім тисяч шісток
Між убогих я роздав.“
З уст до уст пішли слова ті,
Їх підхопив весь кагал:
„Двадцять вісім тисяч шісток!
Боже, таж се капітал!
Бачите, який побожний
Праведник між нами жив:
Все моливсь і тількі гроші
Богу в жертву положив!“
Ну, й не диво, що був погріб
Многолюдний і шумний.
„Двадцять вісім тисяч шісток!“
Вкруг гуло, мов дзвін гучний,
Позавчора був той погріб.
Вчора шабас був. Ну, ґіт!
Посходилась повна школа,
Помолили ся як слід,
Почали вже розходитись —
Гамір, гутірка... І щож?

„Двадцять вісім тисяч шісток!“
Шепт іде, мов в листю дощ.
Ей, озлив мене той шепіт,
Я на лавку вилажу́.
„Слухайте, бенай Ізруайль,*)
Я вам массе**) розкажу́!
Бачив сон я сеі ночи.
Мацюпіньким червячком
Я повзу мов, підповзаю
Перед сам Єгови трон.
Бачу я: вага велика
Настановлена стоіть,
Коло неі сам Міхуайль
Меч поломінний держить.
Аж іде наш Майлех, згорбивсь,
Піт з чола єго тече,
Двадцять вісім тисяч шісток
У мішку він волоче.
„Боже, я весь вік молив ся,
Не творив нікому зла
І рука моя для бідних
Все отворена була:
У готових, чистих грошех
Ось заслуга є ціла!“
„На вагу!“ — сказав Єгова.
Майлех кинув срібла міх,
І вага перехилилась
Аж архангелу до ніг.
„А тепер — сказав Єгова —
Я питатиму. Кладіть
На другу́ тарілку кождий
Підсудимого одвіт!
Сам ти заробив ті гроші?“
„Ні“ — рік Майлех і дрожав,
І на другій вже тарілці
Той одвіт єго лежав.
І, о диво! те маленьке
Слово „ні“ одним кивко́м
Двадцять вісім тисяч шісток

*) Сини Ізраіля.
**) Казка.

Зрівноважило цілком.
„А ти знав, — пита Єгова —
Відки йде маєток твій?
Знав, що кождий гріш в нім — кривда
І неправда і розбій?“
Затремтів ще дужше Майлех,
Гнувсь і корчивсь і цідив
Ледви чутно: „Знав, о Боже,
Але ж се не я робив!“
І ся відповідь була вже
На вазі — і щож от се?
Двадцять вісім тисяч шісток
Фівкли в гóру, мов пірце.
„А ти знав, — пита Єгова —
Що сімя твоя ціла
За ті гроші свої душі
На погибіль віддала?“
Та на ті слова вже Майлех
Відказать ніщо не міг,
Почорнів увесь і наче
Звялий лист звалив ся з ніг.
„Проч з ним відси!“ — загриміло
З трону. — „Ошуканець сей
Поки жив, побожним видом
Все ошукував людей,
А по смерти думав Бога
Сими грішми підкупить!
Проч з ним! Ще єму на плечі
Тії гроші прикріпить!...“
Знаєш, доси в остовпіню
Слухали всі моїх слів,
Але скоро лиш скінчив я,
Раптом хор весь заревів:
„Гвалту! Епікур! Безбожник!
Геть! Най більш тут не дихне!“
І юрбою навалились,
З школи виперли мене.
А у сінех ну місити,
Бити, штовхати під бік —
Ледво я з житєм із рук їх
Вирвав ся, на силу втік.“

XIII.

„Так то Шая Ляйб розстав ся
Із жидами, і до нас
Умирать прийшов. І справді,
Швидко наче свічка згас.
Радісно вмирав він. „Много
Натерпівсь я — говорив, —
Много я в горячій крови
І добра і зла творив.
Все бажав по людськи жити,
Чоловіком з людьми буть...
Слава Богу, що прийшло ся
Хоч остатній раз дихнуть
Між людьми, що справді люде,
Хоч огріти ся в сімйі,
Що блаженних патріархів
Вік нагадує міні.“
Так то, сину, і сконав він.
Золота душа була!
Без таких людей земля би
Сталась темна і гнила.
Може то й за патріархів
Золоті часи були,
Та все таки патріархи
Люд жидівський завели
У Єгипет у неволю,
Аж пророк-убійця встав,
З невгомонним, диким серцем,
Тих невольників підняв,
Вивів йіх в пустиню дику,
Водив блудом сорок літ,
Та навчив йіх здобувати,
Збудувати новий світ.“

1—5 сент. 1889.

*

ПАНСЬКІ ЖАРТИ.

Присвячую памяти

МОГО БАТЬКА

Якова Франка.

I.

Жартуйте, дітоньки, Бог з вами!
Тепер вам вільно жартувать.
А як жили ми під панами,
Тоді жартовано із нами
Так, що не дай Бог споминать!
Було за найменшу провину —
Потрутиш панську худобину,
Собаку вдариш, що з руки
У тебе хліб рве, слово скажеш,
Віз перевернеш, сніп зле звяжеш, —
Три шкури спустять гайдуки.
Пани тоді були не теє,
Що нині. Що тепер пани!
Хоч на нім шмате й дорогеє,
Хоч ситі є, мов кабани, —
Так кождий ходить з осторожна,
Боїть ся мов біду збудить,
В округ мов шниряє, глядить,
Де-б грошиків позичить можна,
І думка в кождого трівожна,
Що на-борг їсть і на-борг спить
І що кішеня все порожна.
Не те за панщини було!
Там кождий пан ступав так бучно,
Немов король, чи мав село,
Чи ключ цілий! Не перейшло
І через голову нікому,
Щоб що змінити ся могло
В тім розпорядку віковому:
Пани і панщина у всьому
Зрослись, здавалось, нерозлучно.
Тоді то стоїло поглянуть

На пана! Прямо очи вянуть
У мужика, як пана вздрить,
Хоч пан не лає й не кричить.
По що кричать? Гнів крови шкодить!
Ні, нині й цар мабуть не ходить
Так гордо по своїй столиці,
Як пан тоді селом ходив.
Тут гарна доня у вдовиці —
У двір єї! Загородив
Господар пліт новий — гей, хаме!
Городиш моїми лісками!
Пліт розбирай і в двір звези,
Або оплату положи!
Чи ласка панськая, чи кара,
Все мов нехибний божий суд
Паде на смирний, темний люд,
І навіть писнуть, сплакать — ва́ра!
Тоді в панів сміялись очі,
Забави по дворах гули́
І лови по лісах ішли,
Лунали співи дні і ночі...
Тоді то й раз пани були
До жартів, вигадок охочі!
А як в ту пору грали в карти!
І нині грають, звісна річ,
І туманіють день і ніч, —
Без карт, здаєсь, ніщо й не варти
Забави панські. Алеж, діти,
Мабуть не доведесь вам вздріти
Таких грачів, як в давній час!
Дукатів всипав повну чарку
І на одну поставив карту,
Програв, не глянув ані раз,
Не зблід, не задрожав на волос
І навіть не пони́зив голос,
Хіба кішенею потряс
Воно то, дітоньки, й не диво:
Се-ж з поту нашого і мук
Плило те золотеє жниво
Сотками літ до панських рук.
Лицарський дух, воєнну славу,
Всю ту минувшину крі́ваву,

Всі ті богацтва і пишно́ти,
Все зіпсутє і всі підло́ти,
Гумори панські, лови, карти
І всякі гулянки шальні,
І ласки панські й панські жарти —
Мужик все виніс на спині.

II.

Цікава річ: часи зближались,
Коли з відкіля не зирни,
Чим раз зичнійше розлягались
Ладу нового віщуни,
Слова: свобода, рівне право...
І навіть панськії сини
Переняли ся ними й жваво
Пішли між люд і понесли
Потіху скорбним. Ба, були
І між панами два-три — люде,
Що бачили яснійш другúх,
Хапали ся стежок нових
Шукать, бо чули, що не буде
Йім вічно панщина служить.
Та мов, хто в лісі заблукає,
Даремно груди надриває,
Даремно кличе і кричить, —
Так по́слуху не знаходили
Слова новіі у панів,
А тілько більше ще будили
Завзятє і дразливий гнів.
Ба навіть многі поміж ними,
Котрі нераз перед чужими
Жалілись: дідьчий час настав
Не лиш для хлопа, а й для пана:
Ота робота панщизняна
Зовсім руйнує нас, мовляв, --
І починали наче з книжки
Вичитувать, які пожитки
Приніс би йім наємний труд —
І ті й не думали на ділі
Змінять порядки застарілі
І увільнить з ярма свій люд.
Воно й не диво! Власне царство

Всміхаєсь кождому, — а ще
Бог знає, що там принесе
Нове, свобідне господарство...
А хоч там деякі пророки
Грозили, що за два-три роки
Уряд сам панщину знесе, —
То йіх осмівано. Се басні!
Таж панщина — приватна власність!
Яке-ж уряд міг право мати
Приватну власність відбирати?
В тій певности жили пани
Аж до остатньоі хвилини, —
Своєі гордости вони
Не вменшували ні краплини.
І як нераз літноі днини,
Коли західний неба край
Вже вкрила груба, чорна туча,
І звільна, грізно сунесь знай
Глухими громами кіпуча, —
А тут ще сонічко жарить,
Немов натужує всі сили, —
Оттак пани людей гнітили
Найдужше в тій остатній хвили,
Коли вже дзвонарі спішили
На благовіст новий дзвонить.

III.

От з тоі то доби тяжкоі
У мойій памяти старій
Пригода згадуєсь — такоі
Не дай вам бачить, Боже мій!
Пригадуєсь, як пан Мигуцький
З громадою пожартував;
Згадавсь той плач і стогін людський
Якого жарт той коштував.
От слухайте-ж! Не в тій я цілі
Говорю вам про давнину,
Щоб може ви на дітях мстили
Батьків засліплених вину.
Бог з ними! Вже досить помстилась
Над ними власна сліпота́!
Глядіть, лиш споминка лишилась

У нас про пана, а тота
Палата, що ми мурували,
Котру він було назива
„To moja twierdza“, де дрожали
Піддані, де музики грали,
Пані й пани всю ніч гуляли, —
Се нині — коршма, в панській сали
Шваркоче нині жидова.
Помстив ся Бог за наші муки!
І сли я днесь про панські штуки
Розказую, так не на те,
Щоб в вас ненависть розбудити,
Бажанєм пімсти осквернити
Свободи творило святе, —
А лиш на теє, небожата,
Щоб споминка старого тата
Вам сил, відваги додала.
Ще-ж не заснуло наше лихо:
То голосно воно, то тихо
Підкрадуєть ся до села.
Хто знає, може доведеть ся
І вам такого ще дожить,
Що чоловікови здаєть ся:
От тут надія всяка рветь ся,
Тут треба голову зложить,
Пропала правда, згибла доля,
Закована громадська воля,
Неправда всюди верх держить...
В таку то хвилю, діти милі,
Ви повість згадуйте мою,
І згадуйте, що сеі хвилі
Я з досвіду вам подаю!
В сам час, коли неправда люта
Найвисше голову здійма,
В сам час, коли народні пута
Найдужше тиснуть і закута
Народна мисль, здаєсь, німа, —
Коли круг вас найтяжша тьма,
Надіі й просвітку нема, —
В той час як раз ви не теряйте
Надіі й твердо теє знайте,
Що се остатні хвилі зла!

IV.

Був пан Мигуцький, пан богатий,
Хоч на однім селі сидів.
З якого роду був — не знати,
Та що хлопів тиснути вмів,
Що дер данини безпощадно,
Дні панщини лічив прикладно,
Хвилинки не подарував,
Що був богач, громада гола, —
То сла́вили пани довкола,
Що добре господарював.
Нераз зимою, як у полі
Нема роботи, а в стодолі
Все зроблено і ліс не тнуть, —
Щоб панщини не дарувати,
Він каже було лід орати, —
А то хлопи в хатах заснуть.
Не мож сказать, про хлопа дбав він,
Як дбав про коней і волів:
В зимі три вози дров давав він,
Щоб хлоп продроглі кости грів;
Весною хлібом спомагав він,
Щоб з голоду не околів.
Любив, коли був хлоп здоровий,
Прудкий до праці й до розмови,
До танців, сміхів і пісень,
Та не любив хлопів богатих,
Та мовчазливих а завзятих,
А на письменних був огень.
„Хлоп має вміть орать, косити,
І дівкою в танці́ носити,
Та вірую та отченаш!
Письма не треба хлопу знати;
Як хлоп почне книжки читати,
То хто же буде свині пас?“
І хоч то ніби наставав він
На те, щоб хлоп порядок знав,
Та все таки горівку гнав він
І кожду гінку розділяв
На кождий нумер у селі:
По стілько гарців, скілько хата

Душ має — хлопці, чи дівчата,
Чи то старіі, чи малі.
І кождому за ту горівку
Ціну втягав у інвентар:
Сплати, чи відроби той дар,
А трунок лий хоч на долівку,
Лиш другому продать не смій!
Був в того пана й арендар,
Що з паном тож мав добру спілку,
Людей музикою у свій
Шинок заманював: тут люде
Лишали розум, сіряки
І чоботи, дівки — вінки,
Тут війт робив громадські сýди,
А жид лиш цмокав залюбки.

Чи много літ оттак, чи мало
Те панське ремесло цвіло, —
Аж раптом в коршмі тихше стало!
Щось на людей таке найшло,
Що почали на панське горе
В якусь задуму попадать:
І роблять панщину, терплять
Знущаня панських посіпак,
І кожде пильне, кожде скоре
(Як ні — нагайка плечі зпоре!), —
Та якось тихо, мовчки так,
Понуро навіть, мов глубоко
В душі гризе якийсь червяк,
Немов якась таємна сила
Ворушить ся у темноті:
І чуєш всюди рух єі,
Та нічого не бачить око!
Музика молодим не мила,
В шинок заходять тілько ті,
Кому вже в кров і кість віссалась
Та панська школа... Жид біжить
До пана, плач підняв і галас:
Ні з відки рати заплатить!
А пан і сам уже від давна
Ту зміну в людях примічав,
І злив ся, бив, карав, кричав, —

Дарма! Вже звільна й сам вбачав,
Що річ се таки не забавна.
Він добре знав, що поки пє,
Співає, робить без упину
Й смієть ся хлоп, так довго є
Похожий він на худобину,
Що вік цілий в ярмі жиє
І радуєсь, як дістає
До паші зерна одробину.
Та як почне він сумувати
І вішать голову у низ,
Над своім станом розмишляти, —
Тоді тремти і стережись!
Бо думка, свідомість народа,
То ворог лютий тих усіх,
Чиє богацтво і вигода
На поті і слезах людських
Основані. От пан, дні й ночи
Над дивом тим усе міркує, —
А далі крикнув, аж підскочив:
„Тут очевидно хтось бунтує!“

V.

„Бунтує хтось!“ — Мій Боже милий,
Хто вже тоді не бунтував!
Урядники панів вязнили,
Пани знов світу голосили,
Що сам уряд попідкупляв
Хлопів, щоб шляхту мордували;
Тамті в жидах вини шукали,
Ті Єзуітів тут вплели,
А інші знов ширили вісти:
То демократи, комуністи
І емісаріі були!
А серед тоі колотнечі
Мужик стояв, зігнувши плечі,
Німий, сліпий, а всім грізний.
Бо й якже-ж, після віковоі
Тиші, мов ураган страшний
Зірвавсь, і то без ніякоі
Причини, й кровію братів
Країну рідну обагрив!

Ні, се аж надто очевидно,
Що тут якась рука брудна
Навмисне із самого дна
Душі народної безвстидно
Й безбожно в гору підняла
Найдикші страсти, задурила
Народній розум, заглушила
Чутя, і тисла і вела
Нетямні руки до удару!

Хоч від тарнівського пожару
Вже рік минув, хоч дні лічив
Ценглевич в Куфштайні, Дембовський
Над Вислою в землі десь гнив,
А в Львові голову зложив
Ма гицлівській горі Вішньовський, —
Про те раз враз по краю йшла
Якась холодна дрож, трівога;
Всі ждали вибуху нового,
Що ранку дякували Богу,
Що ніч без вибуху пройшла.
Немов недужий в лихорадці
Після тяжкоі операціі
У сні й на яві все тремтить,
За леда дотиком зриваєсь,
Не знає сам, чого лякаєсь,
Лиш теє чує, що болить, —
Так край наш по різни два літа
Такий настрій переживав,
Так конанє старого світа
Важке, болюще відчував.

Тай ще одно цікаве діло:
Хоч руський люд в ті дні страшні
Ніде не кидавсь до різні —
(Про Горожану скажу сміло,
Що потерпіли там пани
Найбільше з власноі вини,
Що битву почали з хлопами) —
Противно, декуди ставав
І сам панів обороняв
Перед мазурськими товпами, —

Про те і в нашій стороні
Не ласкавійшими очима
Дивив ся пан на християнина,
Ніж у самій мазурщині.
Знать думали: що вчора там,
То нині може статись нам,
Ще й гірш, бо тут ми — в чужині!
Тож дикі слухи не втихали
І всіх в напруженю держали,
Чи то в роздразненю важкім.
Мов хмари над селом нависли
І з них от-от ударить грім,
Так нашій шляхті в році тім
Бунт хлопський не сходив із мисли.

От і не диво, що коли
Такий настрій побачив людський,
І вчув, що й коршму почали
Минать, горілки не пили́ —
„То бунт!“ аж скрикнув пан Мигуцький.
Та хто бунтує? Перебрав
Усіх богатших, заможнійших,
Усіх смілійших, дотепнійших,
Що здавна їх на оці мав, —
Та з них ніхто нішо такого
Підозреного не зробив.
Питає, чи не пройіздив
Який комісар? чи якого
Письма хто з міста не приніс?
Чи не скликáли де громаду,
Не радили таємну раду?...
Ніхто не бачив. — Що за біс!
Міркує пан і сюди й туди,
Серед покою мовчки став,
Аж голову схилив на груди,
З натуги дум аж засвистав.
В тім скочив, випрямивсь, рукою
Ударивсь двічи по чолі.
„Дурний я! — скрикнув, — я тут стою
І мучусь, бю ся сам з собою,
Хто люд міні псує в селі,
Із за десятоі границі

Пронюхую бунтівників,
А бунту сущої криниці
Заткати й досі я не вспів.
Найголовніший емісар
Під боком в мене гараздує...
O Sapperment! Warum nicht gar!
Та се напевно — піп бунтує!

VI.

Старий був, смирний піп у нас,
Іще з тих давних, маловчених,
У Луцку чи в Холмі свячених,
Що то жили й робили враз
Із мужиком, що споглядали
На панський двір трівожно, з дали,
А до покоїв не були
Допущені. Лиш тілько всього
Було йім з попуваня того,
Що на ту панщину не йшли.
Грунт між громадою держали,
За треби що хто дав, те й брали,
І з праці своїх рук жили.
Не думив певно старовина
Наш піп, не снив мабуть і сном,
Що надійде така година,
І перед панськими очима
Зістане він бунтівником.
Та довелось!
Вдівцем бездітним
Богато літ він жив у нас,
Аж заманулось єму раз
Занятись ремеслом просвітним.
Хоч сам то він не много знав,
Та як у полі вже робити
Не міг, то щиро забажав
Дітей хоч грамоті навчити.
Не довго й думавши, давай
До себе дітвору скликати!
Веде йіх літом в поле, в гай,
Зимою до своєі хати.
І не від разу йіх садив
За книжку ані за азбуку,

Чи то тому, що й сам блудив
За мало в книгах, чи судив
За остро книжную науку.
Він зацікавлював дітей
То повістками, то казками,
Вправляв йіх память пісеньками,
А головно на дивний сей,
Великий божий мір — природу
Раз враз увагу йіх звертав.
На кождім кроці свого ходу
Він щось цікаве зустрічав,
Про все умів щось розказати,
Умів до всего навязати
Чи то якийсь злучай з житя,
Чи користну якусь науку.
Умів і кождеє дитя
Розрушать, взяти мов за руку,
Збудити власні в нім думки
І визвать власнії уваги, —
Так, що малії дітваки
Обдерті, босі, — залюбки
До него бігали. Бідняги!
Йіх до попівськоі оселі
Не так тягла наука ся,
Як більш гостина в панотця,
Оті полуденки веселі
В просторій хаті, за столом,
Де піп і челядь вся гуртом
Немов сімйя одна сідали,
Свобідно слуги жартували,
А панотець, мов батько всім,
Сего впімне, того наставить,
Як що робить, як ділом править, —
А діти слухають, і йім,
Навиклим дома бачить голод,
Зносити дим і бруд і холод,
І чуть що рана стук в віконце
І крик сіпак: „А ну, чи конче
Вам бука хочесь? Виходіть!“ —
Навиклим бачить невсипущу
Журу батьків, і серце рвущу
Одну зітханя пісню чуть, —

Тут в тім кутку, де все яснів,
Де чисто, тихо і приютно,
Де слова прикрого не чутно, —
Сам з себе якось ум міцнів,
Розширюєсь дитяча груд.
Встають, ідуть в садок, гуляють,
Присядуть трохи одпочить;
От панотець читати вчить:
З прутків вербових укладають
Здорові букви на піску,
А далі й книжечку яку
Йім винесе, товплять ся тут,
Цікаво в книжку заглядають,
Знайомі букви пізнають,
В слова знайомі йіх складають.

Не знаю, Бог дає мабуть
Усяким людям всякі дари:
Одному ясний, сильний ум,
Що й не знаходить в світі пари;
Другому рій крилатих дум,
Що мов орли летять за хмари;
Ще іншим руки золоті:
Що очи бачуть, руки вдіють;
Який же дар дістали ті,
Що так другйх учити вміють?
Міні здаєсь, що в скарбі тім
Любви найбільш дісталось йім.

Чималo вчителів стрічав я
В житю, чимало жив з людьми,
А про такого й не чував я,
Щоб так з маленькими дітьми
Вмів обходитись, як покійний
Наш панотець. І що то був
За празник у селі подвійний,
Як на великдень хлопці наші
У церкві складно заспівали,
На крилосі на переміну
Апостол по пунктам читали!
Мов рій у літі люд загув,
Мамй аж плакали. Такого

Ніхто від віку в нас не чув!
Чи бач, хлопята! Дармо каші
Не їли! Бач його, старого,
Як вивчив!... В радісну, нестрійну
Громаду коло церкви збились
Батьки і стали міркувать,
Як то попу віддякувать
За те. Та поки ще рішились,
Вже з дворяків один спішив
У двір, щоб пану все сказати. —
(Пан сам до церкви не ходив,
Щоб враз із бидлом не стояти.)
Скінчилась служба, посвятили
Паски, аж вже з двора біжить
Післанець до попа: в тій хвили
Пан хоче з вами говорить.
Іде наш піп. В громаді тихо
Зробилось, посумніли щось,
Почули, що якесь тут лихо
Над ними без вини стряслось.
Гуртом хотіли провожати
Попа, так він їх задержав:
„Не треба пана дратувати“ —
Перехрестивши ся сказав
Пішов. З свяченим і з пасками
Громада коло церкви жде, —
Аж ось по хвили він іде.
„Христос воскрес! Та Бог із вами,
Чому не йдете по хатах?
Не бійтесь, не великий страх!
Пан лиш питав мене, як смів я
Без волі власти заводить
Якусь тут школу? Відповів я,
Що школи зовсім не завів я,
Лиш так приватно хтів навчить
Дітей письму, зовсім без плати.
Ну, сего я вам заказати
Не можу — згодя каже пан, —
Лиш по добру я раджу вам,
Покиньте се пустеє діло! —
— Я-б був єго й не зачинав,
(От так я пану відказав)

Коли-б до мене не наспіло
Із консісторії письмо:
Не лиш дітей в селі навчати,
А й школи, де мож, закладати.
— Чи так? Ну, се ще ми вздримо! —
Сказав вельможний, і рукою
Махнув на знак, що вже на днесь
Досить розмови. Йдіть в спокою,
Та не лякайтесь! Ви хлопята
До мене завтра всі на свята!
Ну, йдіть! Громадою такою
Не стійте тут! Христос воскрес!“

VII.

І почалась від того дня
Поміж громадою а паном
Глуха, постійная війна.
Се-ж перший раз та вість прийшла нам,
Що пан у свойому селі
Чогось то зборонить не сміє.
А тож то ми віки цілі
Жили й мов жито на ріллі
Туди хилились, відки віє
Могучий вітер панських слів.
Хлоп і подумати не вмів,
Щоб мимо панського бажаня
Робити щось, а як не міг
Зносить неволі та знущаня,
То кидав все, в чужину біг,
Лишаючи рідню і всіх
Іще на більше горюваня.
Аж враз — „не можу зборонити!“
Значить, є щось таке над ним,
Чого і він боїть ся, чим
Єму не вільно погордити.

Почувши се, ціла громада
Немов на ново віджила.
Ще в свята по хатах ішла
Оживлена, гуртова рада.
„Нам треба всіх дітей учить,
Пан нам не сміє зборонить!“ —

Оттак відважно гомоніли
Ті, що ще вчора так тремтіли.
„Нам треба школу завести!
Або-ж то ми такі послідні,
Що мусять наші й діти рідні
Ярмо таке по вік нести?“
Та — ніщо крити шила в місі —
Найшли ся старші, розважнійші,
Що вцитькувати принялись.
„Чого ви так розрешетились?
На память слово те навчились:
Не сміє! От чекайте лиш,
А він вам посмієсь! От красше
Мовчіть, щоб грішне тіло ваше
Не мусіло відповідать
За ваш нерозум!“ —
Посумніли
На тую мову смільчаки, —
У многих таки ще свербіли
Від панських буків синяки.
Та годі знов було ховатись,
Не бувши в лісі, від вовків.
От і урадили удатись
До города і розпитатись
Комісаря, щоб йім повів,
Чи можна буть громадській школі
В селі без панової волі?

Комісар Німець був у нас,
Не молодий уже панисько,
Смішний такий. Було нераз
В село зайде, — пізний час, —
В двір не зайде, хоч як близько,
А все до хлопа. Кісілю,
Борщу, вареників, логази
Пойість, балакає. „Люплю
Я руська кльопа!“ — було каже, —
„Я руські кліп йім тесять літ,
І полюпив вас! Топрий лют,
Та кепськії пани оттут.
То кльопіт! Я вам повітаю:
Як пан вас путе туше тис,

То ме́не йтіть, я вше то знаю,
Такі єму контуші скраю
Що путе з злости пальці хрис!“
Не знаю за що, але люто,
Усею кровю, всім нутром
Він не любив панів, мабуть-то
За те, що сам не вмів в йіх тон
Попасти, чувсь чужим між ними,
Вони ж на него з висока́
Гляділи й жартами бутними
Принижували бідака.
А то по-тихо ще шептали,
Що сватав в пана він доньку,
Так там не тілько відказали,
А ще й оказію таку
Єму зробили серед гостей,
Що бідолаха мало костей
Втікаючи не поломав.
Так від тоді на всіх панів
Нетайний а завзятий гнів
Комісар в своім серці мав.
А був він у циркулі — сила,
Трохи́ що старості рівня,
І не було такого дня,
Щоб рук єго не доходила
Якась мужицька справа. Много
Панам давав ся він в знаки,
І за порадою до нього
З втіх сел ходили мужики.
І що то вже пани робили,
Щоби позбути ся єго:
До губернатора ходили,
Писали скарги, голосили,
Що люд бунтує, що сво́го
Пани непевні, що готові
Хлопи́ вже й до розли́ву крові,
Не хочуть панщини робить.
Та всі ті скарги так пропали,
Комісаря не підкопали,
Бо весь округ спокійний був, —
Самі-ж жалобщики в одвіті
Являлись в кепській кондуіті, —

Комісар ані в вус не дув.
Так от до него то вдались
Селяне наші. Аж підскочив,
Коли почув, що наторочив
Наш хлопський ум. „Путуйте лиш!
Не пійтесь! Най він лиш стріпує
Вам спороните, то почує
Таке, якого ще не чув!
Путуйте! То-ш цісарська воля,
Щоп в коштій весі пула школа.
Щоп коштий кльоп письменний пув!“

Отсі слова були для нас,
Мов спраглому вода погожа.
Так наче іста ласка божа
В село зійшла! Народ нараз
Почав сходитись, розмовляти,
На школу вже й складки збирати,
Мов пана й в світі не було.
Гай, гай, та швидко ми почули,
Що через рів та в рів стрибнули!
Дізнав ся пан, об чім село
Загомоніло. Двадцять чільних
Провідників тих „рухів шкільних“
Прикликав, не сказав ні-гич,
А лиш по черзі простирати
Велів і всякому вліпляти
По двадцять со́лених палиць.
Відтак сказав: „А що то, чую,
Що школу вашмосці будують?
Щож, гарно! Й дальше так робіть!
Вже почали збирати складку?
Так се від мене вам завдатку, —
Чи може мало вам? Скажіть!“
Слова ті з усміхом крізь зуби
Цідив він, але враз поблід,
Весь задрожав, сціпились губи,
В очах заблис зловіщий світ.
„Га, хами! — крикнув він, — гадюки!
Вам школи треба? Знаю я,
Куди ви гнете! Не азбуки,
Вам волі хочеш! От змия,

Не хлоп! Мовляв: письма лизну,
То хто тоді на панщину
Мене посміє гнать? Ідіть!
Не попадайтесь в мої руки
Бо лихо буде! Лиш ій Богу,
Як що про школу ту дурну
Ще раз почую, то такого
Вам всиплю бобу солоно́го,
Що замакітрить ся вам світ!“
Та помилив ся пан сим разом:
Гадав побоями злякать,
Та роздразнив ще більш. „Згибать,
Так згинем! — стали всі кричать, —
А не уйде єму се плазом,
Не зречемо́сь ми правди сво́йі!“
І зараз скаргу подали
За самовільнії побоі
На пана. З уряду пішли
Допроси, пан кричав, казив ся,
Та вже на буки не щедрив ся.
Оттак ми й школу завели.

Та тут наш клопіт не скінчив ся.
Прийшлось учителя шукать,
Бо піп не міг сам постачать.
І що ми згодимо якого,
То пан небавом шасть-не-прасть
То до рекрут єго віддасть,
То перемовить та до свого
Двора візьме, то налякає
Погрозами, то посилає
Своіх людей в шкільні години,
Щоб всякі пакости робили,
Дітей щоб гнали в панський сад
Хрущі, гусільниці збирать.
Тай ми-ж-то пану не спускали,
Все до циркулу скарги слали.
Комісар нам в пригоді став,
Чимало пану досолив він,
Тай в пану ж ворога нажив він,
Бо той за все вину скидав
На „Шваба“. Довго клекотіла

Вражда між ними, —аж схотіла
Недобра доля раз закпить,
Звела їіх враз в чужому домі.
Уздрівши Шваба, пан в ту мить
Прискочив, руку відвинув,
І поки здержали знайомі,
Комісаря в лице ливнув.
Скандал зробив ся, і не знати,
Як там вдалось єго замняти,
Але комісар не забув
Образи, ждав пори, хилив ся,
І таки за своє пімстив ся,
Та так, що пан ще гірш почув.
Оттак два роки колотилось,
А тим часо́м в селі змінилось
Чимало. Арендар старий
Умер, настав якийсь новий,
Та хитрий з біса. Він то пана
Підмовив — сво́їм громадянам
Горілку дешевше пустить.
„Одно́, що більше будуть пить,
А друге те: громада пяна
Не буде й бунтів підносить.“
І справді в ті жидівські сіти
Людей попало ся досить.
А жид у коршмі сюди й туди
Підпитим клепле: „Встид вам, люде,
Піп водить вас усіх за ніс!
На що вам з паном задиратись?
Що при тій школі упиратись?
На що вам школа? Хай їій біс!“
І от поволи почала ся
Зараза з коршми й потягла ся
Із хати в хату. Не було
Вже згоди в радах, так як перше,
Ба вже й дітей чим раз то менше
Ходило в школу. Все село
Якесь німе, понуре стало,
Лиш співом пяним знай лунало
Та панщини ярмо тягло.
Здавалось вже, що благородне

Оте зворушенє народне
Пропало, порохом пішло.

VIII.

Аж враз ні з сього ані з того
В селі щось стало ся нового:
Урвав ся спів, шинок зпустів,
Всі люде якось посумніли,
Понуро, мовча ще терпіли,
Та пан від разу зрозумів,
Що не добром се пахне. З разу
І догадатись він не міг,
Яку і відки се заразу
Навіяв біс якийсь на всіх.
Та порішивши, що ніхто ту,
Хіба лиш піп один бунтує, —
Почав розвідувать, і чує
Ось про яку попа роботу:
Де тілько траплять ся хрестини,
Чи похорони, чи родини,
Чи так в село де для гостини
Попа запросять — за столом
Усюди йде одна розмова:
„Пора вам дітоньки з шинком
Розстати ся! Побійтесь Бога!
Горілка зводить вас з ума,
Горілка, то чортівська справка!
Себе жалійте! Йде зима,
А в хаті і чобіт нема,
А жид нассавсь уже як пявка!
Хоч на дітей свойіх глядіть:
Голодні, голі, хорі, темні, —
Що вийде з них? Тепер же світ
На світлі, не на тьмі стоіть.
Вже не досить ті скиби земні
Перевертать, а треба вміти
З людьми по людськи гомоніти,
Не дати скривдитись ніяк,
Стоять за себе й за громаду!
А як же дасть собі зараду
Невчений, темний, ще й піяк?“
Ба, деякі з двірні казали,

Що в церкві деколи бували,
Що й там на казанях раз в раз
Піп про тверезість промовляє,
Шинки, жидів, горілку лає
І каже, що вже крайній час
Зовсім єї покинуть пити.

Пан став на місці мов прибитий
Почувши се. „Ось як воно!
Зовсім пора покинуть пити!
По що-ж мені єї палити?
Чи маю може свиням лити?
Попу мабуть се все одно, —
Та не одно мені, о, ні!
Се ж бунт! Таж він в мою кішеню
Виразно засуває жменю!
Таж він підкопує мені
Наліпший дохід! Е, паноче,
Сего терпіти й чорт не схоче!
Гей, зараз тут попа призвать!“
І ждучи, скорою ходою
Ходив він в злости по покою,
Плював, сідав, вставав опять.

Прийшов панотчик, поклонив ся
І близь порога зупинив ся,
В руці держачи капелюх;
Глядів трівожно та несміло,
Обличе зблідло, побіліло,
Мов весь уйшов аж в пяти дух.
З гори, мов на собаку буру,
На ту непоказну фігуру
Пан марсом своїм поглядів
І сплюнув, ва́жкою ходою
Пройшовсь два рази по покою,
А піп стояв, мовчав, тремтів.
В кінці помалу наблизив ся
І аж над са́мим похилив ся
І звільна, твердо запитав:
„Єгомосць, чи ви дурнем стали,
Чи з роду розуму не мали,
Чи вам дурниць хто нашептав?

Чого ви шию самохіть
Все пхаєте міні у сіть?
Чи на тото вас ваші власти
Попом поставили оттут,
Щоб ви напротив мене люд
Підбурювали і навчали,
Як панську власність хитро красти?“

Піп аж до долу похилив ся
І весь тремтів, перехрестив ся
Та пану в очи все дивив ся:
„Се ясне-пану набрехали“,
Сказав несміло.
„Набрехали?
Хто, що, по що? Чи се брехня,
Що ви приватно і з амбони
Хлопам розводите андрони
І всюди клеплете що дня,
Щоб кинули горілку пити?“
„Се правда.“
„Ну, а як хлопня
Послухає сих слів, то що
Міні з горальнею робити?“
„Се не моя річ.“
„Отож то!
Не ваша річ! А підтинати
Мій дохід, хлопа бунтувати,
То ваша річ?“
„Дарують пан, —
Я роблю не по свóйій волі!
Те роблю, що духовний стан
Міні велить. В те, що на полі
В коморі, хаті і стодолі
Хлоп робить — не мішаюсь я,
Та дбать о души йіх, вести
В житю йіх шляхом чесноти, —
Се, прошу пана, річ моя!“

„Е, тере-фере, моцюмпанє,
Усе те є пусте ґадáнє,
А я кажý вам раз на все:
Най про тверезість ту пустую

Від вас і слова більш не чую,
Ні я, ні люде! Киньте се!“

„Я радо б кинув ті історйі,
Я-б навіть був не починав,
Коли б виразний не дістав
На теє наказ з консісторйі.“

„Се що у біса, — крикнув пан
І скочив, наче приск в холяві
Почув, — пралати ті плюгаві
Задумали мабуть наш стан
Пустить з торбами! Покажіте
Міні сей наказ! Боже-світе,
Та я йім ним кінця дійду!
Не пожалію вже видатку,
В губернії припну йім латку,
А то й до цісаря піду!“

„Я наказу із консісторйі
Не можу дати, — піп сказав, —
Він посилав ся по курсорйі,
Я й нумеру не записав.“

„Га, попе! — скрикнув пан сердито, —
Ти брешеш! Аж тепер відкрито
Твою брехню! Із консісторйі
Не було жадноі курсорйі,
Котра б наказувала се!
Бо знай, усі курсорйі ті
Дяк під загрозою міні
До перечитаня несе!
Так от такий ти! Тутка сам
Неправні, бунтівничі речі
Говориш раз у раз хлопам,
А криєш ся за властей плечі!
А як він мов святий зложив ся!
„Я б того й не розпочинав...“
Постій-но, будеш ти ще знав,
З ким ти так хитро зачепив ся!“

Та диво, голос той сердитий,
Вразливі, прикріі слова,

Що, бачилось, к землі прибити
І похилити й принизити
Старого мусіли попа,
Зовсім на відворіть, неначе
Сердезі духа додали.
Він випрямивсь, єго тремтяче
Обличє прояснилось, око
Зустрілось з панським: він глубоко
Вклонив ся і сказав: „Коли
Я провинив що против права,
То щож робити, відповім!
Я роблю те, що божа слава
Міні наказує. Я ж стою
Вже в гробі о́дною ногою,
Мене не тикаєсь зовсім
Грізьба́ ніяка ні обава, —
Сумлінє в мене по над всім!“

Сказавши те ще раз вклонив ся
І звільна, тихо віддалив ся.
Пан аж зубами скреготав.
„Постій ти попе! За ту штуку
Ще ти мою почуєш руку!“ —
Раз по раз люто він шептав.
І кляв і слав старого к дідьку, —
Та вспокоївши ся крихітку
Він прибирать почав в думках,
Як спра́вдити свої погрози, —
І з лютости о мало сльози
Не виступили на очах,
Коли побачив, що попови
Не так то лехко що зробить.
У консісторії просить,
Щоби попови заказали,
Взяли єго або вкарали, —
Те пана якось не кортіло.
Чи до циркулу заносить
На него скаргу? Там і мови
Нема о тім, щоб виграть діло —
Таж там комісар, що й послідну
Сорочку б радо з него здер!
„Ні, — думав, — лиш одну тепер

Дорогу бачу відповідну:
До Львова їхать, там і так
Контракти, сойм постулятовий,
Забави... Продамо ріпак,
От і найде ся гріш готовий.
І жінка троха погуляє, —
Давно вже бідна нарікає,
Що дома із нуди засхне;
Ну, то й піду я особисто
До губернатора і чисто
Все розкажу́. Таж він мене
Зна' з давна, — часто тут гостив,
Ще як у Самборі служив
Комісарем. Постійте хами!
Чекай ти попе! Буде з вами
Не те! Я спра́жу вас на схаб!
І вже вам певно не поможе
Ні просьба, плач, ні святий Боже,
Ні сей беззубий, клятий Шваб!"

IX.

Пойїхали пани ді Львова,
Аж закурила ся дорога,
І знов в людей підняв ся дух,
Немов якась гнетуча змора
З села уйшла. Хоч то від слуг
Прийде ся завтра більш ніж вчора
Терпіти, та така то вже
Натура людська, зміни хоче:
По яснім дни бажає ночи,
Одного довго не знесе.
Нехай хоч гірше, лиш би інше!
А без панів, то хоч і більше
Докучить панщина, та знов
В хатах, на вулиці немов
Говориш, дихаєш вільнійше.

А тимчасом наш піп не спить,
Все про тверезість научає
Та до присяги притягає.
Люд з разу слухає, мовчить,
Всім якось дивно виглядає,

Як можна хлопови не пить!
А деякі лякались таки,
Щоб пан не змусив йіх ломать
Присягу. „Хто то може знать, —
Мовляли тії небораки, —
А ну-ж в інвентарі стоїть,
Щоб мусів хлоп горілку пить?“
Що́ піп толкує — все дарма,
Присяга, бач, страшнеє діло,
Погубиш лехко душу й тіло!
Побачив піп, що так нема
Ладу, на інше здогадав ся
І до комісаря удав ся,
Єго спровадив у село.
Комісар аж не знав де сісти,
Коли такі веселі вісти
Почув. „Отак, отак пульо
Тавно вше трепа вам зропити!
Ваш топрий, щирий, тихий лют,
Та поки путе вутку пити, —
Тармий нат ним усякий трут!“
А тайком певно тішивсь досить,
Що пана добре се підкосить,
Коли хлопи́ покинуть пить.
От раз в неділю по відправі
Люд з церкви рушив виходить,
Аж зирк! близь церкви на зарінку
Ми комісарську однокінку
Побачили, і сам садить
До нас, у му́ндурі, при шпаді.
Прийшов, вклонивсь усій громаді.
„Ну, кльопа, як се матє? Здраві?“
„Спасибі, пане!“
„Но, но, но!
Я маю сльово вам отно
Сказати. Тут єкомосць ваш,
Як чую, вам ховорить тутки,
Щоп ви зарік ся пити вутки.
То є барс пєкно! Лиш кураш!
Лиш смільо! Чую, ви поялась,
Що пан наропить крик і халас?
Ну, ну, най спро́пує ропить!

Ви тумала, що пан вас моше
Присилувать хорілку пить?
Ні, ні, не пійте ся! Хрань Поше!
Я вам кащу́: цісарська воля
Така, щоп кльоп щасливий пув,
Щоп мав тосить хутопи, поля,
Щопи до школи ся хорнув!
Наш цісар — слухайте лише, —
Вас хоче вільними зропити!
А як путете вутку пити,
То скаше: Е, той лют іще
Не варт свопо́та! Зрозуміла?
Ну, йтіть тепер то свого тіла!
Ропіт, як ваш єкомосць хце!“

Сказати вам не маю сили,
Яке вражінє ізробили
Отті слова на всіх селян.
„Сам цісар нам не каже пити!
Нас хоче вільними зробити!
Що́ нам тепер шинок і пан!“
Мов грім прогоготів селом, —
Ніхто не йшов обіду їсти,
Всі опяніли мов від вісти,
Що воля близька!... Всі вало́м
Та на попівство повалили,
Убогу хату панотця
Мов рій шумячий обступили.
І вже не чуть було слівця,
Що хто сказав, лиш клекотіло
Гуртом: „Панотче! Воля! Воля!
Ми будем вільні! Проч недоля!
Проч панщина! І душу й тіло
За цісаря, — він волю нам
Дає! Кажіть у дзвони бити!
Ходіть присягу проводити!
Ми всі, старі й малі від нині
Присягнем Господу і вам
До віку ні цяти́ не пити!
На волю хочем заслужити!
Ходіть, папотчику єдині!“

Зблід панотець. Злякав ся бідний,
Не знав, що стало ся з людьми.
Та радість, крик той однозгідний
Свідчив, що тут вже справді ми
Йдем не по „жартовій дорозі“.
Про жадну волю він не знав,
Натомісць пан єму нагнав
Страху чимало, а в погрозі —
В губернії, в царя самого
Шукати правди против нього —
Він бачив справді щось страшного,
Бо бідолаха добре знав,
Що таки зо страху збрехав,
Що з консісторії не було
Такого наказу, щоб вчить
Хлопів тверезости і навіть
Їіх до присяги приводить.
Старече серце добре чуло,
Що сли-б так добре пан завзявсь,
То міг єго біди набавить,
І що там в Юрі б не озвавсь
За ним ніхто, противно, власть
Духовна — перша кине камінь
На „незаконную“ єго
Роботу, і сама віддасть
Єго на глум. Так от чого
Злякавсь старий. Нехай ще нині
Щось справді лучить ся в народі,
Пан не питатиме, чи винні
Такі причини або инні,
А скаже: „Винен піп тай годі!“ —
І бідному попови — амінь!

Опершись обома руками
На паличку, мовчав він. Довга
Була та хвиля, поки втих
Безладний гамір товп сільских.
В кінці промовив він: „Що з вами?
Гей, діти, діти, бійтесь Бога,
Що се ви робите? Яка
Де, відки воля вам приснилась?“

„Ні, не приснилась, — відклика'
Народ, — а справді об'явилась.
От пів години ще нема,
Як пан комісар власним словом
Сказав нам! Людям урядовим
Брехать?"...
„Щож він сказав вам, а?
„Сказав нам те, що й ви паночє,
Щоби горілки нам не пить,
А ще додав, що цісар хоче
Нас — каже — вільними зробить."
„Ну, і що більш?"
„І більш нічого."
„Дурні, дурні! І ви так з того
Утішились? От барани!
Що цісар хоче, — милий Боже! —
Се ж певно! Але чи він може?
Чи зараз може? Жди небоже!
Та ви ж подумайте самі:
Хто має в хаті три сини,
Всім трьом рад долю запевнити, —
То годі враз всіх трьох женити,
Бо всіх не міг би обділити,
І сам би ще лишивсь в зимі
Без хліба. Так то і в державі.
Цар — батько, в него три сини:
Хлопи і військо і пани,
Усі цареви рівно милі,
Бо всі однако царській славі
Допо́мічні й державній силі.
Цар робить тож для них, що може,
Та всего годі враз зробить.
Вам волю дати було-б гоже,
Та хто там зна', пани би може
Тоді схотіли бунт зробить."

„Що? бунт? Нехай лише крінуть ся,
То й чорт не взнає, де дінуть ся!
Торічних мало йім запуст?"

„Ну, бачите, які ви діти,
Як мало вміли-б ще цінити

Ту волю, сли ще з ваших уст
Такі погрози йдуть! Ні, милі,
Ви не дуфайте своій силі!
Не мести, не різні від вас
Жадає цісар. Вашу долю
Єму довірте! Він вам волю
Дасть певно, як настане час.
А криком, шумом — вірте, любі! —
Ви ворогів лиш своіх днесь
Укріпите і попретесь
Самі на стрічу власній згубі.“

Похнюпились і посумніли
Хлопи. Не любо то звеніли
Слова ті в йіх ухах, — та щож
Робить? Правдиве, хоч не гоже
Те слово: дав би цісар може
Йім волю, та хто зна, чи може?
Похнюпились і посумніли, —
А многих таки ще свербіли
На тілі панські канчуки,
І власна шкура знай шептала:
„Не будь ти брате надто смілим,
Заким ще чорного на білім
Нема, що ми не кріпаки!“

І вся громада застогнала:
„Так щож, панотче, нам робить?“

„Щож, діти, Господа молить
І тихо бути, смирно ждати, —
Чень то не довго вже прийдесь!
Нікому й слова не казати
Про те, що вам комісар днесь
Сказав.“

„Ну, добре, най так буде!
Але горівки вже ні в рот!
Рад цісар знать, що ми за люде,
Так ми єму й покажем от!
Ще нині, зараз ми готові
Тверезість вічну присягти!“

„Дай Бог вам встатчити ся в слові,
Покуси всі перемогти!
Та се не так то лехко, діти!
Присяга, діти, то не жарт.
А знаєте ви, що зробіте?
Пізнаєм, хто якого варт.
Отсе Пилипів піст надходить.
Слюбуйте кождий сам собі —
Не пити, в згоді і любві
З усіми жити, кривди й шкоди
Не памятать і не робить,
Перемагать покуси вражі,
І терпіливо все зносить,
Що Бог нашле за блуди наші.
Відтак перед Різдвом святим
Хто чутиме охоту й силу, —
Відбуде сповідь, а затим
Присягу зложить Богу милу.
Так дітоньки, отсе ще вам
Два місяці тяжкоі проби,
Перенесіть єі, ащоби
Готовим, чистим можна нам
Вступити в рік новий. Хто знає,
Що той новий рік приведе!
То ж хто присяги з вас бажає,
Най на новий рік в церкву йде!“

Громада хвилю помовчала,
Потім вклонивши ся сказала:
„Най буде й так! Ми пристаєм!
Іще терпіти-мем злу долю, —
Але нехай нас ріжуть, колють, —
Горілки більше ми не пєм!“

X.

Кінчив ся сорок семий рік
Погідно, ясно. Сніг глибокий
Замерз, стояв твердий як тік;
Підгірські річки і потоки
Мороз стяв ледом аж до дна,
Тріщали дерева з морозу

І знаходило ся що дня
В снігу замерзлу пташку божу.
Кінчив ся сорок семий рік
Твердим віщо́ванєм: здавалось,
Що твердо, непохитно в вік
Стоятиме той лад поганий,
Що нам до крови вже допік.

За гори сонечко ховалось,
Коли нараз почувсь дзвінок,
І з за горбочка на місток
Мов вродили ся панські сані.
Завиті в коцах та футрах
В село вертали пан і пані.
Дзвінок і вид той по хатах
Розніс якийсь невільний страх,
Мов курят страх при виді кані.
„Що то за вісти він привіз?
Де був так довго? Чи заніс
Направду жа́лобу на нас
До губернатора? І що там
Пан губернатор відказав
Єму?“ — Так шепотом неслась
Глуха трівога між народом,
А всякий гнувсь і лиха ждав.

І в панському дворі в тій хвили
Усі серця трівогу били,
Йшла суєтня та біготня.
Бліда, задихана двірня
Металась, мов в окропі муха,
Бо кождий чув в покорі духа
Гріхів чимало за собою,
І нишком всіх святих благав:
„Загородіть єму лускою
І очі й уши, щоб не взнав —
Ще лиш сей раз, сей раз послідній!
Буду наймав служби, обідні,
Щоб лиш сей раз я не пропав!“

А пан понурий і похмурий
Прийїхав, якось наче вовк

Глядів, змарнів щось і пожовк.
Чи то єго так міські мури
Зіссали, чи грижа яка?
Роздяг ся, хвилю по покою
Ходив, по привичці рукою
Помахуючи, мов би в ній
Держав рукоять канчука,
А далі дзвоником в покій
Призвав лакея-гайдука.
„Най ту пан ржондца зараз стане!
Бігай! Та стій, чекай, балване!
Як пана ржондцу сповістиш,
Біжи, арендаря приклич!“

Прийшов пан ржондца. „Що чувати?“
„Вельможний пане, все гаразд.
Пшеницю й жито, як Бог дасть,
За тиждень будем чисто мати
В засіках. З двадцяти телят,
Що вродили ся сими днями — —“

„Ну, гарно, гарно, мій коханий,
Про се і завтра ще оба ми
Помовим. Нині я би рад
Дізнатись, що в селі чувать,
Як ви мирились тут з хлопами?“

„Бог милував, не було лиха!
Громада стала смирна, тиха,
Робили добре. Гріх би був
Жалітись.“
Губи пан віддув,
Неначе був нерад тій вісти.
Він по покою похожав,
Тимчасом ржондца продовжав:
„От лиш з тим вирубом ніяк
Не можем до кінця долізти.“
„З яким се вирубом?“
„Хробак
Зачав часть ліса літом йісти, —
То пан казали вирубать...“
„Щож? Ви хіба ще не скінчили?“

„Та ні. Тут много ще занять
Було при домі, многі люде
Що були винні — відробили,
То й годі було в ліс післать
Нараз богато рук. Ще перше
Рубали дещо там; тепер же
Морози впали...“
„Отсе так!“ —
Аж скрикнув пан і мов буряк
Почервонів. — „Щоби ті хами
Не простудили ся, хрань Боже,
То най червяк весь ліс мій гложе!
Ну, гарно вашими руками
Дороблюсь я! Ідіть, я там
Прийду і все огляну сам!“

І гордо пан махнув рукою,
А ржондца низько поклонивсь
І смирно вийшовши з покою
Почухав ся і зажуривсь.
„Побачимо погану зміну!...
Розлютивсь пан наш не на жарт.
Десь там єму натерли хріну
Не будь якого! З жадних карт
Ані з гостин, хоч програвав він,
Таким недобрим не вертав він!“

Та дужше ще старий похнюпивсь
І дужше ще засумував,
Коли побачив, як поспішно,
Мов кіт зрадливо, мов пес втішно
До пана жид чимчикував.
„От панський вірник! Сей Іюда
Не дармо пильно так біжить!
Когось то тра оклеветати,
Комусь то хоче ця облуда
Під ноги камінь підложить!
Ну, тай далеко ж пан зайде
Із жидом в парі! Будем ждати
Що з того вийде! Та мабуть,
Що не побіди, але біди
З жидівських нашептів прийдуть!“

А тимчасом зігнутий в двоє
Уже до панського покою
Жид не застукавши війшов.
Пан при вікні стояв, до нього
Задом обернений, і довго
Так не оглядувавсь, немов
Не чув нічого. Жид при вході
Стояв, та кланявсь, і мовчав,
А пан усе запримічав
В маленьке зеркальце. Чимало
Минуло хвиль, — все кланявсь жид,
(Він знав, чим пану догодить!)
Аж врешті пану смішно стало.
Він обернувсь. „Ну, годі, годі,
Мій Мошку, спина заболить!
Ходи сюди! Досить стояти.
Сідай, розказуй, що чувати!“

„Ох, зле чувати, ясний пане!
Вже швидко нас зовсім не стане.“
„Ого, а як се?“
„Чули пан?
Хлопи збунтовані до разу.
Весь піст ані один Іван
Не пив горівки! Як заразу
Минають коршму! Ох вей мер,
Я вже зруйнований тепер!“

Вcміхнув ся пан. „Ну, ну, мій Мошку,
Бог ласкав, ще не так то зле,
Коли тут бачимо тебе
Зовсім не схожого на дошку!“
З тим словом поклепав пан Мошка
По круглім, повнім животі.

„Ох, ясний пан жартують трошка!
Та нині вже часи не ті!
Вже нас, як пару непридалих
Патинків кинуть на смітник!
Чи чули пан? Тутешній ґалех
Вже збунтував усіх хлопів!
Чи чули пан? На завтра в них

Вже постановлено: як тільки
Скінчить ся йіх церковний спів,
То всі присягнуть від горілки.“

„Що? Завтра?“ — люто крикнув пан
І схопивсь, мов сидів на тéрні.
„Що, піп? Він ще свої химерні
Думки не кинув? Я йім дам!
Der Teufel drein! Стара катряга!
Так завтра, кажеш ти, присяга?
Постійте, я заграю вам!“

„А знають пан,“ торочив далі
І кланявсь жид, „хто се вчинив,
До того руку приложив?
Ох, ох, тяжкі часи настали!“
„Ну, хто, кажи!“
„Хлопи казали,
Що пан комісар прийізжав,
Край церкви казанє казав,
Що цісар хоче волю дати
Хлопам, і жде лиш, щоб усі
Горілку кинули вживати.
Ох, тут в селі у тім часі
Такий був крик і бунт завзятий,
Що я вже думав утікати.“

„Так? А мій ржондца про отсі
Події не сказав ні слова
Міні! Ну, добре, будем знать,
Чию як вірність оцінять!
Спасибі Мошку! Я до Львова
Як стій все пишу. Ти-ж тимчасом
Поміж хлопами викрутасом
Всю правду вивідай як слід.
На все о свідків постарай ся,
А завтрішного не лякай ся!
Ще-ж не перевернув ся світ,
Щоб піп узяв мене під ноги.
Вже ми йім тут притремо роги!
Лиш справно, тихо!“
„Буде ґіт!“
Сказав, вклонивсь і вийшов жид.

XI.

Ще сонце ясне не сходило,
Ледво на днину зазоріло,
І спало в тьмі село, коли
З дзвінниці дзвони загули
І на всеночне людззивали.
Від дзвонів гомону кругом
В хатах будили ся, вставали,
Немов зірки віконця сьяли.
А далі звільна, пóвагом
В кожýхах і шапках смушкових,
В великих чоботах пасових
До церкви люде потягли.
Далеко чутно, як скрипить
Замерзлий сніг під йіх ногами
І пара з віддихів клубами
Несесь, на вусах мов іглп
Понамерзали в одну мить.
Ідуть купками, громадками,
Та тихо так, не гомонять,
Немов збирають ся з думками
Щось дуже важне предпринять.
Воно й не диво: аджеж нині
Є Новий рік, присяги день!
І наче вояк, що в огень
Іде, так кождий тутка чує,
Що та присяга йім зготує
Чимало лиха, що повинні
Чимало вражих сил зломить,
Чимало горя перенести,
І панських кар, і жида мести.
Та всі рішились будь що будь
Все витерпіть і грудь о грудь
Іти, і голови зложить,
Щоб лиш свободу заслужить.

Гай, гай, була то гарна хвиля!
Як нині тямлю я єі.
Розбуджена громадська сила
Під гнетом дýжшала, зносила
Всі перепони і гасила
Незгоди та уразп всі.

Досить було одноі згадки
Про можність волі, щоб збудить
Народний дух! І всяк в ту мить
Готов був всі свої достатки,
Житє за волю положить.
Ох, та не довго то трівало:
Таких хвилин блаженних мало
В житю народів і людей.
Колú-б пізнійше, в тяжші проби
Було в нас більш таких хвилин,
Такого духа! ох! то чей
Не так то нині в нас було би,
І блуд, недогляд не один
За пізні-б не будив жалóби.

Прийшли під церкву: що за диво?
Заперті двері! Тут мороз,
На двóрі видержать не мож.
„Гей, паламарю! Ну-ко, живо
Церковні двері відомкніть!“ —
Кричить народ. Затихли дзвони,
Зліз паламар. „Кладіть поклони,
Хрестіть ся та до дому йдіть!
Дверей не відомкнý, й не ждіть!“
„Що? як? чому?“ — мир закричав.
„Лиш тілько я дзвонить почав,
Прилетів зо двора атаман,
Ключі від мене відобрав.“

Народ лиш ахнув. „Ох, нам горе!
Яка се ще нова біда нам
Від пана грозить? Що се він
Гада’, що так нас переборе?
Він з Богом хоче воювати?
Він церков смів замикати?
Гей на дзвінницю! Бийте в дзвін!
Дзвоніть трівогу! Най збігаєсь
Усе, що лиш живе в селі!
Гуртом до пана! Най смиряєсь,
Бо будуть кости не цілі!“

І разом дзвони застогнали;
Товпились люде та кричали,

I мов пожар, так бухав гнів
З їх рухів і очей і слів.
Клинуть і грозять, кличуть: „Гей,
Бігай по молоти, ковалю,
Відібєм замок від дверей!“
Баби ридають, наче з жалю
За вмершим. Стогін, галас, крик
На цвинтарі необіймимий!
От так то, діти, почали ми
Той славний сорок осьмий рік.

Аж ось на скруті показалась
Ватага панських посіпак
Із нагайками, гордо так,
Бундючно 'д церкві наближалась...
І стих на хвилю крик і галас,
Всі ждуть, чого то хоче пан?
Аж ось атама́н-палюган
Говорить: „Люде, що се з вами?
Чого ви стали тут юрбами?
Чого ревете так завзято?“

„Пустіть до церкви! Де ключі?“
Так в відповідь ревнули всі, —
„Пустіть до церкви, нині свято.“
„Що ви, сказились? Хто се вам
Наплів? Таж нині будна днина!
Піп вам сказав? Ваш піп — дити́на!
Він і читать не вміє сам.
Пан ліпше знає. Розходіть ся!
На панське зараз лагодіть ся!
Усякий ладь сокиру й віз, —
Пойідемо рубати ліс!“

Мир остовпів. Що за причина?
Не вже се справді будна днина?
Не вже усі здуріли ми?
Та ні! Кепкує зла личина!
І враз, мов вихор той крильми
Залопотить, бори́ могучі
Застогнуть з градової тучі,
Так мир загрюкав, закричав:

„Бреши ти сам зарівно з псами,
Поганий панський блюдолиз,
Не нас роби всіх дураками!
І піп з тобою враз не гриз
Кісток під панськими столами!
Он що він видумав, падлюка!
Та панщину — на Новий рік!
Чи може панова се штука?
Най стережесь! На тім кони
Пойіде на короткий вік!
Тут з Богом справа, не з людьми!"

„А я вам кажу — розходіть ся!" —
Прислужник панський знов візвав.
„Ключі у пана, пан сказав,
Що хоч кричіть, хоч вередіть ся,
А нині не буде відправ.
А в разі бунту пан покличе
Коменду війська у село.
Я раджу — розходіть ся швидше,
Щоб вам ще гірше не було!"

„А най тут котить і гармати!
Хоч голови всі покладем,
А кроком відси не підем.
Се що, день у день працювати,
А навіть тілько свят не мати,
Щоб Богу помолитись?! Гей,
Ломаймо двері! Най трібують,
Най нас у церкві всіх мордують!
Проч, посіпаки, від дверей!"

Та панські слуги добре дбали,
Густим рядом при дверех стали.
Довкола них зробив ся стиск:
Обмахувались нагайками,
А далі штовхать кулаками
Взялись... Люд тиснесь, писк і виск;
Вже по над голови людей
Почали задні до дверей
Метать великі снігу груди,
І гнів кіпів чим раз страшнійш,

Де-де в руках заблиснув ніж
І чув ся крик: „Най гинуть Юди!“
І може-б сорок осьмий рік
Були ми кровю охрестили,
Коли би в тій рішучій хвили
Піп свого слова не прорік.

За шумом, галасом та криком
Ніхто й не бачив, як між нас
Він увійшов, — коли нараз
З придверним розпятєм великим
В руках перед людьми він став,
І хрест високо підійняв
І голосним озвав ся кликом:
„Бог з вами діти! Що се, ви
Опутані злим духом нині?
Що ви? Татаре чи Туркині,
Що коло божої святині
Такий гармідер завели?
Чи місце тут на колотнечу?“

„Не ми єі розпочали!“ —
Гукає мир. „Адіть, паноче,
Пан ключ від церкви взяв, ще хоче,
Щоб ми на панське нині йшли!“

„Зле робить пан, то не перечу,
На душу гріх бере важкий!..
Та чи-ж то рацйя, щоб для того
І ви гріха не менш тяжкого
Тут допускались, і святий
Дім божий бійкою сквернили?
Ні, діти, Богу гнів не милий!“

„Та ми-ж для божої хвали́
Лиш голос правди підняли!
Хіба ж і се зносить терпливо?
Як так, то пан почне нам живо
На тімю кілє ще тесать!
Ні, сего не діжде дводушний!
Кажіть йім ви ключі віддать!
Як пан не буде вам послушний,
То двері будемо ломать.“

„Дурні, дурні! Прости вам Боже
Отсю великую хулу!
Не вже ви божую хвалу́
Оберегти хотіли може
Тим криком, бійкою? Чи ж ті
Не звісні вам слова святі:
Сли-б Богу треба оборони,
То він би в хвили легіони
Небесних ангелів зіслав?
Ні, діти! Бог вам приказав
Усяким властям покорятись
І слухать розказів усіх!“

„То що ж, нам днесь до діла братись?
Панотче, се ж смертельний гріх!“

„Ви з мусу, діти, не з охоти,
То Бог гріха не вмінить вам.“

„Алеж панотче, і ви сам
Підете також до роботи“ —
Озвав ся панський палюга́н.

„Я?“ скрикнув піп, мов ужалений, —
„Я? я? Чиж я не увільнений
Від панщини?“
„Ні, отче! Пан
Казав виразно нам: ідіть,
Усіх на панщину женіть,
І піп також най йіде сам.“

„Не буде того, як світ світом!“ —
Знов мир ревнув. — „Панотче, ні,
Не бійтесь! Ми за вами всі
Обстанемо! Громада з війтом
Хоч зараз до циркулу йдем
І старості до ніг падем,
Нехай розсудить нас із паном!“

„Ні, діти,“ піп старий сказав, —
„Не буде того! Се погано!
Сли пан нам нині наказав

На панщину, то видно, діти,
Сам Бог єму сю мисль післав,
Єму дозволив розгордіти,
Щоб незадовго сам він в сіти
Своєі гордости попав.
Так от що я сказать вам мушу:
Схотів пан взяти гріх на душу,
Схотів у свято рокове
Нам церков божу замикати
І нас на панщину всіх гнати, —
Най буде й так! Хто поживе,
Побачить, що то з того буде.
Ми-ж, діти, бунтів не робім,
І за для панськоі гордині
В додатку ще й на себе нині
Гріха тяжкого не берім.
Ми силі власти покорім ся,
В покорі, діти, покажім ся
Ми достойнійшими, ніж він.
Ви ж нині мали присягати!
Чи ви гадаєте, що вам
Зложить святу присягу дам,
Сли двері будете ломати?
Знесім ще пробу сю тяжкую,
А я вам певно пророкую,
Що Бог єі нам почислить.
Хіба-ж не звісно вам, що з рана,
Заким зоря зійде румяна,
Найдужше все мороз смалить?
Та хоч застелить він віконце,
То се лиш знак, що швидко сонце
Заблисне й землю отеплить."

І диво стало ся з людьми:
Усі притихли, присмирніли
І похилились, посумніли,
А очи всіх на схід летіли,
Мов ждали тут-же скону тьми.
Та небо, нічю так погідне,
Тепер, коли вже малось ді-дне,
В тяжкий туман заволоклось,
І за селом в яловім бору

Важке гудінє роздалось.
І тілько піп скінчив, аж ось
Віщуючи страшну вихору
На цвинтарі високий вяз
Так жалібно почав скрипіти,
Що затремтіли всі мов діти,
І глухо застогнали враз:
„Най судить Бог! Будем смирятись!
Ходім на панщину збиратись!“

XII.

Гей, розшалілась буря люта!
З устоку вітер засвистів...
Мов дикий кінь порвавши пута
Нараз на волю полетів:
То озирнесь, копитом гряне,
Підскочить, фиркне і заржe,
То рушить в чваль, аж землю рве
Копитом, колесом піде,
І знов заржe і раптом стане, —
Бурхав так вітер, скріплий сніг
Рвав з поля, ніс в село туманом,
Бив в очи, стежку з перед ніг
Неначе вкрав в короткий миг,
А вив, ревів, мов сам не міг
Скрить в собі гнів над нашим паном.
Та тяжший плач і рев і стони
Ішли по хлопських всіх хатах:
Ридали діти, старці, жони,
А буря ще збільшала страх:
Всі палець божий в ній вбачали,
Ознаку божого гніву.
З яким плачем випровожали
Нас на роботу лісову,
Як, мов на смерть вже, нас прощали,
Се не забуду, док живу!
Та ба, даремний плач і сльози, —
Пан каже, й мусить бути так!
Вже по оборах чуть погрози
І крики панських посіпак.
І от в метіль та рик шаруги
З обори тут один, там другий

Помалу виїізжа' мужик;
Коната форкнуть, жмурять очи,
Мужик закутавсь у кожух, —
А тут метіль то в бік заточить
Санки, то з пéреду заскочить
І запирає в грудях дух.
Та ба, сильнійша панська воля,
Ніж та метіль посеред поля!
Та воля всім, немов обух
Над головою затяжила.
І потяглись горі селом
Санки нужденніі гуськом,
А буря слід їіх заносила.
Часом лишень крізь вітру шум
Щось мов комарик забреніло —
Се голос дзвонів. Світе білий!
Там десь святкують! Люду тлум
У церкві, світло все палає,
У гору йде кадила дим,
Всі молять ся, а дяк співає...
А ми — мов кляті! Нам одним
І свята божого не має!
То всякий, вчувши дзвонів гук,
Батіг невільно відкладає,
Знимає рукавиці з рук,
Перехрестить ся і зітхає
Й молитву шепче.
Коли глядь,
Аж і з попівства їідуть сани,
На санях піп, два атамани
Й слуга. Значить, пан справді гнать
Попа задумав до роботи!
Яким се правом? Чи добивсь
На теє дóзволу в губерні?
Не дармо ж довго так барúвсь, —
А ті пани на все штудерні!
Оттак ми думали, і знов
Нових нещасть на себе ждали.
Втім роздалось з переду: „Гов!"
Ось двір! І ми край брами стали.
А в брамі пан стояв — високий,
Плечистий, в польських чоботах,

У футрі й шапці, чорноокий
І чорновусий. У руках
Канчук держав і ма́хав ним
На вітер, ніби для іграшки, —
На ділі-ж сани він числив,
Що пройізжали перед ним,
А на поклони мужиків
Й кивком не одвічав одним.
Та ось попівські йідуть сани,
За ними-ж довгий ряд таких,
Що пан вважав бунтівниками
І здавна око мав них.
Всміхнув ся, близше підійшов
На шлях і гучно крикнув: „Гов!“
І стали сани. Всі вклонились
Низенько, — пан усе всміхавсь.
„А що, панове,“ — відізвавсь, —
„Хоч нині ви не опізнились?
А може вітру хто збоявсь
І дома при бабах оставсь?“
„Ні, йідуть всі!“ — сказав ата́ман,
Що перед паном смирно став.
„Ну, то то й є! А то-б дістав!
Ех, був би битий, наче Гаман!
Скажіть ви, бурґери, міні,
Що се ви робите? Коли то
Буде вже раз спокій в селі?
Здаєсь, вас ще за мало бито,
А то б вам жадні воробці
У головах не цвіркотали.
Скажіть но ви, єгомосці,
Що се ви знову загадали
Якусь присягу? Хочесь вам
Різок та буків скоштувати?
Ех, Бог не брат мій, але вам
Таку протріпанку задам,
Що й внуки будуть памятати!“

Сказав се і окинув нас
Мов ястріб оком, і немов
Попа побачив перший раз,
До него близше підійшов.

„Єгомость — каже, — що за диво!
І ви на панщину також?
А гарно, гарно! От правдиво
Ви добрий пастир: де йде стадо,
Туди і він іде! Ну, щож, —
Витайте! Ми приймем вас радо!“

Та піп, хоч голосом тремтячим,
Але з достоінством сказав:
„Вельможний дідич наш, як бачим
В гуморі нині! Бог послав
На пана радість -- слава Богу!
Молітесь, паночку, лишень,
Щоб Бог на завтрішний вам день
Сю радість не змінив в трівогу!“

Пан враз аж кинувсь, мов єго
Вшпигнув гадюки зуб затрутий...
„Що, що сказав ти, попе, що?“

„Кажу лиш те, що може чути
Спокійно всякий християнин:
На кого гордість Бог зсилає,
Так що й на Бога він не дбає,
То знак, що близько вже чекає
Отверта пропасть перед ним.“

„Ти будеш ще міні грозити?“

„Ні, ясний пане, я не грожу.
Я лиш вам кажу правду божу,
Котра мабуть незвісна вам!“

„Таких вчи дурнів, як єсь сам,
А не мене будеш учити!“

„Я панській мудрости віддам
Чолом охочо, — рад лиш знати,
Чи то вона веліла вам
Сьогодня свято бунтувати,
Святую церкву замикати
І гнать на панщину людей?
Ех, пане, пане, схаменіть ся!

І мудрістю ви не чваніть ся!
Таж як би власних я грудей
Не був наставив в обороні
Тих ваших слуг, то хто і зна,
Чи коло церкви би в тій хвили
Ся буря і метіль страшна
Калюжі кровію червоні
Не замітала! Пане милий,
Тямуйте: в світі без ріжниць
Усе свої границі має,
І що ніхто таких границь
Безкарно не переступає!“

„Ей, гарне казане твоє!
Та знаєш, попе, ось що дивно:
Для других в тебе мудрість є,
А робиш сам як раз противно.
Чи не казав тобі я: знай
Свої попівськії границі,
Усяку школу занехай,
Не говори хлопам дурниці!
А ти от як! завзявсь мабуть
Мене до крихти зруйнувати!
Хлопи присяги, волі ждуть.
Горілки хоч йіх ріж не пють,
Жид не платить міні вже рати!
Так щож ти думаєш? Міні
Через попа іти з торбами?
Ні, попе! Ще раз ка́жу: ні!
Не так я поговорю з вами!
Завчасно ти й той клятий Шваб
Про волю ще заговорили!
Ось я покажу вам, хоча-б
Ви що хотіли, те й робили, —
Що я тут пан! Від нині ти
Махай на панщину з хлопами:
Вмів шкоду ти міні нести,
Відроблюй власними руками!“

„Що пан тут пан, я добре знаю,
Та тілько є й над паном пан!
Я тілько силі улягаю,
Та в очи пану заявляю,

Що то безправство, що мій стан
Мене від панщини звільняє,
Що царське право пан стоптáв!“

„Про право, попе, річ остав,
Не твоєго ума се діло!
Ти бачив, попе, інвентар?
А там стоїть, що піп тримає
Грунт між громадою з двох пар...
А з того я виводжу сміло,
Що грунт се хлопський, рустікальний,
І з него панщини звичайний
Для мене вимір припада.“

„Воно-б то так, лиш то біда,
Що в інвентáрі ж додаєсь:
Від панщини й данин свобідний.“

„Свобідний тілько той, хто гідний!
А впрочім, сли тобі здаєсь,
Що кривда сталась над тобою,
То жалуйсь, — я такóж постою
За своім правом. А в сей час
Я ще тут пан і мій наказ
Сповняйте! Годі тут молоти!
Ану, до ліса, до роботи!
А живо, не жалійте рук, —
В противнім разі вам гайдук
Нагайкою додасть охоти!
Ну, гейже! Рýшайте ся раз!
Я швидко вийду там до вас!“

XIII.

Ревів, стогнав від бурі бір,
Немов голодний, лютий звір,
І чорним гилєм мов руками
Метав в повітрі, бивсь та хріп, —
Коли понурими купками
Вїзжали ми під темний стріп.
Як дивно, лячно якось стало
Усім в тій хвили! Наче ми
В якийсь заклятий світ вїзжали,
У царство сумерку й зими,

З котрого вже во вік не мали
Вернуть живими, як з тюрми!
Як дивно, лячно роздавались
Удари наших топорів!
У зворах, дебрах відкликались,
Немов йіх відгуком ззивались
Громади відьм та упирів.
А кождий знав, що нині свято,
І що той святотатський гук
Хто зна яких і як богато
Накличе бід на нас та мук!
Та ба, не час було рішатись,
Коли ні думать, ні вертатись
Сіпаки панські не дають;
І ми самі, щоб заглушити
У собі страх, — давай трощити,
Що аж тріски мов град падуть.
Рубаєм, зуби закусивши,
Мов дерева ті — найзрадливші
У світі наші вороги...
Ті стяте дерево корують,
Ті ріжуть пилами, чвертують,
Складають в стоси і в стоги.
Попови ж панські посіпаки
Веліли тягати гиляки
На купу, з парубками враз.
„Бог з вами“, — люде закричали, —
„Хіба ж старий до того здалий?
Хіба нема сумліня в вас?
Глядіть, він ледво робить кроки,
А ту пні, ломи, сніг глубокий, —
Тут сил потрібно не таких!“
„Мовчать!“ атаман крикнув, — „голя!
Ми робим так, як панська воля!
Тягніть, єгомость!“
Люд затих
І мовчки, в лютости понурій,
Під ліса шум і стогін бурі
Кіпить робота лісова.
Та бачимо, як панські слуги
Сміють ся нишком, як з натуги
Наш піп старенький умліва',

На купу тягнучи дрова.
Сміють ся, кляті, не зважають
На старість, на духовний стан,
Єго найдужше наганяють:
„Тягніть, єгомость! Швидко пан
Прийде, як стіс малий застане,
То буде клопіт вам і нам!“
Та дармо з сили вибиваєсь
Старий — тремтить єго рука,
Не може двйгнуть патика,
Ногами що крок спотикаєсь,
Паде, знов встане, знов хапаєсь, —
Та де вже там єму така
Робота!
Довго ми дивились
На те, як мучили, глумились
Сіпакі панські над попом,
Як він не кажучи й словечка
Коривсь, хилив ся, мов овечка,
З сил вибивавсь під патиком.
Ба далі бачимо: знеміг
Зовсім, мов скіпка, впав у сніг
Із патиком, що взяв на плечі,
І груди вже хриплять старечі.
Та ще сіпакам не досить!
Мов круки жертву окружають,
То штуркають, то піднимають:
„Ну, ну, єгомость! Ну, робить!“

І враз — яке се сталось диво?
Чи вітер свиснув так страшливо,
Чи затріщав підтятий пень,
Чи мигнув блискавки огень,
Чи в серцях наших щось прорвалось,
Що там від рана в лід стиналось,
Могуче ринуло на світ —
Досить, що мов на розказ даний
З сокирами та топорами
Ми кинулись і закричали:
„Недолюдки! Прокляті! Ждіть!
Досить вже кров ви нашу ссали, —

Тут ми розсудимо ся з вами!
Раз гинуть! Бийте їх, валіть!"

Чи вітер ніс нас, чи злі духи
Прискорювали наші рухи,
Досить — в одній хвилині ми
Всіх посіпаків обступили,
Мов парканом обгородили
Гнівними, дужими грудьми.
Страшливі вістря заблищали
Туй туй над головами їх.
„Моліть ся, кляті!" — ми кричали. —
„Ось вам і піп! В кого є гріх
На совісти — най сповідаєсь,
Най швидко молить ся і каєсь,
Бо відси жаден з вас в живих
Не вийде!"
Зблідли, поніміли
Сіпаки наче помертвіли, —
Такоі розвязки мабуть
Вони не думали діждатись.
Від разу бачуть, що капут
Прийшов, що годі опиратись.
І то ще щастє їх було,
Що жаден з них не смів і рватись
До ӧпору, а то б єго
Були б на певно тут же вбили.
І всі враз голови склонили
І людям кинулись до ніг...
Рік сорок шестий і криваві
Єго події знать в уяві
Воскресли мов живі у всіх.
„Сусіди, братя! Господь з вами!
Що робите? Хіба ж се ми
З охоти власноі, сами
Те робимо? Хібаж над нами
Не той сам пан, що і над вами?"
„Неправда!" — крики роздались, —
„Бо нас неволять до роботи,
А ви із власноі охоти
У панську службу нанялись!
Тепер ми братя і сусіди, —

А чим то ви для нас завсігди?
Які то в вас тоді слова,
Коли під вашими руками,
Під канчуками, нагайками
Нам тіло кровю підплива'?
Ні, годі! Горе наше в щерть
Переповнилось! Всі погинем,
Але на вас ще пострах кинем!
Моліть ся! Тут вам буде смерть!"

„Ха, ха, ха, ха! Отсе то й діло!"
За нами враз загоготіло.
„Ха, ха, ха, ха! Отсе то раз!
Чи бач! Пани офіцйялісти
Учать ся на колінах лізти
Перед хлопами! В добрий час!
Та фе, панове! Гонор майте!
Досить клячати, — уставайте,
А то промочите штани!
І чом ті люде так над вами
Стоять довкола з сокирами?
Чи в танець ладять ся вони?..."

Се пан був. Мов з землі вродив ся,
Він враз між нами появив ся,
У футрі, в польських чоботах,
І з своїм канчуком в руках,
Гордий, як все, та не гнівливий, —
Противно, усміх жартовливий
Іграв у него на устах.

Ми всі застигли. Грім із неба
Не був би так нас остовпив.
Безумний гнів, що засліпив
Нас перед хвилею — остив,
І якось так самі від себе
Ми завстидались, мов би нас
На крадіжи усіх спіймали...
І наче на коменду, враз
Ми сокири́ в низ поспускали.
А пан, всміхнутий і гордий,
Війшов спокійно в середину,
З погордою очима кинув

На слуг. З них кождий ще блідий,
Тремтячи мнявсь з ноги на ногу
І силувавсь здавить трівогу,
А може дякував ще Богу,
Що спас єго від рук людий.
А пан сміє ся з них і кпить ся.
„Ну, що, панове,“ — каже він, —
„Навчили вас хлопи молить ся?
А щирий знать був ваш поклін!
Ну, гарно, гарно, — се нічого
Не шкодить вам! А пану Богу
Молитва всюди мила є,
Сли тілько в скрусі і любови
(Слова ті з притиском промовив)
Хто Богу дух свій віддає.“

Мовчали слуги, мов закляті,
А пан звернув ся вже до нас:
„А дурні, дурні, дурні з вас!
Ще більші дурні, ніж завзяті!
Я ж вашу вірність трібував,
Неначе сина батько щирий, —
А вас мов біс опанував,
Сейчас рвете́ ся до сокири!...
Я ж, дурні, тілько жартував!“

Мовчали всі, мов чорна хмара,
І поспускали очи в низ,
А пан: „Самі ви завзялись
На власну згубу! Мов отара
На сліпо в пропасть ви претéсь!
Чому? Я вам готов сказати.
Вам тут погані супостати
Наговорили, що не днесь
То завтра волю вам дарують,
Данини й панщину скасують.
А що, не правда? Ну скажіть!“

Народ мовчав.
„Ну, ну, мовчіть,
Я знаю все. На жаль великий —
Гадючі, хитрі ті язики

Забули вам одно сказать:
Як на ту волю заслужити?
Так отже я скажу вам се:
Той тілько варт на волі жити,
Хто над собою й гнет знесе!
Так от я здумав стрібувати,
Чи стоіли би волі ви?
Хотів собі зажартувати,
І бачу, що ще довго ждати,
І довго вам ще вандрувати
По розумець до голови!“

Народ мовчав. Втім перед пана
Атаман виступив, вклонивсь.
„Дарують ясний пан! Від рана
З нас кождий нині вже гонивсь,
Немов листок той над водою,
Двічі над смертію самою!
А то був жарт, лиш панський жарт!...
Ні, ясний пане, вірних слуг
Другі пани не так трактують!...
Для жарту їх не сумітують
Під хлопські пясти, під обух!
Тож ми хіба не мали б глузду
У пана довше ще служить:
Від нині дякуєм за службу, —
Най пану Бог без нас щастить!“

Пан очи витріщив — ні слова!
Немов отаманова мова
Єму нараз усю ту річ
У іншім світлі показала, —
Та ще веселість не щезала
З єго лиця і уст і віч.
Коли нараз між мужиками
Щось застогнало і руками
Кивнуло, — люде підійшли
І перед пана підвели
Попа, безсильного, слабого,
Що підчас розруху цілого
Лежав простертий на земли.
Він був блідий як труп, трусив ся

Немов підтятий, з під повік
Полумертвий вже взір світив ся,
І ледви чутно він прорік:
„Пан жартував! Мов батько добрий
З дітьми, йіх вірність трібував...
А чи і з Богом тож для проби,
Невинно пан пожартував?
І то був жарт, що боже свято
Пан зніс, що церков нам запер?
І то був жарт, що так завзято,
Без суду і без права взято
Мене й замучено тепер?
Все те був жарт? За жарт той, пане,
Я скаргу перед божий суд
Заношу! Нині ще там стане
Мій дух, а твій, нім рік сей кане
У вічність — тож туди зазвуть!
Добро твоє в злодійські руки
Піде, й сліду не буде знать
Твого́ бутя, — сини і внуки
Сей жарт твій будуть проклинать!“

Сі — ні то грозьби, ні проклони,
Мов крила чорноі опони
Світ панови заволокли.
Він затремтів стиснувши зуби,
То вуси торгав, то гриз губи,
А далі рік: „Плети, мели!
Безумний старець, тай по всьому!
А но! Збирайте ся до дому!“
І віддаливсь. — І ми пішли.

XIV.

Неначе сни тяжкі, гнетучі
Було все те, що того дня
Ми перебули: бурі-тучі,
І вибухи чутя ревучі,
І кривда і грізьба́ страшна.
А як із ліса ми на поле
Без гласу вийшли, — все круг нас
Було мертве, спокійне, голе:
Сніжная площа простяглась

Кругом, безбарвна сіра хмара
Закрила небо, вітер втих, —
Лиш ген там десь синя́ва пара
Вила́сь клубком із стріх сільських.
І в грудях наших після тих
Страшенних бур так тихо стало,
Так сумно якось, наче всі
Надіі наші щось підтяло,
Мов небо нам само звіщало:
По вік вам жить у ланцюсі!
Під гнетом почутя важкого
Ми звільна, мовчки йшли в село,
Мов похоронний хід. Було
Се в части й так, — таж ми слабого
Попа везли: житє плило
Із уст єго струйками крови,
Увесь він вже холодний став,
Лиш звільна серце билось, мови
Не стало, тілько прошептав:
„Прощайте, діти! І простіть
Єму, лишіте кару Богу!
Коріть ся тьмі, допоки тьму
Бог на погибелі дорогу
Не виведе!“
Та ми тепер
Уже й не радивши ся знали,
Що тут коритись не пора!
Як пройізжали край двора,
То бачили, як пан запер
На ретязь браму, — знать бояв ся,
Що-б таки люд не спамятав ся
Та в жарт єго і не роздер.
Та ми спокійно двір минули,
І на попівство всі звернули, —
Старого із саней знесли,
Огріли і оберегли,
А потім скаргу написали,
Пленіпотентів обібрали
Щоб до староства в мить ішли.

Такий то ми Новий рік мали!
Уже відправи не було,

Замісць потіхи всі ридали,
А к вечеру ціле село
Сходилось до попа до хати
Старого пастиря прощати,
Остатній раз поцілувати
Холодні руки. Він тепер
Ще ледво дихав, згасли очи,
А як згустіла пітьма ночи,
Він тихо, супокійно вмер.

Та те, чого так пан бояв ся,
Не вмерло таки з ним ураз;
Противно, аж тепер у нас
Із паном танець розпочав ся.
Лиш що ми скаргу подали
На пана до староства — чуєм,
Вже й панські скарги дві пішли:
Одна на нас, що ми бунтуєм,
Що сокирами хтіли вбить
Слуг панських, з димом двір пустить, —
А друга скарга до губерні,
Що пан комісар бурить люд,
Що вісти розпуска' химерні, —
На те, мовляв, і свідки суть.
А й справді жид зумів зловити
Кількох в громаді за язик
І видобути все від них,
Що говорив комісар.
Втих
На хвилю гомін, шум і крик
В селі; ми панщину робити
Ходили смирно, все ждучи,
Що то з усього того буде.
Аж раз — вже пізно у ночи
Ураз збентежили ся люде:
По тихій вулиці сільській
Промчались криті, панські сани
Із урядовими дзвінками,
І в двір заїхали. Як стій
Пішли розмови поміж нами:
„Хто се, за чим?“ Аж рано крем
Ми взнали: з гостей із сусідства

Сам староста з комісарем
Прибули у село для слідства.
От почали тягнуть людей.
Та ми пізнали незабаром,
Що староста у двір не даром
Зайіхав, з паном день у день
Балює, бавить ся, полює, —
А в вольних хвилях бє, катує
Хлопів і силує свідчить
На панську користь. Боже милий!
Що з нами буде! Очорнили
Ті протоколи нас кругом:
Як ми присяги забажали,
При церкві слугам загрожали,
І в лісі мало що тельмом
Усіх не вбили, — все до чиста
Там списано. Про те ж, як пан
Без права накидав горілку,
Як боронив завести шкілку,
І в свято нас, немов поган
Гнав на роботу — ані слова!
З нас всякий ходить мов отрутий...
„Тепер нам лиха не минути!“
Така іде між нами мова. —
„Такий протóкул — то тюрма!
Таж він як се пішле до Львова,
То вже й ратунку нам нема:
Запруть, закоплють, ні чичирк,
Живих положать в домовину!“
Оттак в вечірнюю годину
Зійшовши ся де будь край тину
Сумуємо. Коли в тім зирк —
Комісар! Скулив ся, мов крав ся
Кудись. Ми втихли і поклін
Єму... Хильцéм прискочив він,
І живо, шептом обізвав ся:

„Ви клюпа кльопа! Поше мій,
Як ви в протоколь самотав ся!
О, клюпа кльопа! Все як стій
Всю правту каше! Хоч і знає,
Що тут єго арешт чекає, —

Ні, він не спреше! Клюпий кльоп!
Чи в вас нема на тілько коп,
Щопи спрехати, не признати?
Чи моше пуків страшно вам?
Са той протоколь я пи сам
Казав вам втвоє тілько тати!
Ну, щож тепер?“

„Що Бог пошле,
Те будем мусіли терпіти.“

„Що Пог пошле! То туше зле!
Як путеш штати і ситіти.
То Пог вам всю піту пошле!
От що! Ту трепа міркувати,
Самим сепе поратувати!“

Мовчали ми, — лиш наш поклін
І погляд знай за нас благає
Комісаря. Всміхнув ся він
І каже: Туше ви турна є,
Хоч чесна, кльопа! Так зропіть:
Ще нині нічю швитко шліть
Пленіпотентів віт громати, —
Всю правту топре попишіть, —
І ша, мовчіть! Тругої рати
Нема для вас! А памятала,
Мене в ту справу не вмішала!
Ну, куте нахт! Ідіть, спішіть!“

І скулившись мов хорт, він скочив
На вулицю, та до двора, —
А ми метнулись сеі-ж ночи
Письмо писать, складки збирать,
Пленіпотентів виряжать
До Львова. Крайня вже пора
Була! Пан староста вже мав
Скінчити завтра слідство з нами.
Гей, тож то лютив ся, кричав,
Коли від жида він узнав,
Що з повномочними післами
Ми жалобу післали в Львів!
Він аж заскреготав зубами
І зараз-же писати сів

*

Листи догінчії за ними, —
Наш пан листи ті верховими
Мав розіслати по панах:
Де хто таких хлопів спіткає,
Най зараз ловить їх, хапає,
І вяже й до староства шле!

Що й говорить вам про той страх,
В якім жило село ціле
Весь тиждень після тих подій!
В якій непевности, трівозі
Ми ждали з дня на день, хто в тій
Війні останесь в перемозі:
Чи наші спо́внять намір свій,
Чи де їх зловлять у дорозі?
На другий тиждень вість іде:
Зловили наших! Боже правий!
Як заридали ми! Тверде
Камінє-б дро́гнуло. А бравий
Наш пан аж голову підняв,
Коли почув, що три дни тому
Знайомий пан післів спіймав
І під сторожею післав
Не до циркулу, а „до дому.“
„Розумний той, поцтивий Стах! —
Сказав наш пан, — зробив до ладу!
Гальо, скликайте всю громаду,
Нехай у всіх їх на очах
Посли дістануть шоколаду!
Най бачуть і най мають страх!“

Зізвали нас: кого з роботи,
Кого із хат, старих, малих;
Жінок, дітей нещасних тих
Пленіпотентів в перший ряд
Велів пан ставити: най здрять,
Як будуть їх батьків пороти,
Нехай і внуків пізних вчать,
Що хлопу пана не зборöти.
Ось їх нещасних привели
Повязаних, блідих, нужденних,
Обдертих, змарганих, струджених, —
А як близь пана підійшли,

Пан гайдукам дав знак рукою
І крикнув: „В сніг йїх! На землп
Кладіть і бийте, поки я
Не скажу: годі!“
 І в спокою
Він став свистати. А двірня
У сніг нещасних повалила,
На кождого чотири йїх:
Один на голову сіда',
На ноги другий, прочі-ж два
Ну молотить, що може сила.
Спершу неначе на мертвих
Удари сипались, бо в сніг
Лицем привалені й кричати
Не здужали, лиш тіла йїх
Метались, мов хробак розтятий.
Пан свище, а двірня січе, —
Вже кров крізь шмате виступає,
Потічками на сніг тече
І з снігу, наче з під землі
Болющий хрип глухий лунає...
Пан свище, мов не замічає.
А в тім жінки й дітки малі
Катованих враз юрбою
З плачем, риданєм і мольбою
Поверглись панови до ніг, —
Пан свище, мов не бачить йїх.
Одна дрожачими устами,
На колінках підповзши, пана
Хотіла в ноги цілувать,
Своіми кровними слезами
Той панський чобіт обливать, —
Та пан, все свищучи, носком
Єі в уста штовхнув, аж впала
В сніг горілиць і застогнала,
І кров із уст пішла цюрком.
Аж по страшенно довгій хвили,
Коли вже біль почав глушить
Крик мучених, пан рік: „Досить!“
Йїх підняли, снігóм обмили, —
Та не було вже в бідних сили,

Щоби вдержа́тись на ногах, —
Йіх слуги мусіли держати.

„Ну, що,“ — став пан до них казати, —
„Пізнали ви до Львова шлях?
І знаєте, чим то смакує,
Як против пана хлоп бунтує?
Ще ви пізнаєте не так!
Се вам від мене лиш завдаток!
В циркулі жде вас ще додаток...
Ведіть йіх хлопці в добрий спряток,
В шпіхлір, і на один личак
Усіх звяжіть, і дайте йісти, —
Опісля нам розкажуть вісти
Про подорож: ми ще буде́м
Балакать з ними два-три слова, —
Аж як навкучить нам розмова,
Тоді в циркул йіх відведем.“

А ми стояли мов мертвіі,
І ні чичирк. Всі ті подіі
Остатню крихточку надіі
Нам відняли. Що нам робить?
Боротись з паном ми не в силах,
В губернію хіба на крилах
Жалоба наша долетить, —
А з паном староста держить!
Нам лиш лишає ся мовчати,
А ні, то поле й дім кидати
І світ за очи утікати.
А пан, щоб в повні довершить
Свою побіду, обертаєсь
До нас і гордо відзиваєсь:
„Ви бачили, яка моя
За бунт заплата? Чень на далі
Будете всі докладно знали,
Як скоботати вмію я.
Жалійтесь, сли вам хочесь більше, —
А я потрафлю ще й сильнійше
Полоскотать. Кому своя
Немила шкура, — най трібує!
І ще одно. Ваш пан комісар
Вам набрехав, що швидко цісар —

Чи хто — вам панщину дарує.
Що там комісарю за те
Припаде, то ще ви вздрите, –
А я кажу виразно вам:
Не вірте, хто вам те голосить,
Бо він не волю вам приносить,
Але біду. Ні цар, ні сам
Із неба Бог не має права
Те дарувати, що моє!
Ні, се не є цісарська справа!
Ні Бог ні цісар не дає
Того, чого і сам не має.
Так слухайте-ж, що кажу вам:
Най жадна воля вам не снить ся!
Не цісар вам єі ховає,
І поки я тут, не явить ся
Вона, хіба я сам йі дам!“

Так богохульними устами
Він висказав і в двір пішов.
Та диво, — сими він словами
Бажав нас пригнітить, немов
Тяжким камінем; аж противно!
По тих словах в нас дух війшов.
„Сліпий, сліпий,“ ми погадали.
„Тобі здаєсь, що світь увесь
В руках держиш, а доля дивно
Тебе веде і вкіс і вклесь,
І сам не зглянеш ся, як пасмо
Твоєі гордости урвесь.“

І вже не страшно нам, не жасно
Було, коли щось по двох днях
Плєніпотентів наших бідних
Ледви живих на битий шлях
У путах повели. Як рідних
Ми йіх прощали і кричали:
„Не бійтесь, братя! Бог благий,
Не дасть, щоб без кінця ширшали
На світі наші вороги!“

Нам не страшна була й та чутка,
Що до циркулу надоспів

З губерні наказ: зараз тутка
Комісарю спішить у Львів!
Пан з радости аж руки тер:
„Взяли бунтівника з повіта,
Заса́дять же его тепер,
Що певно не побачить світа!“
А ми хоч тяжко сумували,
Та все одну потіху мали:
Бог правди й волі ще не вмер!

XV.

Минула та зіма проклята,
Остатня із проклятих зім.
Зближались великодні свята.
Уже на тижні на страшнім
У полі почалась робота.
Настала вже й страшна субота —
Великий, незабутний день
Для нас, Великдень наш единий.
Кожду хвилину тоі днини
Я тямлю, мов би все лишень
Учора діялось.
Ми з ранку,
Пок заморозь не відійшла,
В дворі пшеницю-маріянку
Для сійби ладили. Була
Пора у ранішні обіди,
Коли упорались з зерно́м.
„Гальо до дому, а бігцьом,
І кождий зараз най прийіде
Із бороною на майдан!“
Комендерує атама́н.

Побігли ми, перекусили,
Що там готового було,
Та поспішаемо що сили.
Уже зібралось все село:
Хто з боронами, хто з сівнями,
Жінки й дівчата з рискалями;
Ще назганали і хлопят
Погоничів, та з ужовками,

Щоб борони йшли затягать.
І поставали ми рядами,
Немов на муштрі салдати́,
Атаман ходить поміж нами,
Числить, чи всі, й розпоряджає,
Кому, куди і з ким іти.

В тім зирк, аж возик надїзжає
Горі селом — одним коньом.
Край фірмана гайдук куняє,
А фірман луска' батогом.
А з заду — хто се? Боже милий!
Сеж він, комісар, се той сам,
Котрого ніби засадили
У Львові! Дивно якось нам
Зробилось, серце так забилось,
Немов нечувану якусь,
Страшну чи радісную новість
Ось-ось почути нам судилось.
Атаман навіть, хоч не трус,
А також став, мов остовпілий,
І тілько буркнув стиха: „Бог вість,
Що се значить ся, та мабуть
Що щось негарне!“
Як уздріли
Нас ті, що їхали, так тут
Комісар штовхнув гайдука,
Гайдук жахнувсь отуманілий
І мало-мало сторчака
Під віз не впав, — та гнеть продрухавсь,
Рукою в заушник почухавсь,
І звільна обернувсь, відгріб
Солому в возі, з під соломи
Щось виняв, мов великий хліб
Завите в шмату. Глядимо ми
Й дивуємось. Аж ось гайдук
Зліз з воза, взяв тото до рук,
І через плечі, мов барило
Повісив, шмату відгорнув —
Се тарабан! Ех, як торкнув,
Заторохтів, загримотів,
Що аж луною покотило

По всім селі. Загаморило
Село; з горо́дів, з поля, з хат
Старі й малі кричать, біжать
Послухать, що се за пригода.
В широкий круг юрба народа
Віз обступила.
„Тихо, гей!“
Комісар закричав пискливо
І встав на возі, виняв живо
Папір з кішені
„Я отсей
Папір вам маю прочитати
І прошу топре увашати,
По то патент цісарський є!“
І став комісар муркотати
Все по німецьки. Люд стає
На пальці, рота роззявляє,
Та де тобі порозуміть!
Лиш сей та той зітхне глубоко,
Перехрестить ся, зведе око
До неба і як стовп стоїть.
А пан комісар так утішно
Читає, голосно, поспішно
Викрикує якісь слова!...
Скінчив. „Ну, сросуміла вшецко?“
„Ні, паночку, хоч би словечко!“
„О клюпа, клюпа гольова!
Своєі волі і свопоти
Не розуміє! Слюхай весь!
Віт третій май, що ось натхотить,
Вам воля повная таєсь!
Вам цісар панщину тарує,
Танин не путете платив;
Най коштий сам сопі працює!
І ще одно най коштий чує:
Пан староста тнесь випустив
Пленіпотентів ваших з цюпи!
Ну, сросуміла?“
Всі мовчать

„Ну, сросуміла, кльопа клюпи?“
Що так стояла, як ті ступи?

Гей, віват цісарю кричать!“
Усі мовчать.
В тім наблизив ся
З юрби наш війт, і поклонив ся
Комісарю, і так сказав:
„Даруйте пане, що приймаєм
Так холодно сю вість. Не знаєм,
Чи правда то. Нам запевняв
Наш пан, що то не може бути,
Що й вас у Львові мали скути,
Що цар не сміє дарувать
Нам панщини, бо то річ панська.“

„Ох, клюпа кльопа христіянська!
Пан мав інтерес так казать.
Та цар панам не вітпирає,
Що панське. Цісар опіцяє
Йім з каси панщину сплатить.
А я — слуга єго, не мошу
Прехати, правту вам голошу!
Печать ся, знаєш, що значить?“

„Най нам здоров панує цісар,
Тай щоб при нім і пан комісар
Жили нам довго, — але ми
Вже так богато натерпілись,
Що боімось, щоб і сей раз
Знов на леду ми не осілись.
Ми, паночку, просили-б вас:
Із нами враз у двір ходіть,
Патент сей пану прочитайте,
Єму й печать сю покажіть,
А вже тоді, як він все знайде
В порядку — ми повірим всьому.
Тоді вже й цісарю благому
Подякуємо ми любовю,
Єму добром і навіть кровю
Послужим щиро ми при тім.“

„Се топре, кльопа, ти сказаля.
Хотім у твір, щопи пізналя
І пан ваш все. Хотім, хотім!“

XVI.

Сиділи в ганку пан і пані
За сніданєм, коли нараз
Юрбою, з шумом, наче пяні
Ми все подвірє заступили.
Комісар попереду нас.
При нім гайдук ішов, що сили
Торохтячи по тарабані.
Поблідла пані, піднялась,
Поглянула, трохи не впала,
І білі руки заломала,
І не то з питанєм, не то
З сумним докором в очи мужа
Поглянула. Та знать не дуже
І пана втішило тото
Незвикле збірище. Ще дужче
Змішавсь, аж зуби закусив,
Коли побачив, хто зтрусив
Сей збір. Комісар! Так єму ще
Нечистий вязів не скрутив?
Ну, буде лихо неминуще!
Та щоб вспокоїти жону,
Пан з ганку звільна і поважно
Зійшов, і з грізна та протяжно
Звернув ся до мужицтва: „Ну,
Чого ви тут?“ Притім став так,
Що до комісаря плечима
Був звернений і наче й разу
Єго не бачив. Гайдучина
Знов в барабан заторохтів,
Комісар з злости наче рак
Почервонів. Лиш що хотів
Пан щось казать, аж над ушима
Єго: „З цісарського розказу!“
Мов ніж по склі заскреготів.
Пан обернувсь. „А, пан комісар!
Рідкі в нас гості! Nu, wie geht's?
Давно зі Львова? Вже конець
Йзді? Ну, що там каже цісар?“

„То є патент цісарський з дня
Сімнайцятого цвітня, року

Пішучого! І во імя
Цісарське — з завтрішного строку
У краю панщини нема,
Танини зносять ся й земля
Хлопам дає ся рустікальна,
А тітичам за право те
Сам цісар з каси заплате —
То воля цісаря пуквальна!“

„О Sapperment! Warum nicht gar!“
Пан скрикнув, мов змия вкусила.
„Великий цісар! Царська сила
Над всіми нами! Значить — дар!
Дар для хлопів. Який цар добрий!
Та щоб той хлопський рід хоробрий
Після заслуг обдарувать,
То треба нас обрабувать.
Віднять нам те, що з волі неба
Вважалось нашим! Що й казать, —
Чудесна добрість! От як треба
Народну вдячність здобувать!
Га, що-ж, ми дурні, раді вчить ся!
Слабі ми, мусимо корить ся!
Лиш прошу, ще одно скажіть,
Чи є там ясно в тім патенті:
Де хлопи паном не контенті,
Сейчас до кіс, ловіть, вяжіть!
Чи там наказані пожари,
Різня, убійства, люті кари,
Рабунки панських дібр усіх?“

„Herr Schlachziz!“ відказав комісар, —
„Herr Schlachziz, mässigen sie sich!
Топра для всіх пашає цісар.
А про рапунки та різні
Патент ніякий не говорить.“

„І в сорок шестім році ні?“

„Herr Schlachziz, пан є туше скорий
В пітозрінях! А ліпше-п тати
Вше сорок шестому спокій!
Самі ви, польські атентати

Зачали на хлопів стріляти,
Самі на власний карк ви свій
Стягли піту! Ja, пані цею,
Як пи в вас кльоп пув шольовік,
То він пи вас не пік, не сік.
А грудю заступив своєю!
Та па! Не те вам в гольові!
Тля кльопа пуки і панщизна,
А в вас повстаня все нові,
Вас зве ойчизна-шляхетчизна!
А як наш цісар після прав
І пана й кльопа тут трактує,
Ви в крик, що вольносць вам украв,
Що кльопа вам урят пунтує.
Ні, пане, ти тепер посунься!
Кльоп не сліпий, кльоп топре паче,
Те є здорове, те поляче, —
Der Bauer, пане, ist für uns!
Тепер пропали атентати!
А як які вовки прийтуть,
Щоп нашу стайню напататати,
То вше тут вірних псів найтуть,
Що топре вуха йім намнуть,
Аш путуть товго памятати.“

„O, Sapperment! Тяжкі часи,
Коли вже все зійшло на пси!
А псів богато в нашім краю!
Та тілько-ж, панцю, я гадаю,
Ви помилились, сли за псів
Вважаєте отих хлопів:
Пси вірні свого пана знають,
Пси вірні у тяжкій годині
Єго боронять, заслоняють!
Ні, се не пси, а просто свині!
Не віриш? От попробуй лиш
Ти моім псам перечитати
Сей свій патент, то гнеть уздриш,
Як кинуть ся тебе витати.“

„Herr Schlachziz!“ пискнув ображений
Комісар, луком випяв грудь

І руку звів — та пізно! Лють
Перемогла вже в панськім серці...
Він тупнув, крикнув, мов скажений,
Почервонів, а у очох
Заграли іскорки зловіщі.
„Der Teuxel drein! Він тут на герці
Прийшов зо мною! Швабський ньох!
Гей, хлопці, хто-сте найсильніщі,
Беріть єго і заведіть
У псарню й фіртку защепіть, —
Най псам патент свій прочитає!
А ви роззяви (до хлопів
Звернувсь) ще мало патиків
Набрали? Що за біс вас пхає
Під мої руки? Браму там
Замкніть! Ось я снідане дам
Всім, хто тут є! Де лози, буки?“

Ми помертвіли. Поки ще
Отямились, а слуги вже
Комісаря за руки ймають,
І хоч він як кричав, пручавсь, —
Бігцем помимо волі мчавсь,
Лиш поли фрака з заду мають.

XVII.

Була у пана псарня славна,
Бо пан мисливий добрий був
І в ловах любувавсь віддавна.
Чимало грошей повернув
Він на тих псів. Тут край обори,
Оперта о стіну комори
Стояла псарня: був то пліт
Високий і дашком покритий
В округ; в нім мов несамовитий
Скиглив і вив собачий рід.
Була там сотня тоі зїйжні:
І раси й рости й масти ріжні:
Хорти, бульдоги, ямники.
Одні на ланцюгах стояли,
Другі в будках спокійно спали,

А інші рвали ся, скакали
Верх плота й вили залюбки.
Йіх лиш три рази в день кормили,
Тай то ще скупо, щоб не тили
І швидше гнались за звірем;
Ніхто ні гладить ні пестити
Не смів йіх, в псарню доступити
Не міг ніхто, лиш псар Єфрем.
Було пройдеш лиш коло плота,
То рвесь, скиглить тота голота,
Аж землю під собою йість.
От і не диво, що на тую
Чудну, нечувану вість,
На поступок безумний, лютий —
Комісаря до псарні пхнути —
На нас на всіх упала млість.

А пан стоїть, як хмара чорна;
У псарни клекотить, мов жорна
Камінє мелють. Враз піднявсь
Страшенний дзявк і ляск собачий —
Се знак, що розказ той ледачий
Сповнивсь, що в псарни опинивсь
Комісар. Слуги ще стояли,
Мабуть що фіртку защіпали,
Й сміялись глупо. Аж нараз
Із псарні писк підняв ся дикий,
Що заглушив собачі крики
І всіми серцями потряс.

„Ратуйте! Квальту!“ закричало
Із псарні — й разом замовчало.
Мов іскра впала між народ.
„Ратуймо!“ разом заревіли, —
„Біжім, ломім сей огород!
Пробі! Комісаря пси ззіли!“

І як се сталось, Бог там знає, —
Ураз мов грім залопотів,
Так кинулась юрба цілая
Туди, аж двір застугонів
Від топоту. В одній хвилині

Пліт рознесли ми по колині,
Будки, дашки -- все на шматки!
Собак, що дужші і лютіщі,
Всіх перебили тут на місці...
Крик, гвалт, кровавії дрючки,
Проклятя, зойки і побоі, —
Все в оглушаючу злилось
Музику -- дай Бог, щоб такоі
Вам чути вже не довелось!

Широко рознеслась відтак
На все Підгіря і Поділя
Ся вість про те, як ми собак
В день волі даноі побили,
Собачов кровю освятили
Свободу. Ніщо то й казать,
Падкий наш люд на все смішнеє;
Десь йім школяр сказав про теє,
Що в Франціі якась Бастілля
Була: кого туди всадять,
Тому вже світа не видать.
Так от як ту Бастіллю кляту
Люд зруйнував аж до основ,
Тоді аж вольне сонце в хату
Зирнуло, й день новий прийшов.
Похопили се наші люде:
А в нас хоч песся битва буде
Замісць Бастіліі! Було
Сміху із тоі битви много, —
Та в самій хвили ми смішного
Не бачили — ми лиш одного
Шукали. З уст усіх ішло
Одно: „Комісар! Де комісар?
Патент де, що прислав нам цісар?“

Комісаря десь не було!..
Тут люде всі заметушились:
Не вже так зйіли пси єго,
Що й костомахи не лишились?
Аж зирк: в соломі, де гніздились
Собаки, щось шуршить! Ого —
Припали ми і відгребли

Солому — бач! а се комісар!
Грудьми припав він ід землі,
Встромив пів тіла в пессю буду,
Лиш ноги ще видні були
З соломи, а в руках державъ
Патент, котрим звільняв нас цісар.
Він тряс ся весь, і не без труду
Ми витягли єго на яв,
Та бідненький аж застогнав
На ноги ставши: псп розжерті
Штани пошарпали на нім,
Порвали й тіло: тяжкі рани
Виднілись в місці не однім,
І кров лилась, — і певно смерті
Пожив би був він безталанний,
Коли-б заздалегідь в солому
Не заховавсь, і як би ми
Такому жартови страшному
Кінця не вдіяли сами.

„О-ох! Ветіть мене то пана!"
Стогнав комісар. „Ох, о-ох!
Jetzt wird er sehn! Та кошта рана
Пуге міні за світків твох!
Тепер ше я єму покашу!"

І шкитильгáючи ступав
Опертий на молодіж нашу,
Аж з болю зуби затискав.
Го, го! Тай пан мабуть письмо
Пронюхав носом і побачив,
Що троха надто насобачив,
Що не з поклоном ми йдемо.
Чим скорше слуг у двір стягнувши
І двері на замкѝ замкнувши
Він сам з рушницею в руці
Став у отворенім вікні.
Таке оружне поготовє
Комісар навіть не прибаг,
Зблизивсь і рани на ногах
Показуючи крикнув: „Ах!
То є кощінноц старопольска!

Herr Schlachziz, — то є пезгольовє
Тля вас! А за запавку тую
Я вас в тій хвили арештую!...
То що? Ви йтете вше то войска?...“

Та пан у військо не збирав ся,
Лиш на комісаря зміряв ся
Стрільбою, й крикнув: „Бачиш се?
Тікай від мене, швабський сину,
Бо бистра кулька за хвилину
Тобі погибель принесе!“

На вид стрільби, забувши рани,
Комісар мов змиєю гнаний
Відскочив зойкнувши на бік.
Оглянувсь, далі зупинив ся,
Бо вже в безпечнім находив ся,
І аж тогді до пана рік:
„Herr Schlachziz! Грозиш? Топре, топре
За теє грошенє хоропре
Ми порахуємось! Ще раз
Говорю: в імени закона —
Ти арештант! Піттайсь сейчас,
То й кара путе уменшона!“

„Ходи сюда! Бери мя! на!“
Кричав з наругою Мигуцький...
І разом з кождого вікна
Заблисли люфи стрільб. Війна!
Весь збір заметушив ся людський.
Комісар зблід і занімів
І сам не знав вже, що казати.
Коли в тім в імени хлопів
Війт виступив і так повів:
„Позвольте, пане, нам ділати!
Нам цісар нині волю дав
На те, щоб ми єму служили:
А скоро пан забунтував,
Ми вжиємо своєі сили,
Щоб нарозумити єго!
Чи так, громадо?“
„Го, го, го!“

*

Громада зично закричала, —
„Нам Горожана показала
Примір, як гнать ті звірі з нор!
Крешіть огонь! Давай соломи!
Всіх живо смирних уздримо ми
Всіх вивабимо на простор!“

Ще дужше зблід комісар бідний,
Затряс ся, на коліна впав.
„О кльопа, кльопа!“ закричав, —
„Ще лиш сей раз, сей раз послітний
Тля мене ласку ту зропіть
І тайте спокій! Не паліть!
Втишіте ся! То тому йтіть!
Лишіть єго! Не погупляйте
Мене! Як твір пітпалите,
То закричать усі лиш те:
Комісар так казав! Ви тпайте
Лиш те, щоп він з села не втік,
А я єго візьму́ як свого!
О, не́ ропіть міні ще того!
Ітіть то тома і нічого
О тім нікому не кашіть!“

Поміркувались ми. Нехай
І так! Така вже панська доля,
Що й ворог обстає за ним.
„Ну, а щож, пане, наша воля?“
„Ви ще не вірите?“
„Один
Бог бачить, як би раді вірить,
Та так богато вже карались
За ню, так часто помилялись,
Що хочем попереду змірить.“

„О, пітна кльопа! Пітний край!“
Зітхнув комісар звівши очи,
„Так много піт зазнав і лих,
Що й вірити в топро не хоче!
Сли так, пішліть ви верхових
То старости, єго спитати,
Чи я прехав в такій причині!

Та впрочім сам ваш пан віт нині
Не путе панщини шатати!“

„Най буде так! Як стій пішлем
Людей до старости, щоб крем
Розвідатись,“ ми всі сказали.
Промили рани і обвили
В комісаря, і посадили
Єго на віз, і провели
Єго гуртом весело, шумно
Аж за село, і прирекли
Вестись розважно і розумно.
Ми мовчки панський двір минали
Лиш вартових дали, щоб з дали
Двора і пана стерегли.

XVIII.

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було
Для нас Великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть. Як перший раз
„Христос воскресе“ заспівали,
То всі мов діти заридали,
Аж плач той церквою потряс...
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що він воскрес — посеред нас.
І якось так зробилось нам
У душах лехко, ясно, тихо,
Що бачилось, готов був всякий
Цілій земли і небесам
Кричать, співать: минуло лихо!
Найзлійші вороги прощались,
Всі обнимались, цілувались,
А дзвони дзвонять, не стають!
А молодь бігає мов пяна,
Кричить що сили в кождий кут:
„Нема вже панщини ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!“

Ба й дітвора́, що в старших баче,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі.
А як скінчилась Божа хва́ла,
На цвинтар вийшов весь народ,
І як було нас тілько сот, —
Від разу ниць на землю впала
Ціла громада й заспівала
Той величний, хвалебний гимн:
„Тебе, о Господи, хвалим!“
Мов грім зарокотіли з раня
Слова високі, звуки втішні, —
Але конець святоі пісні
Покрили голосні ридання!
Дарма-б і силуватись, діти,
Щоб розказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Міні на власні очи здріти.
Народ мов безумів з утіх:
Старі скакали, мов хлопята...
Той пару коників своіх
Цілує кождого мов брата,
Та приговорює, пестить;
А там гуртом сільські дівчата
Всі скиндячки з голов знимають
І бють поклони і складають
Перед іконою; кричить
Усякий на витане друга:
„Христос воскрес, а панщину
Чорт взяв!“ А там старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давну, ледви замітну,
Могилку аж грудьми приник
І обнимає дернину́
Й кричить що сили: „Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Таж ти цілих сто літ ту́ кляту
Неволю двигав, і вмирати
Не хтів, а волі ждав! Дивись,
Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг, — аж нам той промінь блис!
Вже моіх внуків пан в палату

Так як мене не забере!
Возьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре!...“

Аж ось, заледво піп успів
Паски христянам посвятити, —
Аж бачимо: щó се долів
Селом валить? Сіріють свити,
До сонця гудзики блищать
І вістря по над головами, —
Тяжкая маса мірно, в ряд
Важкими стугонить ногами.
Жовніри! Грянув барабан,
Мов о стіну горохом сипнув.
А в тім, о Боже мій! я глипнув:
Посеред відділу — наш пан!
Взад руки скручені, понурий,
Лице до долу похиляв,
Мов день і світ і сонце кляв,
Людей встидавсь. Із заду шнури,
Що панські руки оплітали,
За кінці у руках держав
Гайдук, немов мужик, що гнав
Вола на торг. А позад всіх
Комісар йіхав на візочку,
І усміхнувсь, як на горбочку
Побачив церков, тиск сільських
Людей, що очи витріщали
З страхом і подивом на сей
Незвиклий вид.
Вже наближав ся
Той похід, а як порівняв ся
З людьми, комісар крикнув: „Гей!
Пан капраль, станьте!“
„Halt!“ роздав ся
Крик капраля.
„Христос воскрес!“
Комісар крикнув до людей.
„Ну, кльопа, віритe вше тнесь,
Що ви свопітні? Ну, щасть Поше!
А то пан тітич ваш є! Моше
З ним попрощаєтесь, за ту

Єго велику топроту
Єму потякуєте? Шиво,
Спішіть, хто зна', чи скоро вше
Єго увитите, по йте
Він у гостину, пити пиво,
Що наварив тля сепе сам,
І не так скоро вернесь вам!"

Мовчали всі, мов оніміли,
Ураз і радість, жаль і страх
Мішали ся у всіх серцях;
Всі очи хлопські остовпілі
Уперлись в пана. Він стояв
Понурившись, мов почував,
Що і єго ткнув палець божий.
Але ні-жа́ден крик ворожий,
Ні згірдний сміх, ані проклін
З юрби не вийшов. Що вже кпити,
Клясти і звязаного бити,
Коли й без нас побитий він?

Мовчали ми, та не мовчав
Комісар; ноги ще боліли
Так, що аж зуби він зціпляв,
І було видно, що бажав
Чим можна пану допекти;
Він очевидно лиш в тій цілп
Казав єго пішком вести
Через село, ще й гайдукови
Дав позад него шнур нести.
Тепер до пана він промовив:

„Herr Schlachziz! видиш, кльопа ті,
Що ти ввашав за хутопину,
Вони чеснійші, ніш такі
Як ти! Вони в тяшку хвилину
Не хочуть кпитись і клясти,
Вони топі твою провину
Прощають — виджу то по них!
Ех, кльопа, кльопа, топра кльопа!...
Та я, пань-цею, не з таких!
Я вше як злий, то чиста зльопа!

Кеп той, пань-цею, хто тае
Пільш ніш сам мае, і хто хоче
Ропитись ліпшим, ніш сам є!
А хто міні зропив що зле,
То най ше ані в тні ні в ночи
Міні то рук не попатае,
По товго йіх попамятае!“

Тут пан мов в кліти звір метнувсь,
Підвів лице і озирнувсь,
І на комісаря з такою
Ненавистю глядів страшною,
Шо той аж зблід.
„Гієно! Кате!
Погане, швабське племя кляте!
Чи ще тобі не всох язик?
Чи мало ще моєі муки,
Моєі жінки сліз, розпуки?
Чи той єі болющий крик,
Як розставала ся зо мною,
Іще тебе не вдоволив?
Ти пхнув єі, в грязь повалив!
Смітє! Таж ти єі одноі
Слези не стоіш! Звірю лютий!
І ще бунтуєш тих звірів,
Щоб рвали, дерли нас на-впів,
Бо в'на — слаба, а я — закутий!
Та ні, Бог ласкав! Ще та проба,
Мов хмара чорная мине!
Веди до старости мене!
Сильнійший Бог, ніж швабська злоба!“

„Га, га, Herr Schlachziz!“ реготавсь
Комісар, „ти побожним ставсь?
Sehr schön! А віт коли-ш то, прошу?
Таш ще не тавно, як я чув,
Тим самим кльопам ти замкнув
Поперет носом церкву пошу!
Піти ми пітем, та помалю,
То старости ще маєм час, —
А перет тим ще криміналю
Ви покоштуєте у нас!“

І капралю сказав дві слові,
А капраль крикнув воякам:
„Marsch!"
„Ну, ви кльопа, путь сторові!"
Комісар крикнув нам на возі
І похід рушив по дорозі,
І швидко з виду скрив ся нам.

XIX.

Минули свята. Дивно-дивно
Було нам: вже в робучі дні
Атаман не стає в вікні,
Не стука' костуром, не лаєсь,
На панщину не гонить! В сні
Часом атаман ще ввижаєсь, —
На яві все пішло противно.
Працюють люде по полях
Самі собі, а співи ллють ся,
Сміє ся небо, всі сміть ся.
Полудне — спочивати ляг
Мужик при втомлених волах,
Полуднує і оглядаєсь,
Чи де атаман не зближаєсь;
А в тім згадав, що він свобідний,
І аж під небозвід погідний
Веселу пісню затягнув, —
Урвав, оглянувсь, знов ревнув:
„Гей, пропадай ти, наше горе!
І чорт тобі най матір поре!"

А двір мовчить. Немов заклятий
Стоїть він по конець села
В саді розцвилім. Не прийшла
Охота людям — розізнати,
Що дієсь в нім. У всіх так много
Своєї втіхи, діла свого,
Що й не питали, що там дієсь.
Лиш замічали: служба гріесь
На сонічку, плуги не йдуть
У поле, — тихо так, не чуть
Ні гомону в дворі, ні крику;
Віватн, гостей і музику
Мов хуртовина серед поля

Розвіяла. І до села
Ніхто не відаєсь з двора.
От дивні божії ділá!
Одно мале словечко — воля,
І за хвилину мов гора
Між хатою й двором лягла!

Аж ось у провідну неділю
По хвалі божій стали ми
Під церквою, і тут пішли
Розмови про недавнє лихо,
І про теперішню надію,
Про волю і про страх війни,
Про те, як Поляки у Львові
Щось мов задумали, про їх
Ті Ради й ґвардиї народові:
Одні хрестять ся, другі в сміх...
В тім війт зблизивсь і крикнув: „Тихо!
Панове братя,“ він додав,
„Позвольте слово вам сказати!

Всі втихли.

„Бог святий нам дав
Святоі волі дочекати, —
Хвала Єму!“ І шапку зняв,
Перехрестивсь, і всі за ним.
„Ми тішимось, і маєм чим.
Але-ж не треба забувати
Нам в радости й о тих, котрих
Бог нашим щастєм днесь карає.
Панове братя, кождий знає,
Наш пан в арешті.“ Тут затих
І кашлянув. „Ну, пан із нами,
Що правда, добре жартував, —
Та він же за своє дістав.
Але-ж панове, там в дворі
Лишилась пані з сиротами.
Вона нам не в одній порі
Допомагала, мужа свого
Нераз за нас слізми й словами
Благала...“

„Правда, правда!“ всі
Загомоніли. „Добра пані,
Вона невинна!“
„І міні
Здаєсь, брати мої кохані,
Що був би гріх, як би чужі
Гріхи на ній ми відомщали.
Чи ви сей тиждень навіщали
Єі? Що з нею?“
„Таки ні!“

„Ніхто не був? В дворі так тихо.
Хто зна', чи там не склалось лихо...
А після всього, що було,
Вона боіть ся нас, гадає,
Що против неі все село.
Панове братя, ось яка є
Моя порада: виберім
Кількох з між нас і в двір підім
Потішить паню. А як треба
В чім помогти, то й поможім, —
Се й Бог нам надгородить з неба!“

„Так, так!“ довкола загуло.
„Ідіть ви війте, і ви Яцю,
(Се ніби вказують на мене)
І ви Прокопе, й ви Семене,
Ідіть! А як же б то було,
Щоб пані так і пропадала
Серед живих людей, щоб працю
Двірськая служба розтягала?
Ні, що було вже, то було,
А паню треба ратувати.
Ідіть, скажіть, що все село
За дармо буде працювати,
Аж доки не повернесь пан!“

„Так, братя, так, спасибіг вам!“
Сказали ми, перехрестились
І до двора іти пустились.

Мій Боже, що в дворі за зміни
Застали ми! Неначе грім

Ударив, або пошесть в нім
Враз вибухла. На розстіж сіни,
Покоі і стайні, в стайнях
Реве худоба, пити просить,
А службу лихо блудом носить,
Лиш шепти чути по кутах.
Плуги та борони у шляхах
Серед обори ще стоять,
Як перед тижднем ми самі йіх
Покидали. У кухни сплять
Лакеі, хоч уже полудень;
Не топлено в печи, смітя
Валяєсь, стук неначе в будень
З покою чуть... Пройшли ми стиха, —
Аж там візник і візничиха
Якимось куснем долота
Й сокирою, що сили мають,
Шкатулу панськую лупають.
Уздрівши нас задеревіли,
Все вергли і тікать хотіли,
Та не було куди тікать.
„Ну, ну, — війт каже, — не трудіть ся,
Куди вам бігти? Задержіть ся!
Де пані?“
„Та оттут лежать.“
Візник вказав на двері спальні;
З них, ледво чуть, болющі, жальні
Неслись ся зойки. Серце в нас
Завмерло. Боже милий, правий!
Ще вчора тілько блиску, слави
І гордости й пишноти враз —
А нині от що!
Боковими
Дверима в спальню ту ввійшли ми,
То пані з разу й не могла
Побачить нас. Вона лежала
На ліжку й тихо лиш стогнала,
Бліда, аж синяя була.

„То ти, Орино?“ (Ся Орина
Була єдиная людина,
Що не відбігла ще еі,

Чим небудь хору годувала,
І доглядала й пильнувала, —
Але тепер була в селі.
Пішла до війтовоі хати
Якоі помочи прохати).
Зблизились ми і кажем: „Ні!
Вельможна пані, що се з вами?“

Вона зирнула і руками
Закрила очи. „Боже мій!“
Вся затремтівши простогнала, —
„Значить, остатня вже настала
Моя година! Се розбій!“

„Бог з вами, пані, схаменіть ся,
І не лякайтесь, подивіть ся!
Ми з щирим серцем ту прийшли.
Громада шле нас, ми готові
Вам в полі помогти, і в домі
Чим тілько будемо могли.“

Розкрила очи бідна пані,
Широко глянула на нас.
„Не вже се правда? Ви не пяні?
Не вже ви люде тож, і в вас,
У мучених, похилих, битих
Не зглухло людськеє чутє?
О Боже! чом ти дав дожити
Міні до сеі хвилі? То-ж
Від нині все моє житє
Докором буде, що так много
На вас я допустила злого,
Де відвернуть було все мож!
І ви не пяні? Після всього
Ви раді помогти міні?
О, Бог вам заплать! Доки мого
Житя – хоч то, здаєсь, не много —
Я буду в найвисшій ціні
От сей ваш поступок держати!
А я так бідна, бідна днесь!
Недужа! Служба вже, здаєсь,
Розтягне гнеть угли від хати;

Муж у тюрмі там гине десь!...
О, Бог вам заплать, що в ту пору
Тяжкую ще хоч ви прийшли!
Дай Бог, щоб ви у всякім горю
Тож поміч щирую найшли!“

І пані тяжко заридала,
Бліда, безсильная упала
Лицем до подушки. Що ждать?
Ми там не довго розмовляли,
Швиденько у село післали
Скликати хлопців, баб, дівчат.
Війт службу скликав, строго взяв
На допити: хто що покрав,
Все повідбирано. Післали
За лікарем; баби покоі
Попорядили і прибрали.
Ті в печах топлять, ті варять
Росіл для пані; господарі
Взяли ся чергу укладать,
Кому і з ким на завтра в парі
На панське їхати орать.

За тиждень пані наша встала;
Із служби давньоі остала
Одна Орина, — прочих всіх
Сама громада розігнала.
З робіт у полі весняних
Найбільша часть була готова.
А пані ходить, ані слова
Не каже, лиш часом зітхне
Або слезами обіллєть ся,
Коли згадками напіткнеть ся
На прошле клятеє, страшне.
Тай інші ще були причини,
Що пані плакала що днини:
Про пана й чутки не було.
Що з ним? Куди єго заперли?
Не вже і слід єго затерли?...

Отсе три тижні вже пройшло
Від свят. Зве пані всю громаду

До себе до двора на раду.
Прийшли ми, на подвірю стали
По давньому і поглядали
На ганок. Але крізь вікно
Відчинене маха' рукою,
Зове нас пані до покою...
Війшли ми, бачим — що воно?
Столи заставлені чарками
Й тарелями, а по куткам
Горілка, пиво барилками.
Аж пані вийшла й каже нам:

„Сідайте, люде! От настала
Нова доба для нас усіх;
Недоля ваша вже пропала,
А нам пора змазать свій гріх.
Я бачу, як несправедливо
Мій муж із вами обходивсь,
А ви так щиро, так уцтиво
Мене поратували в горю,
І то в саму найтяжшу пору,
Де кождий інший відступивсь!...
Тепер для мене ви єдині
Сусіди і опікуни
І братя. Тож простіть, що й нині
О поміч мушу вас просить.
Та поки діло, ми повинні
Враз випити й перекусить.
Пропали вже раби й пани, —
Нам треба мирно, спільно жити!“

І після хлопського звичаю
Найпершу чарку притулила
До уст і війту подала.
„Дай Бог, щоб всюди в нашім краю
Заблисла згоди й миру хвиля
Така як тут!“ вона рекла.

„Дай Бог, щоби біда навчила
Усіх панів, як жить з людьми!
Хто жити-ме по людськи з нами,
З тим жити-мем по людськи й ми!“
Оттак громада відказала,

І чарка до́вкола стола
По черзі з рук до рук гуляла,
Аж поки всіх не обійшла.

Засіла й пані поміж нами
За стіл — сумна, не йість, не пє,
Так видно — боре ся з слезами.
І нам той кусник в рот не йде.
Всі стихли. Далі наша пані
Як не заплаче! Всі ми ну-ж
Єі як мога потішати.
Вона-ж крізь плач ледви сказати
Могла: „Мій муж! Мій бідний муж!..
Де він тепер? Мої кохані,
Чи з вас ніхто о нім не чув?“

„Ніхто!“
„Неначе потонув!
О Боже мій! Вже три неділі!
Я тут лежала, хорувала,
Та з дня на день єго все ждала, —
Єго нема! О братя милі,
Ратуйте! Се-ж не може бути!
Комісар хоч на него лютий,
Та все-ж не він в окрузі пан.
Та-ж староста є старший там!
А староста наш друг, у нас
Йів, пив і полював не раз, —
То не повинен допустити
Так довго мо́його морити
В тюрмі! О Боже, Боже мій,
Тяжкий на нас впав допуст твій!“

Тут хлипанє зглушило мову.
По хвили відізвалась знову:
„Що-ж маю діяти тепер?
До Львова йіхать, чи до Відня,
Чи унизитись як послідня,
І тому, що єго запер,
Комісарю до ніг упасти?
Чи справедливости, чи ласки
Просити? Радьте ви міні!“

Ми похитали головами,
А далі війт говорить: „Ні,
Вельможна пані! Не за вами
Тут правда, бо зневажив пан
Комісаря. Тепер комісар
Старшйй в окрузі! Був я сам
При тім, як старосту до Львова
Покликали. То й раджу вам:
Далеко проживає цісар
І в Львів не близькая дорога,
А в канцеляріях вони
Почнуть по свойому спішити,
То може пан ваш і зогнити
Не виглянувши із тюрми.
Ні, я би іншу вибрав часть:
Збирайтесь зараз у дорогу,
Пойіде нас кількох із вами,
Просіть слізми, а ми словами, —
То чень без письм, без просьб, без всього
Комісар пана вам віддасть.“

Аж врадувалась бідна пані.
„Спасибіг вам, мої кохані!
Не дай Бог вам такого зла!
Я вам ніколи не забуду!...
Я вам до гробу вдячна буду
За ваші добріі діла!...“

XX.

По свойій келіі тюремній
Тісній, брудній, вохкій і темній
Пан ледво дишучи ходив.
І гнів і кашель 'го дусив.
Вікно кратоване високо,
Немов підсліпувате око
Гляділо скоса у тюрму,
І рай зборонений, прекрасний —
Світ білий, сонця розблиск ясний
І лазуровий звід єму
Являло, мучило й дразнило,
Гадючим мов жалом жалило...

І сам серед чотирех стін
Ходив, мов звір у клітці бив ся,
То кляв, то Богови молив ся,
То всею груддю кашляв він.

Мій Боже милий, що з ним сталось!
За тих от кільканадцять днів
Ї половини не осталось
З давнього пана. Помарнів,
Насовивсь, бігає очима
Довкола, весь їх блиск погас,
Чоло глубокая морщина
Розборознила, раз у раз
Покашлює і навіть кровю
Плює. „Се він як перший час
Сюди прийшов — оповідали
Тюремні ключники міні, —
То ніби свому безголовю
Сам вірить не хотів. А далі
Як схопив ся, то по стіні
Трохи не дер ся, та кричав,
Все в коло себе бив, ломав,
І товк о двері головою,
І арештантською їдою
Нам всім на голови шпурляв.
Три дни не їв, не спав три ночи,
І все до старости просивсь,
А староста і чуть не хоче
Про него: саме виносивсь
До Львова. Присмирів потому
Наш пан, і їсти вже почав,
Лиш довго по ночах не спав
І нас під милий Біг благав
Донести вість єму із дому.
Та нам комісар заказав
З ним говорити. Що й казати,
Що й келію єму дібрав, —
Поганьшої не міг дібрати...
А ще до того приказав
Лиш раз на день, тай то смерком
Єго на прохід випускати.“

От вже і нині вечеріє,
Ось ключник забрязчав замкóм.
„На прóхід!“ крикнув. Пан поспішно
Взяв шапку й вийшов. „Як він сміє
Шептав в нетямі — клятий Шваб,
Як сміє він мене держати
Без суду й слідства? І чи вічно
Держати-ме? Чом не чувати
Нічого з дому? Я ослаб,
Се байка, — але жінка! Боже!
Хто знає, сей поганець може
Хлопів підбурив, з мого дому
Лиш пожарище, а вона
Недужа, в муках десь кона'?...
О, скоро так, то буде й твому
Житю конець, ти сотона!“

Тяжкі ті, невідступні мисли
Єго пекли і гнали й тисли,
І він затисши кулаки
Біг мов безумний по надвірку...
Аж глип! Іде комісар в фіртку,
За ним чотири гайдуки.
Комісар к нему обертаєсь
І їдовито усміхаєсь...
Той сміх Мигуцького немов
Ножем у серце заколов.
І не чекаючи, що скаже
Комісар, він рванувсь ураз,
Комісаря за грудь потряс
І крикнув: „Кровопійце! Враже!
Чи ще із тебе не досить?
Чи ще ти моїх мук не сит?
Коли не сит, так доконай же
Мене від разу!“

„Гвальт! Ратуйте!“
Комісар крикнув, в зад подавсь.
Тут пана гайдуки спіймали.

Він висапавсь і — засміявсь.
„Го, го, Herr Schlachziz, не шартуйте,

От ви які! Ану там, чуйте,
Пан керкермайстер, Bank heraus!“
Мигуцький зблід. „Се що значить ся?
Я-ж шляхтич!... Ти би смів?... Я... я...“

„О, прошу, прошу не щурить ся!
Тепер в нас констітуція!
І против права й против пука
Всі рівні. Хльопці, legt ihn platt!
Най пан пізна', що то за штука!
Legt ihn, і всипте твайцять пять!“

І дармо пан пручавсь, кричав, —
Прийшлось в констітуційний час
Закоштувать того, чим сам
Колись так щедрий був для нас.

Встав мов пришиблений, немов
Той труп блідий. Лиш з уст стиснутих
По крапельці сочилась кров,
І кровю також налили ся
Білки очей непевних, лютих.
Він звільна к Німцю підійшов,
І шепнув: „Ну, тепер моли ся!
Сего не подарую я, —
Се, Швабе, буде смерть твоя!“

„Herr Schlachziz, пане топрочею,“
Спокійно Німець відказав
І головою похитав, —
„Gedenken Sie, was Sie da sprechen!
Се не кашіть, то є Verbrechen,
То є погроза! Ви своєю
Шляхецкою пихою сам
Сопі все лихо наропили!
Я-ш тут до вас ішов в тій хвили,
Щоп топру вість потати вам.
Є тут у мене ваша пані
І кльопа, що пули піттані
У вас, — вони сюта прийшли
За вас просити. Кльопа клюпа,
Та топра, пане! Ваша пані

Міні розказувала купа,
Як то вони йій помогли
У всім. Не міг я вітказати,
І йшов сюта, щоп вам свій піль,
Свою зневагу тарувати.
Та того, що ся тутка стало,
Я тарувати вам не міг.
Тут Ordnung є отин тля всіх!
Ітіть ше, пане, геть віттіль
І запувайте, що пропало!“

Та дивне диво! Ті слова,
Що сповіщали пану волю,
Не то що не втішили болю,
А мов збільшили; голова
Єго схилилась, згасли іскри
В очох, а хід, недавно бистрий,
Зробивсь повільний. Мов зовсім
Утратив тямку й почуване.
Зробивши кроків шість чи сім,
Він став, оглянувсь — і ридане
Нараз ним затрясло усім.

Чого він плакав? Чи лиш з болю,
Чи з того, що ішов на волю?
Чи смерть вже близьку прочував?
Чи зрушила запекле серце
Мужицька добрість, що йі перше
Через насилє не взнавав?...

Оттут моя кінчить ся повість.
Що далі сталось — в двох словах
Скінчу. За пізно в пана совість
Порушилась. Грижа й тюрма
Єго здоровлє підточила,
Так що заледво на ногах
Міг удержатись. І рішила
Лікарська рада, що нема
Ратунку, лиш в італьськім краю,
Під теплим небом. Що робить, —
Вже-ж треба йіхать, скоро рають!
Та відки грошей учинить?

Го, го, а від чого-ж є жид
Услужний? Мошко наш не спить!
Як лиш учув, що паньству гроші
Потрібні – духом прилетів...
(А як недавні нехороші
Часи були, то не являв ся,
Але з злодіями змовляв ся
І крадене в дворі добро
Скуповував у двораків.)
От той то Юда підлизав ся,
Підсунув гроші і — перо,
А пан і сам не спамятав ся,
Як контракт з жидом підписав.
І поки жнива ще настали,
Пан з панею в Італью мчав,
Дітей кудись порозміщали,
Замкнули двір, а жид обняв
Село в аренду.

Рік минав,
Вернула пані вже вдовою, —
Пан на чужині десь сконав.

Жила самотно, сумувала,
З людей ні з ким не розмовляла,
Лиш Мошко щиро припадав
Все коло неі і держав
Посесію. І ще пройшло
Літ кілька. Пані враз зібралась,
Не говорила, не прощалась
Ні з ким, і десь кудись помчалась,
І слід за нею замело.

А Мошко закупив село.

Январ і Февр. 1887.

ЛЕГЕНДИ.

СМЕРТЬ КАІНА.

Убивши брата, Каін много літ
Блукав по світі. Мов бичі кроваві
Єго гонило щось із краю в край.
І був весь світ ненависний єму,
Ненависна земля і море й ранній
Пожар небес і тихозора ніч.
Ненависні були єму всі люде:
Бо в кождому лицю людськóму бачив
Кроваве, синє Авеля лице —
То в передсмертних судрогах, то знов
З застилим виразом страшного болю,
Докору й передсмертноі трівоги.
Ненависна була єму і та,
Котру колись любив він більш вітця
І матері і більш всегó на світі —
Єго сестра і жінка враз, нелюба
За те, що йій імя було — людина,
Що Авелеві були в неі очи
І голос Авелів і серце щире, —
За те, що так єго любила вірно,
Що хоч сама невинна й чиста серцем,
Не вагувала ся для него все
Покинути, з проклятим поділити
Єго прокляту долю.

Наче тінь

Вона ходила з ним. Із уст єі
Ніколи Каін не почув докору,
Хоч вид єі і голос і любов
Були єму найтяжшим, ненастанним

Докором. Інколи, як лютий біль
Осилював єго, він мов безумний
Гнав геть єі від себе — і послушна
Вона щезала, тихим, скорбним гостем
Являлась між людей, дітей, унуків —
Та не на довго. Як прийшла таємно,
Так і щезала і в пустиню йшла,
Чутєм угадуючи ті стежки,
Куди блукав єі нещасний брат.
Була мов нитка срібна, що вязала
Самотного, запеклого з житєм
Людей. Теплом, що жеврілось в єі
Жіночім серці, силувалась гріти
Убійці душу.
Та дарма! Мов риба,
Що бєсь об остру кригу, аж сама
В ній сціпеніє, так вона весь вік
З сил вибивалась, мов лучина та
Горіла й власним нищилась огнем.

Раз в темних пралісах вони в скалистій
Печері ночували. Втомлена
Вона заснула, голову поклавши
На камінь. Каін розложив огонь
І сів побіля него, в полумя
Втопивши очи. Фантастичні сцени
І явища раз по раз виринали
З огнистих язиків, і ловлячи
Йіх поглядом немов здрімав ся Каін —
Сну тихого, правдивого давно,
Давно не знали вже єго повіки!
А як настало рано, Каін дармо
Чекав, коли вона з постелі встане,
У дикій тикві принесе води,
Плодів нарве, коріня назбирає
І меду на сніданє. Сонце вже
Підхопилось високо, зазирнуло
Проміннєм скісним у нутро печери, —
Тоді до неі наблизив ся Каін,
І зараз же пізнав, що сталось з нею.
Ах, раз лишень в житю він бачив смерть,
Та той один раз вистарчив по вік,

Щоб розпізнати смерть у всякім виді.
А тут вона явилась так невинна,
Та сумирна, та радісна! Лице
Недавно ще поморщене грижею
І втомою, тепер мов просияло,
Відмолодніло. Та сама любов,
Що за житя, й тепер на нім світилась, —
Та щезла туга і трівожні думи,
Немов все те, к чому душа єї
Неслась і рвалась за житя — було
Осягнене тепер.

Вид смерти разом
Немов підтяв єго всю волю й силу.
Ні болю він не чув, ні жалю в серці,
А лиш безсилє, повне отупінє.
Він сів над трупом, і весь день, всю ніч
Сидів недвижно. А на другий день
Він знявсь, сухого листя наносив
В печеру, трупа вкривши ним зовсім,
Потім з гори каміня навалив,
І мучив ся весь день, кровавив руки,
Аж завалив, забив ним вхід печери.
Відтак омив ковaві руки в річці —
Так як тоді, по смерти брата! — й звільна,
Не оглядаючись, не відітхнувши
Пішов в пустиню.

Де? куди? по що?
Про се давно не думав він. Що й думать?
Куди б не йшов він, де б не завернув,
Усюди сум однакий, самота
Однака і однаке горе люте!

Минув ся ліс. Хрустить пісок пустині
Під поступом важким. Там шакаль виє
В розсілині, орел у небі крикне,
Сверщок самотний між піском цвіркоче,
А там тиша довкола, мов в могилі.
Нераз серед тиші тієї раптом
Туман піску мов велитень здіймесь
Сивавим стовпом аж під саме небо,

І крутячись по ровени пройдесь
Мов цар — і враз простре ся знов на землю,
Мов привид щезне.

Сонця віз огнистий
Хилив ся вже до долу. Без хмаринки
Все небо жевріло, немов казан,
В котрий води забув налить хозяїн.
А в тім ген-ген, на сукрайку самім,
Де неба звід з пустинею зливав ся,
Обоє пурпуром ярким облиті
Під захід сонця, — видвигло ся щось
Високе, рівне, мов хрусталь блискуче.
Чи то ріка, що ледом вся замезрла,
Могучою рукою сторцом там
Поставлена поперек краєвиду?
Чи може то гра світла, жарт пустині,
Що фантастичним видом в даль манить?
Похиле сонце золотом ярким
Обсипало горішній край стіни,
Єї зубчасті виступи і башти,
Що мов іглн тонуть в лазурі неба.
А в низ, мов пурпуровий водопад,
Спадав вечірній сутінок і звільна
Тонув у темряві, що низ вселяла.
І був сей вид для вандрівця німого
Мов грім небесний і мов трус землі:
Він став мов вкопаний, поблід мов труп,
І очи мов два яструби шпаркії
Послав туди, в далеку даль горючу.
Ох, вид сей добре знаний був єму!
Нераз на яві та у снах важких
Єму являв ся! Каін затремтів
І острий біль прошиб єго нутро,
Ненависть дика блиснула в очах,
А на устах безкровних, що сціпились,
Замерло недошептане прокляте.

„То рай! Гніздо утраченого щастя,
Що наче сон майнуло і пропало!
То жерело безбережного горя,
Що так пристало до людського роду,
Мов власна шкура пристає до тіла,

Що поки жив, не вирвеш ся із неі!
Проклятий будь, ти привиде зрадливий,
Що лиш ятриш мої пекучі рани,
А не даєш ні полекші ні смерти!
Проклятий будь і ти і хвиля та,
Коли тебе насаджено, коли
Мій батько перший раз тебе побачив!
В імя всіх мук людських, усеі туги,
Усіх безцільних змагань будь проклятий!"

Зціпивши зуби відвернув ся Каін,
Щоб геть іти, — та враз якийсь глубокий,
Безмірний сум обняв єго: почув
Себе таким слабим, самим на світі,
Таким нещасним, як іще ніколи.
Схиливши голову, закрив лице
Руками, і стояв отак на місці,
Кровавим світлом вечера облитий,
А тінь єго довжезна потяглась
Ген ген степом і в сумерку тонула.
І забажало ся єму ще раз
Поглянути на захід. Мимоволі
Полинув взір єго туди, все тіло
Туди звернулось. Та завзята воля
Ще раз перемогла той порив, руки
Закрили очи, та по хвили знов
Безсильні впали.

Мов слабий в горячці
Якусь безумну почуває роскіш
У власних ранах ритись, так і Каін
Не міг від того виду відірватись,
Що все нутро єго бентежив, в серці
Клубами піднімав кіпучу злість,
Розпуку й жаль. Здавало ся єму,
Що пів душі в нім гнівно рве ся пріч,
А пів без памяті, мов нетля в жар,
Летить туди, до брам хрустальних раю.
Аж ось потало сонце і нараз
Немов собака спущена з припону,
Наскочила на землю пітьма чорна,
І вид чудовий щез в далекій дали.

В знесилі Каін на пісок упав,
Щоб ніч пробути. Дикий звір пустині
Єго не страшив: божеє клеймо
Наложене на него, гнало геть
Від него всяку твар, усяку смерть,
Та гнало геть і сон і супокій.
Всю ніч мов риба в сіти на піску
Холодному він кидав ся і бив ся.
А як на сході сонце запалало
І озирнуло степ — в піску найшло
Глибокий ви́долинок, де спав Каін.

А він уже від давна був в дорозі —
Ішов на захід. Щось тягло єго
Туди, хоч учорашній вид чудовий
Скривала сива мгла, що залягла
Густою лавою пів видокруга.
Чого єму туди? він сам не знав.
Нічого там не ждав, не надіявсь,
А всеж ішов. Так журавель, почувши,
Що ген за морем, в північній країні
Весна зблизилась, — розпускає крила
І пісню дзвонячи летить туди,
За сотні миль, не дбаючи на бурі,
На морські вали й хитрощі стрільців.
Весь день у мглі бродив він, наче в морі.
Аж вечером розвіялась вона,
І на хвилину заходяче сонце
Вказало знов вчорашній вид чудовий:
Хрустальні стіни, золотії башти. —
Та так далеко в фантастичній дали,
Що, бачилось, до неба в двоє близше.

Та що єму та даль? Хоч крок людськи́й
І як дрібний, він перемірить ним
Весь круг землі, дійде й до краю світа,
Коли мета яка там є єму.
Від смерти брата стілько, стілько літ
Блукав він без мети, ганявсь мов звір
Сполоханий, щоб сам перед собою
Сховатись — аж ось перший раз мета
Єму заблисла! Дух єго стомлений

На ній спочити може! Хай і так,
Що се спочивок на тернах, на грані,
Та все-ж спочивок, віддих, забутє!
І перебувши ніч в пустині, знов
В дорогу рушив. День за днем ішов він,
А вид чудовий райських стін усе
Єму являв ся хоч на хвилю-другу,
Дразнив єго спокійним своїм блиском
Та разом і манив до себе; щось
Було немов обіцянка таємна
В тім блиску золото-рожевім.

Скупо
Пустиня мачиха єго кормила
Корінєм, медом диких пчіл, поіла
Соленою та затхлою водою.
Та він привик до сего. Часто ріки,
Широкі багна, соляні озера
Перебігали шлях єго. Безстрашно
Ішов він в воду, з хвилями боров ся,
Вітрам, дожджам і громам опирав ся.
Природа мучити єго могла,
Як мачиха нелюблену дитину, —
Та смерть єго боялась.

Інколи
Єго якась невиразима туга
Проймала, то знов злість, ненависть люта
Під горло підступала, серце тисла
Немов кліщами. Він грозив на захід,
Кляв Бога і себе. Та швидко напад
Минав, він чув себе опять безсильним,
Нікчемним червом, і в знесилі падав
Серед пустині і лежав мов труп.
І почала єго проймать нетямна,
Страшна трівога на ту саму думку,
Що може не дійти він до мети.
Тоді зривавсь, і мов хто гнав за ним,
Заперши дух, спішив, і біг, і гнав,
Глибоко грузнучи в піску пустині,
По будяках ранив до крови ноги,
І все на захід прямував.

Як довго
Спішив оттак — хто знає. Бачилось
Єму, що може й сотні літ. Усе
Минувше, мов потоплена країна,
Помалу западало в забутє;
Остались тілько, як далеко в зад
Міг памятю сягнути, спомини
Отсеі дивноі вандрівки.

Врешті
Дійшов до цілі. Вечір був бурливий
І сонце вже за хмари закотилось,
Коли продроглий, хорий і нещасний
Під райською стіною станув Каін.
Весь низ еі вже в пітьмі потонув.
Далеко десь, неначе під землею,
Грім гуркотав, і вітер за стіною
Стогнав і плакав. Чи та ніч бурлива,
Чи втома се вчинила, що в тій хвили
Якимсь немов спокійним чув ся Каін,
І перший раз по смерти брата він,
Як те дитя до мами, притулившись
До зимноі стіни, заснув сю ніч.

Та супокою й тут він не найшов
І сни страшні всю ніч єго томили.
Він кидавсь і кричав і криком своім
Глушив могуче вітру завиванє.
А рано вставши був немов розбитий,
Ще більш нещасним чув себе, ніж доси.
Холодний ранок був, все небо скрізь
Засунуло ся хмарами й лило
Дожджу потоки. Наче сіре море
Тяглась пустиня в безконечну даль,
Понура, в своій величі грізна.
А обіч, доки видко, одностайна
Стіна, гладка мов лід і височенна,
Здаєть ся, аж до неба — ні проходу,
Ні брами, ні наріжниць, — рівно-рівно
Біжить вона, мов світ увесь на двоє
На віки вічні перерізать хоче.
А на межи двох велитнів таких —

Пустині і стіни — він, Каін, сам,
Слабий, дрібненький, як ота комашка!
Та ні, комашка ще щаслива! В неі
Є крила, йій піднятись можна в гору
На верх стіни, заглянути у рай,
В ту первісну, щасливу вітчину!
Комашці підлій можна! А єму,
Царю всіх творів, дідичеви раю,
Єму не можна!

I в німій розпуці
Він головою бив о ту стіну,
Бив кулаками, гриз зубами, поки
Знесилений не впав неначе труп.
Три дни отак він бив ся. Крик єго
Мов звіря ра́неного рев трівожив
Мертву тишу пустині. Інколи
Він намагавсь молитись, але з уст
Єго гордіі, богохульні речі
Лили́сь. Затвердле довгим болем серце
Лиш шарпалось, коритись не могло.

А далі втихомиривсь і сказав:
„Нехай і так! Проклятий я, се знаю!
Кров брата на моіх руках. Я стратив
Дідицтво раю. Хай і так! Не місце
Міні в йому. Та за весь біль безмірний,
За всі ті муки без кінця, що зніс я
Й зносити буду, доки тілько буду —
Одного лиш бажаю я, о Боже!
Дозволь лиш раз іще, лиш на хвилину,
Хоч з далека заглянути у рай!
Хоч оком скинути на се дідицтво,
Котре на віки вічні я утратив!
Лиш раз поглянути! Лиш миг потіхи!
А там нехай ідуть всі муки й карп,
Які судили ся міні!“

От так
Простягши к небу руки він молив ся.
Та з неба відповіди не було.
Лиш сонце сипало промінєм ясним,
І каня десь в лазурі прокквиляла,
Та шакаль вив в пустині.

*

„Ні, дарма! —
Промовив Каін, — голос мій проклятий
До Бога не доходить. Сам я винен,
Що небо не відповіда міні!
Колись було інакше, та — пропало!
Нехай і так. Та ось що я зроблю!
Є прецінь вихід десь у тій стіні,
Куди прогнав Бог батька мого з раю.
Там, кажуть, ангел з огняним мечем
Стоїть на варті. Щож, нехай стоїть!
Нехай убє мене, міні байдуже.
Не вбє, то впаду перед ним на землю,
І доти в поросі немов червяк
Там витись буду і молитись буду,
Кричати буду і ридати буду,
Аж доки просьби не сповнить моєі.“

І скванно, нетерпливо рушив в путь
Поуз стіни. Він думав: вхід десь близько.
Та день минув, і чорна ніч минула,
Ще день, ще ніч, і ще, і ще, і ще, —
Стіна тяглась мов в безконечну даль
І з півдня сонце крила перед ним,
А входу як не видно, так не видно.

Та Каін вже не піддававсь розпуці,
Не кляв, не рвав ся. Чув він, як зневіре
Мов та гієна здалека кружило
Вкруг него й дух морозило в йому.
Та він усеі сили добував
І гнав сю темну змору геть від себе,
І йшов, і йшов.

Аж разом — вид новий:
Серед пустині височенна, остра
Гора. Облитий світлом сонця шпиль
Купає ся в небесному блакиті
І шоломом іскрить ся ледяним,
Аж сліпить очи. Низше голі скали
Пошарпані стирчать, неначе зуби
Грізного звіря, що пожерти хоче
На небі сонце. Низше полонини

Сіро-зелені, а ще низше ліс —
Могучий, дикій бір тоне в тумані.

Спинив ся Каін. Рій нових думок
Сей вид в души єго збудив.

„Мабуть —
Подумав він, — не годен я дійти
До райських брам і око в око стати
Супроти ангела, з ним говорить!
Мабуть для мене замурована
Ся брама. Добре! Я просить не буду,
А сам візьму сю ласку. Ось гора,
Вершком своім запевно таки висша
Ніж ся стіна. Піду на той вершок,
І відтам рай побачу, заспокою
Тоту жадóбу, що в души кіпить!“

І не роздумуючи довго, рушив
В нову дорогу. Весь той труд, що доси
Зазнав він, був нічим супротив сеі
Вандрівки. Бачилось, що та гора
Зібрала всі завади й перешкоди,
Щоб зупинить єго: потоки бистрі,
Ліси непроходимі, темні звори,
Ярú бездонні і холодні мряки.
Лиш звільна, важко дишучи, увесь
Облитий потом, пробирав ся Каін
Все висше в гору. Чим палкійше рвались
Єго бажаня вверх, тим тяжшою
Була єго дорога, немічнійшим
Все тіло, більший сум лягав на душу.

В півсумерку бродив він день за днем;
Відвічний ліс шумів над ним тужливо,
Або стогнав і плакав і ревів
Вітрами битий. Лиш чутєм одним
Кермуючись, блудив по ньому Каін
І дер ся все туди, де найстрімкійші
Здвигались стіни. Ось скінчив ся ліс,
Та не скінчилась Каінова мука.
Єго зустріли низькі та розлогі
Повзучі корчі косодеревини

Та ялівців колючих. Мов з води
В огонь попав він: колючки густі
Що крок єму впивали ся у тіло,
Корінє мов гадюки ніг чіплялось,
І сонце холодно світило з неба,
Немов з наругою з гори гляділо
На сю безплодну муку.

Але Каін
Не зупинивсь. Адже ж вершок гори
В магічнім блиску перед ним яснів,
Манив єго! Хоч весь підпливший кровю,
Посічений, пошпиганий, подертий,
Він перебув і ту страшну дорогу,
І лекше відітхнув на полонині.
Край жерела, що в зворі журкотіло,
Упав він, відпочив, потім обмив
Все тіло у єго воді погожій.
Ту й папороть солодкая росла
На обриві скальному: накопав
Єі коріня і ополоскавши
В воді, пойів, а решту про запас
Сховав. Оттак перепочивши день,
Пустив ся далі. Ховзають ся ноги
По мху твердім, натужують ся жили,
Повітрє ллєсь у знемощілу грудь
Мов олово холодне, огняніі
Колеса крутять ся перед очима,
І вітер чим раз дужший, холоднійший
Проймає. Наче муравель повзе
У гору Каін, ба, ще й муравлю
Завидує: єму байдуже вітер,
Байдуже обриви стрімкі й ховзкі,
Байдуже втома!

Ось убога, сіра
Минулась зелень — всюди голі скали,
Мертві, грізні. Житя тут ні сліду,
Лиш вітер свище, та орел часом
Скиглить та шарпає свою добичу.
Тут кождий крок хибний, — нехибна смерть.
Тут смерть на кождім кроці розставляє

Сто вартових, захланних на добичу:
І дождж і сніг і вітер, сонця блиск,
Орли й камінє, все тут з нею в змові.

Аж ось одного дня — вже вечеріло,
Як Каін став на самому вершку —
Скелет нужденний, ранами покритий,
Продроглий весь і ледво що живий.
Останніх сил добувши, став на голім
Леді. Куйовдили вітри могучі
Єго волосє, рвали драну одіж,
І кров морозили у жилах. Каін
Не чув нічого, весь остаток сили,
Всю душу він зосередив в очах,
І очи ті послав у даль безмірну,
Туди, де в пурпуровому проміню
Купавсь величній, ясний „город божий.“

І щож побачив в ньому?

Пусто скрізь,
Лиш дерева самотні сумовито
Шепочуть листєм, та квітки чудові
Хитають ся на стеблах. А крім них
Ані душі живої, ані звука.
Та ні! Посеред раю, на майдані
Два дерева найвисші, найпишнійші.
О, Каін добре знав ті дерева
Із оповідань батька! Се на право —
То дерево житя: небесний грім
Вершок єго розтріскав, розколов
Весь пень єго до самої землі,
Та не убив єго живої сили!
Воно росте, пускає гилє в шир,
Пускає пáсинє нове довкола!
А те на ліво — дерево знаня
Добра і зла. Під ним клубить ся гад,
А на гильках єго богато плоду
Понависало. Плід той так блищить,
Манить, ясніє, душу рве до себе!
Та ось повіяв вітер, і мов град
Посипались плоди оті на землю,

І всі від разу попелом розсілись,
Огнем розприсли, розлились смолою!

І бачить Каін далі: в мглі рожевій
Щось зароілось лехке, прозірчасте,
Мов комашня. Придивлюєсь — се люде!
Се тисячі людей і міліони,
Мов пил вітрами звіяний, кружать ся,
І тягнуть, тягнуть походом безмірним.
І всі круг дерева знаня товплять ся,
Всі рвуть ся, топчуть ся, падуть, встають
І шарпають ся в гору, щоб захопить
Хоч плід один, хоч кисличку одну
Із дерева знаня. Потоки крови
І море сліз значать йіх путь, — дарма!
Що хтось укусить того плоду, тому
Він попелом розсипле ся в устах,
Огнем пекучим бухне. А вкусивши
Отого плоду, кождий ще лютійший
Стає, озвірює ся на весь світ,
Мордує, ріже та кує в кайдани,
Валить і ломить те, що другий ставив,
Палить, руйнує — просто, божевільні!

А дерево житя стоіть та тужить:
Ніхто не рвесь до него! На йому
Плодів не много, з виду не блискучих,
Захованих між листєм та тернами,
Тож і не ла́сить ся ніхто на них.
А як часом, відбившись від юрби,
До него хто навернесь, покоштує
Плодів чудових і почне гукати
На других, щоб ішли туди, — то мов
Ворони кидають ся всі на него,
І бють і рвуть і мучать і калічать
Єго, мов за найтяжшую провину.

Аж ось два звірі на майдані стали.
Один під деревом знаня засів
Величній, нерухомий і суворий,
З лицем жіночим дивноі краси,
І з тілом льва. Мов нетлі до огню,

Так люде-привиди роєм безмірним
Єго обсіли, мов про щось питають.
Глибоку тугу і пекольну муку
В йіх лицях видно, тіні йіх тремтять,
І очи й душі висять на устах
Почвари. Ся-ж мовчить, і не змигне
Очима. Знов ройі людей товплять ся
До дерева знаня, і бють ся, рвуть ся
За плід єго, йідять — і знов вертають
До звіря — та спокою не знаходять,
Мов листє те осіннє, гнане й бите
Грізними, супротивними вітрами.

А другий звір під деревом житя
Засів: з крилами лилика, з хвостом
Як пава, з кіхтями орла, із тілом
Хамелеона, і з жалом змийі.
Що хвиля він мінив ся і метав ся,
Манив до себе всіх, і всіх відво́див
Від дерева житя. А хто в ньому́
Поклав усю надію і за ним
На сліпо біг, той розбивавсь о камінь,
В тернах, ярах глибоких опиняв ся.
І піднімались руки, кидались
Проклятя — не на звіря-ошуканця,
А все на дерево житя. „Воно
Химера, ошуканство і брехня!“ —
Такий лунав важкий в повітрі гомін.

Глядів на вид сей Каін, і немов
Ножем по серцю різало єго.
Єму здавалось, що весь біль, всі муки,
Всі розчарованя тих міліонів
В єго душі бушують, серце в нім
Кліщами тиснуть, торгають нутро.
І він закрив лице своє руками
І скрикнув: „Ох, досить, досить, о Боже!
Не хочу більш глядіти на сей вид!“

В тій хвили сонце потонуло, пітьма
Лягла на землю і закрила рай.
Та біль в души у Каіна остав ся,

Несвіцький, острий біль. Він застогнав,
І на студену площу ледовую
Мов труп звалив ся.

Холод ледовий
Збудив єго. Вже серед неба сонце
Ясніло мляво, холодно всміхалось,
Мов зраджена, ошукана надія.
Де вчора рай виднівсь, стояла нині
Піднебною стіною мряка біла,
Немов заслона. Каін не жалів
За райським видом; він один лиш чув
У серці голос: „Геть відсіля! Геть!"
І наче злодій, що в чужу комору
Закравшись, замісць скарбу дорогого
Розпечене зелізо в руку вхопив, —
Так Каін вниз спішив з верха сніжного.
Важкії думи, мов над стервом круки,
Носили ся і крякали над ним.

І думав він: „Так от чим Бог дурив
Вітця, мене і всіх людей! Бо-ж певно,
Що без єго знаня і волі се
Не сталось би! Бо й хтож роздер на двоє
Житє й знанє, і ворогів заклятих
Із них зробив? Чиж не єго се діло?
Тоді, коли осібно в раю він
Оті два дерева садив, заким ще
Создав Адама — вже прокляв єго,
Вже назначив весь рід єго на муку,
На вічне горе! Бо коли знанє
Є враг житя, то по щож нам бажанє
Зканя? Чом ми не камінь, не ростина?
Коли хотів, щоб ми не коштували
Плодів знаня, по щож садив те древо
І тим плодам таку додав примапу?
Коли хотів, щоб ми живі були,
Чомуж спершу нам не казав поїсти
Плодів із дерева житя?"

Мов чайка,
Що скиглить над дітьми по над багном

Літаючи, о̓ трощу бє грудьми,
То знов до сонця вивернесь в лету,
І все кричить і бєть ся й колесить, —
От так і Каінова дума-скрута
В тім безконечнику металась, билась
Без виходу. Усівши під скалою
Він спочивав, холодним потом злитий.
І зажмуривши очи, знов побачив
Той райський вид, і на нову дорогу
Думки єго зійшли.

„Що се — знанє?
Чи справдіж так житю воно вороже?
Здаєть ся — так! Оте знанє нещасне
У мойім серці розбудило лютість
На брата, вбійцею мене зробило —
За те, що він, не думавши, по просту,
Мене нагнуть хотів у ту саму
Дитячу простоту, з котрої дух мій
Давно вже вийшов Те знанє кудиж
Веде потомків мойіх? Звірів, птицю
Й себе мордують, землю сплíндрували
Шукаючи, кого-б і що-б убити.
Усякий камінь острий та твердий
Для них на ніж, на спіс, стрілу придав ся;
У оленя на теж зривають роги,
У звіря зуби. Жінка говорила,
Що винайшли якесь таке камінє,
Котре в огні розтоплюєсь мов віск,
І вивчились робити з него стріли,
Ножі і списи твердші і острійші
Ніж з кременю. От де веде знанє!
Кров, рани, смерть — єго найперші дари.“

„Так по щож ми бажаємо знаня?
Значить, бажаєм смерти? Ні, неправда!
Хібаж я смерти Авеля бажав?
Я жить хотів по свому — більш нічого.
Хіба стрілець бажає смерти звіря?
Він хоче жить, єму потрібно мяса!
Він хоче жить і мусить боронитись,
Щоб звір єго не зйів! А той, що лук

І стріли видумав, чи смерти він
Бажав чиєі? Ні, бажав лиш жити,
Придумував підмогу для житя!
Значить — знанє, то не бажанє смерти,
Не враг житя! Воно — веде к житю!
Вбезпечує житє! От в чім вся річ!
Як та стріла, що забиває птицю,
Сама — не птиця! Як той ніж, що ріже,
Сам не убійця! Так значить — знанє
Не винно тут! Воно ні зле, ні добре.
Воно стає ся добрим або злим
Тоді, коли на зле чи добре вжите.
А хтож єго вживає? Хто єго
В руці держить, як той стрілець стрілу?
Хто той стрілець?“

Не привичний до думки
Старечий ум, мов раненая птиця,
Метав ся, тріпав ся у темноті,
Та відповіді на питанє теє
Не міг найти. І знов у інший бік
Звернувсь.

„А щож те дерево житя?
Яка в плодах єго укрита сила?
Чи справді в'ни безсмертє можуть дати?
Здаєть ся ні! Оті немногі люде
Там в раю, що плодів тих коштували,
Під лютими ударами юрби
Вмирали, бачилось, і пропадали.
Так щож давав йім плід той? А! вгадав!
Вони на смерть ішли, мов на весілє,
Вмирали з усміхом; із ран, із мук
Вони катів своіх благословляли.
Що се значить? Знать смерть йім не страшна!
Знать жерело житя було в йіх серці!
Яке-ж се жерело?...“

„Я бачив: скоро
Хто плоду з дерева житя вкусив —
Прояснювавсь увесь, благим спокоєм
Проймавсь, і голос піднімав і кликав

Усіх до себе, ворогів найгірших
Мов другів обнімав, і був неначе
Той плястер меду чистого, солодкий
І запахущий, ясний і поживний,
Одним чутєм святим наскрізь пронятий.
Значить: чутє, великая любов —
Ось жерело житя!"

І скочив Каін,
Мов звір сполоханий, і оглядав ся
Довкола, і шептав немов в нетямі:
„Чутє, любов! Невжеж се так, о Боже?
Не вже в тих двох словах малих лежить
Вся розгадка того, чого не дасть
Ні дерево знаня, ні загадковий
Той звір не скаже? Бідні, бідні люде!
Чого до того дерева претесь?
Чого від того звіря ви ждете?
Погляньте в власне серце, а воно вам
Розкаже більше, ніж всі звірі можуть!
Чутє, любов! Так ми-ж йіх маєм в собі!
Могучий зарід йіх у кождім серці
Живе — лиш виплекать, зростить єго,
І розівєсь! Значить, і жерело
Житя ми маєм в собі, і не треба
Нам в рай тиснутись, щоб єго дістати!
О Боже мій! Не вже-ж се може бути!
Не вже ж ти тілько жартував, як батько
З дітьми жартує, в той час, як із раю
Нас виганяв, а сам у серце нам
Вложив той рай і дав нам на дорогу?"

В тій хвили Каін наче просіяв.
Чудовий супокій розлив ся враз
В єго души. Забулись всі страждання!
І сонце гріло, і земля ясніла
Вся в золото й рожевий блиск повита,
Мов дівчина, що з купелі виходить.
На хвилю, опянілий щастєм тим,
Він стратив память, і за грудь рукою
Хапавсь, і сам собі не вірив.

„Боже!
Не вже се правда? Навіть в мойім серці,
Гнилім, побитім і закаменілім,
Жиє ще, розвиваєсь і цвите
Те райське сімя, та свята любов!
О так! Я чую се! Тепер, по довгих
Літах проклятя я відроджуюсь
І оживаю! Наче крига леду,
Так присла в серці моєму ненависть.
Міні так дуже жаль усіх людей,
Тих бідних, засліплених! Я йіх так
Люблю з йіх сліпотою й лютим горем,
З йіх поривами до добра! Страшні,
Могучі ти покуси йім, о Боже,
Порозставляв в дорозі, а слабою
Натуру йіх вчинив! Отсе мізерне
Знанє, котре мов іскорку хоронять
І роздувають — що йім з него! Тьма
І загадка сидить при нім на стражи.
А ту дорогу, що веде до серця,
До щироі любови — другий звір
Загородив — хімера бистокрила,
Котра манить, і найяснійшу правду
У привид, у ману пусту зміняє.
І мечуть ся вони, мов лист сухий
В осіннім вітрі — ріжуть і мордують
Одні других лютійше звірів лютих,
І риють ся в землі, до неба рвуть ся,
Пливуть по морю — в небі чи за морем
Шукають раю, щастя, супокою,
Шукають того, що лиш в серці своім,
В любві взаімній можуть ізнайти!“

„І щож, хібаж по вік йім так блудити?
Хібаж ніколи не найдуть вони
Дороги прямоі? Хібаж на дармо
Йім дане те бажанє невсипуще?
Ні, жити хочесь кождому! І кождий
На те і розум має, щоб житє
Від смерти відріжнити. І коли
Єму вказать дорогу до житя,
То певно не піде на стежку смерти.

Так я-ж отсю дорогу йім покажу!
Я, прадід йіх, відслоню правду йім,
Тяжким терпінєм віковим здобуту.
Пригорну йіх до серця і навчу
Любить себе взаімно, занехати
Роздорів, сварів, здирства і убійства.
Я, перший вбійця, викуплю свій гріх
Тим, що відверну всіх людей від вбійства.
О люде, діти, внуки, сиротята!
Покиньте плакати по страті раю!
Я вам єго несу! Несу ту мудрість,
Котра поможе вам єго здобути,
У власних серцях рай новий створити!“

Так думав Каін, і поспішним ходом,
Із серцем повним туги до людей,
Невигаслоі теплоі любови,
Прямує до села, і спотикаєсь,
Скупить хвилини дух перевести,
Щоб тілько швидше! Бєсь стареє серце,
Тріпочеть ся мов пташка. Наче вихор,
Старі, давно забутіі згадки
Зворушились, коли з за горбика
Мов синя хмарка показав ся дим
Із людськоі оселі. Мов дитя
Що духу він на горбик вибіг, став,
І довго, довго видом тим впивав ся,
Що розстелив ся перед ним — сто раз
Милійший, ніж недавній привид раю.

Пишний крайобраз! В глубині єго
Велике озеро мов лазурове
Хрустальне зеркало, що в дали десь
Зливаєсь з небом. Береги, в роскішну,
Богату зелень прибрані, далеко
Повскакували в воду рукавами,
Полощуть ся та приглядають ся
Собі у тихім зеркалі глубокім.
А близше сугорби, покриті лісом,
Немов вінком могучим відділили
Той тихий кут від решти світа.

Глянь!
Там в тихім за́ливі, не дуже близько
Від берега, мов стадо каченят,
Село розсілось. На палях товстих,
Повбиваних в дно озера, стоять
Низькі хатки покриті тростиною,
З піддашками й широкими кладками.
Дим курить ся із стріх. Жінки в хатах
Перекликають ся. По озері
Мов павуки снують човни легенькі —
То рибаки великі сіти тягнуть,
Кричать, гребуть веслами, та до сонця
Поблискують зубцями спіс спіжевих.

А супротив села на узберіжю
Майдан широкий, а на нім не пчоли
Роєм гуляють, не чмелі гудуть:
То молодіж сільська гуляє. В сонцю
Вилискуєть ся голе, смагле тіло,
Лунають срібні голоси, легенький
Вітрець волосє чорне розвіває.
Одні на взаводи біжать, а другі
Крутії танці водять, ті збирають
Блискучі раковини над водою,
Тамті великий натягають лук
І до мети стріляють, деякі ж
Старого діда обступили, що
Сидить на камени, брязчить на струнах,
І щось співає.

Все те Каін бачив
Мов на долоні, плакав і сміяв ся
Із радости. Він так давно не бачив
Людей! І вид їх мирного житя,
Їх праць, забав і розривок щоденних
Таким єму чудово гарним видавсь,
Що причарований він став на місці,
Глядів і оком не змигнув, впивав ся
Тим видом, мов найбільшим щастєм земним.
В тім крик зробив ся між дітьми: у лука
Струна́ порвалась. „Діду, діду Лемех,
Направте лук!“ І дід покинув грати,

І лук узяв, руками пильно щупав
З усіх боків, махаючи при тім
Похиленою головою. Каін
Від разу догадавсь, що він сліпий.
Ось виняв він з за пазухи струну́
І на роговий лук напяв, і брязнув
По ній. Мов ластівка защвіркотала
Струна́, і щось немов вступило в діда.
„Ех, діти!“ — скрикнув він і з місця встав,
„Старий я став, сліпий, а ще готов
Поміряти ся з вами при стрільбі.“

„Го, го, дід Лемех до стріли берeсь!“ —
Загомоніли хлопці. — „Браво діду!
Давайте з нами до мети стріляти!“

„Де ж та мета? Ведіть мене туди,
Де стаєте!“

В тій хвили ті, що бігли,
Побачили, як Каін наближав ся
На край майдану.

„Горе! Хтось чужий
Іде! Розбійник! Лісовий дикун!
Ратуйте, діду!“

І немов курчата
Від яструба, вони до діда збіглись.
Дрогнув дід Лемех.

„Де є той дикун?“
Спитав суворо.

„Із за кедра вийшов!
До нас іде!“

І Лемех ані слова
Не мовив більш, на лук нову стрілу
Вложив і — вистрілив.

„Стій, Лемех, стій!“ —
Роздав ся голос. „Я твій прадід Каін!“

Та в тій же хвили острая стріла
Єму попала прямо в серце. Скочив

У гору Каін, і лицем на землю
Упав, аж вістрє вилізло плечима,
А руки судорожно в землю врились
І задубіли так.

„Гура! дід Лемех!“ —
Хлопята крикнули, та Лемех тілько
Махнув рукою. Він мов труп стояв
Блідий, недвижний, лук і стріли впали
На землю.

„Що вам, що вам, діду Лемех?“
Защебетали діти, але дід
Ледви промовив стиха: „Що сказав
Отой дикун?“

„Сказав, що він є Каін,
Ваш прадід.“

„Каін? То не може бути!
Мій прадід Каін! Діти! Се ж було б
Страшне нещастє, сли б була се правда!
Глядіть лиш, де він, що з ним?“

„Він упав
Отам близь кедра і лежить спокійно.“

„Ходім до него! Може він живий!
О Боже, хорони мене від того лиха,
Щоб Каінову кров я мав пролити!“

І спотикаючись, тремтячи весь
Дід Лемех рушив, а за ним юрбою
Ішли хлопята. Хоч сліпий, він прямо
Ішов туди, куди пустив стрілу,
Аж поки не спіткнув ся і не впав
На трупа Каіна.

„Се він! Се він!“ —
Мов божевільний скрикнув Лемех. „Діти,
Пропали ми, пропав увесь наш рід
На віки вічні! Каін смерть приняв
Із мойіх рук! Біжіть, зовіть батьків,
Зовіть усіх сюди!“

I поки діти
Побігли по батьків, дід Лемех сів
При трупі, й доторкаючись рукою
Лиця єго й прострілених грудей,
Завів мов над колискою дитини
Тремтячим голосом старезну пісню:

„Слухай Цілля, слухай Ада,
Дому мойого відрада,
Каже божий глас:
Хто над Лемехом глумить ся,
На нім Лемех буде мстить ся
За раз — сім раз.
А хто Каінів убійця,
То на тім сам Бог помстить ся
Сімдесять сім раз.“

Раз по раз мов безумний він співав
Сю пісню. Вже зійшлось усе село
На вість трівожну. Всі широким кругом
І трупа і убійцю обступили.
В кінці немов прокинув ся дід Лемех
І голову підвівши, наче сонний
Промовив: „Що, чи є тут хто при мні?“
„Ми всі тут, діду! — загула громада.
„Так плачте, діти! Се наш предок Каін,
Проклятий Богом за убійство брата,
І семикрат проклятий ще за те,
Що наблизивсь до нашоі оселі
І смерть приняв із мойіх рук! Та смерть
На нас прокляте боже навела
І пімсту на дітей і внуків ваших!
Тож плачте, діти! Плачте над собою!
А сего трупа, се прокляте тіло
Не доторкаючись похороніть,
Щоб світа божого він не поганив,
Щоби на него сонце не гляділо,
Щоб звір єго найівшись не сказив ся,
І птиця наклювавшись не здихала!
Зносіть каміня і немов собаку
Прикиньте ним єго, піском засипте
І обсадіть тернами! Най по вік
Прокляте буде місце, де поліг він!“

*

І кинулась громада з диким криком
І стогоном прикидувать камінєм
Мерця. А він лежав немов дитя
Вколисане до сну, простягши руки,
З лицем спокійним, ясним, на котрому,
Здавалось, і по смерти тліла ще
Несказана утіха і любов.
Та швидко купою каміня труп
Покрив ся; кинений із близька камінь
Розбив всю чашку, сплющив до землі,
Похоронив на віки під собою.

ПЯНИЦЯ.

Присвячую „великому писателеви руськоі землі“, гр. Л. Н. Толстому.

Був то раз собі пяниця:
Все пропив, що тілько мав.
Чи то піст був чи мясниця,
Все один закóн тримав:
Чарка, „бляшка“ чи скляниця,
Пив і все припоминав:
„Дай нам Боже, що нам треба,
А по смерти гоп до неба!“

Чоловіче чи жіноче
Товари́ство він любив;
Як ніхто вже пить не хоче,
Він хоч до сволока пив:
„Цур та пек! Здоров сволоче!
Щоб ти черги не хибив!
Дай нам Боже, що нам треба,
А по смерти гоп до неба!“

І таку вже мав натуру:
Ніде чарки не минав,
Добрий тру́нок пив, чи люру;
Чи кінчив, чи починав,
То все щиро а не з дуру
Імя боже споминав:
„Дай нам Боже, що нам треба,
А по смерти гоп до неба!“

Та зимою раз підпивши
Нічю з коршми прямцював;

Стежку простую змиливши
У снігу заночував, —
Мов в перину ноги вкривши
Як заснув, то вже й не встав.
Мов пташина сонна, біла
Дух стрепавсь і пурхнув з тіла.

Прокидаєсь. „Брррру! Огидно!
Аджеж се я вмер, бігме!“
Труп в снігу, що вже й не видно,
Дух стрілою в го́ру дме.
Стало страшно так і встидно..
„Ну, як чорт мене візьме?
Ще смолу заставить пити!
Радше-б в „Общество“ вступити!“

Та тепер було вже пізно:
Райська брама перед ним.
І з гори глядить так грізно
Огнекрилий херувим.
Коло брами не завізно —
Стука, стука бідний Клим,
Шепче, ждучи ласки з неба:
„Дай нам Боже, що нам треба!“

Пан Біг в небі зачуває:
Знає, хто се, та мовчить,
І Петрови повідає:
„Глянь но Петре, хтось стучить!“
Ось Петро ключа виймає
І до фірточки спішить.
„Хто там, гей? Чого потреба?
Хто калатає до неба?“

„Прошу ласки — Клим озвав ся —
Я пяниця, зву ся Клим.“
„Що, пяниця? — розкричав ся
Божий ключник — геть із ним!
Ти, небоже, в пекло справ ся, —
Тут не є пяницям прийм!“
Похололо в Клима в серці,
Далі так спитав крізь дверці:

„Божа воля й суд небесний,
Против него нам не стать!
Та скажи, мій пане чесний,
Як тя маю величать?
Чую голос твій чудесний,
Та парсуни не видать.“
Та Петро сим образив ся,
Так на Клима розгрозив ся:

„Дурню, ти собі гадаєш,
Що й у нас ваш польський лад?
За що ти мя паном лаєш?
Чи то тут панів є склад?
Всі ми в небі рівні, знаєш!
Всякий всякому ми брат.
Я не жаден пан-канчучник,
Я Петро, небесний ключник.“

„А, то ти, святенький Петре! —
Клим утішно одвічав, —
Чом же так гірке, не тепле
Слово ти міні кричав?
А забув, як сам запекле
Ти Ісуса відрицав?
Я, що правда, пив надмірно,
Та Христа державсь все вірно.“

Вчув Петро, висо́к почухав,
Губи міцно затиснув,
Далі „руськоі“ понюхав
Тай тихенько геть шмигнув.
А пяниця слухав, слухав, —
Знов у браму грюконув;
Та тремтить та стиха шепче:
„Дай нам Боже, що найлекше!“

Пан Біг в небі зачуває;
Знає, хто се, та мовчить,
І Павлови повідає:
„Глянь но, Павле, хтось стучить!“
Ось Павло свій меч виймає
І до брами ним бряжчить.

„Хто там? Жив знать дуже свято,
Що так в браму бєш завзято?“

„Прошу ласки — Клим озвав ся, —
Я пяниця, зву ся Клим.“
„Що, пяниця б тут ще пхав ся?
Чи тут коршма? Геть із ним!
Марш у пекло! К чорту став ся!
Марш в огонь, смолу і дим!“
Став Клим, мов окропом змитий,
Далі так став говорити:

„В пекло, кажеш? Га, сли мушу,
То воно вже не втече.
А ти хто, небесний мужу?
Ось що рад я знати ще.
Голос твій паде у душу,
Та не бачу тя в лице.“
З неба голос бє здоровий:
„Я Павло, слуга Христовий.“

„А, то ти, святенький Павле! —
Клим до него гнеть озвесь. —
Ось хто тут в роскоші плавле!
Так се ти мя геть женеш?
А забув, колишній Савле,
Як ти двигав камінець,
Степана каменувати,
Всіх християн хтів мордувати?

„Бачиш, хоч який я грішний —
Горлом більш ніж слід текло —
Але знає Бог всевишній,
На таке не згоден зло.
А ти в дим мя гониш вічний!“
Не дослухував Павло:
Сюди-туди озирнув ся,
Тай від брами геть вернув ся.

Ждав наш Клим, що з того вийде,
Далі знов до брами бє.
Каже Пан Біг: „Гей, Давиде,
А поглянь но, хто там є?“

Взяв Давид „своє хламиде,“
Перед брамою стає:
„Хто ти? Що там за помана
Розщибаєся від рана?“

„Прошу ласки — Клим озвав ся —
Я пяниця, зву ся Клим.“
„Що, пяниця тут припхав ся?
Тут не місце! Геть із ним!
Там у пекло к чорту став ся,
Пить огонь, смолу і дим!“
Став наш Клим хоч сісти й плакать,
Далі так почав балакать:

„Острий наказ твій, та певно
Маєш право так владать.
Та скажи, благаю ревно:
Хто ти? рад би я вгадать.
Голос твій страшний смертельно,
Та парсуни не видать.“
„Тай дурак же ти безмізький!
Я Давид є, цар жидівський!“

„А, то ти, Єссейів синку?
Бач, який ти острий став!
Чи як Урієву жінку
В чоловіка ти украв
А самому лист в торбинку
З засудом на смерть поклав.
Як дівчат, невинні діти
Заставляв ти труп свій гріти,

„Чи тоді ти присвятив ся?
Я пяниця, бачить Біг,
Та сли б так в гріхи вгатив ся,
Сли б такий один лиш гріх
В мене на душі світив ся,
То я б просто в пекло біг.“
Вчувши се Давид лиш плюнув
Тай від брами геть посунув.

Знов бє в двері Клим, аж стогне;
Пан Біг слуха та мовчить.

Далі каже: „Соломоне,
Глянь но, хто там так гурчить?“
Той надів „своє короне“,
Йде до брами тай бурчить:
„Хто ти є? чого бажаєш?
Що тут браму розбиваєш?“

„Прошу ласки — Клим озвав ся —
Я пяниця, зву ся Клим.“
„Що, пяниця тут припхав ся?
Тут хіба пяницям прийм?
Геть іди, до біса став ся,
В пекло лізь, у сірку й дим!“
Став наш Клим, засумував ся,
Далі ось як обізвав ся:

„Вже четвертий раз се чую,
Що мій пляц на пекла дні.
Та заким ще помандрую
Там, де пряжуть у огні,
Ласку зволь мінї отсюю:
Хто ти є? скажи мінї!“
„Ну, се ласка не велика:
Я є Соломон владика.“

„Соломоне, як же-ж марно
Смієш ти мене губить?
Чи забув ти, як то гарно
Вісімсот жінок любить?
Я з одною жив безкарно...
Також бóвванам кадить
Я не думав ані трішки,
Хоч вони в нас ходять пішки.“

Вчувши слово те як змитий
Соломон кудись побіг.
Клим став знов у браму бити,
Далі крикнув як лиш міг:
„Господи, чи ти сердитий,
Чи лиш суд святих твоїх
Від небесного одвірка
Гонить мя, де дим і сірка?“

„Господи, я грішний, клятий,
Та оті святці, що тут
Приходили геть мя гнати,
Ще грішнійшіі мабуть!
Можуть ті тут панувати,
То найди й для мене кут:
Я-ж не бив, не дер, не смикав,
І твоє імя все кликав.“

Пан Біг в небі все те слухав,
Усміхавсь і ждав кінця.
Клим до брами вже не бухав,
Став мов та блудна вівця
І розплакавсь. Бог порухав
В плечі Ноя праотця:
„Глянь но, Ною небораче,
Там під брамою хтось плаче“.

Ной потюпав, прислухáвсь:
Справді плаче і рида.
Ось він лагідно питаєсь:
„Хто там?“ Клим відповіда:
„Клим пяниця. Кепсько маєсь!
Смирно я прийшов сюда,
Ласки в Бога доступити,
А мене шлють сірку пити.“

„Сірку пити? Тьфу, небоже!
Навіть найстаршим чортам
Се питє зовсім не гоже,
Не то нам! Та біс йій там!
Хто як хто, а Ной те може
Присвідчить усім світам:
По при звісні райські ябка
Є найліпше — добра капка.

„О, вживав — не укриваю —
Тоі капочки і я,
І о ній ще й нині в раю
Згадує душа моя.
То й на тебе Бог, гадаю,
Не візьме з кута кія.

Сли лиш тим гріхом ти грішний,
То ходи у рай предвічний!“

І Ной батько сідоглавий
Клима стиха в рай впуска.
Пан Біг добрий і ласкавий
Тож не вигнав піяка.
Ну, спитає хто цікавий,
А мораль сегó яка?
О, моралі тут три бочки,
Ось дві три важнійші точки:

Любиш, брате, чарку живо,
Дякуй Богу і за се!
Лучше хто пє мід і пиво,
Ніж хто братню кровцю ссе.
Не з пяниць найбільше жниво
Чорт у пекло понесе.
Ти ж по смерти по піяцки
Лізь у небо хоч би рачки.

Сли святі тебе полають,
Ти надії ще не трать:
Свій уряд вони лиш знають,
Не всю божу благодать.
Просьби, сльози силу мають
Ноя в поміч підізвать.
Та ще й те май на прикметі:
Впивсь, спи в коршмі, не в заме́ті.

Відень, декабр 1892.

ЦАР І АСКЕТ.

ІНДІЙСЬКА ЛЕГЕНДА.

Посвячую С. І. Щербацкому.

В непривітній, далекій чужині,
В наддунайській столиці шумній
Мов криницю посеред пустині
Я найшов Тебе, друже Ти мій.

І як рад, хто в пустині кочує,
Край криниці в жару спочивать,
Так і я, одинокий в тім здвизі,
Із Тобою любив розмовлять.

Як криниця і небо і зорі
Відбива на перловому дні,
Так слова Твої чесную душу,
Світлий ум виявляли міні.

Про індійську країну чудову,
Про індійського духа розвій
Ми не раз заводили розмову —
Тут уважний слухач був я Твій.

Так прийми-ж отсю вбогую пісню,
Одну вітку з індійських дібров,
Яко спомин далекого друга,
Наших щирих, братерських розмов.

I.

Дух гордости, що дмесь понад людство
І світ увесь опанувати хоче
І в своїм ході топче серце людське
Зарівно з червяком мізерним — він
Не згиб іще й мабуть во вік не згине.
В порфірі царській, у вояцкій збруі,
В аскетовім лахмітю чи в словах
Бездушних книжників ховаєсь він,
Немов змия в сухому листю: ось-ось,
Коли найменш єі ти сподівав ся,
Вона з укритя вилізе й страшними
Сувоями опутає тебе,
Затроіть душу зубом йідовитим.

Колись лице Медузи Форкісівни
Ту силу мало, що зміняло в камінь
Усякого, хто в него зазирнув.

Поезіє, красавице чудова,
Твоє лице подібну силу має
Зміняти камінь самолюбства й злости
У сльози, в співстраждане до людей.

От тим то ти завзятий, вічний ворог
Змийі страшноі — гордощів надлюдських.
Окрилюючи духа ти заразом
Змягчаєш серце, вказуєш єму,
Як много спільного, і горя й сліз
І радощів дрібних і зла і блудів,
Наймогутнійших, велитнів людських,
З найслабшими, потоптаними вяже.
Ти вказуєш в картинах незабутних
Капризи долі, що могучих, славних
І благородних із вершин людства
Скида на дно і втоптує в багно
І серце йіх разить стома мечами,
Щоб знов потім, очищених стражданєм,
Явить йіх в людскости найкрасшім блиску.

Ти, що в душі Софоклевій колись
Сліпця Едіпа постать ожививла,
Ти, що Шекспірови вказала шлях,
Як самовладця і тирана Ліра
Перетворить в дитину-чоловіка —
Навчи й мене вкраїнським тихим словом
Причарувать замерклі, старосвіцькі
Величні постаті з над берегів
Святого Гангеса — старця-аскета
Грізного Вісвамітри, і царя
Прекрасного, мов місяць в повнім блиску,
Великого страдальця Гарісчандри.*)

II.**)

У краю Ко́саля в великім лісі
Жив в давню давнину пустинник славний

*) Гарісчандра в санскрітській мові значить ясний місяць.

**) Легенда, котру тут подаю, є вільна переробка одного епізоду санскрітської книги Маркандея-Пурана. Книги звані „Пурана“ (святі повісті) займають у санскрітській літературі доволі видне місце. Є їх усіх 18 і разом вони обіймають 1,600.000 віршів, а майже друге тілько обіймають тзв. Упа-Пурани (менші Пурани), з чого можна собі виробити виображенє о обємі тої величезної літератури. Пурани належать до найпізнійших творів санскрітської літератури і повстали в часі від VII. до XII. віку по Хр. а то й ще пізнійше. Навязуючи до святих книг Веди і до великих національних епопей Магабга́рати і Рама́яни, Пурани оповідають „про сотворенє і відновленє світа, про поділ часу, про встановленє законів і релігії, про родовід патріархальних родин і царських дінастій“. Без сумніву, в тих нових Пуранах, доси ще дуже мало простудіованих европейськими вченими, в масі новіщого, брахманського віршованя заховалось чимало зломків давнійшої, свобіднїщої творчости, богато перлів поетичних високої стійности. До найкращих належить безперечно повість про терпіня царя Гарісчандри. Повість ся була в старій Індії дуже популярна і належить до найстарших легенд індійських; завязки єї стрічаємо вже в найдавнійших брахманських поясненях Веди, в так званій Айтарейя-Брахмана. Так само популярною була історія царя-аскета Вісвамітри. Обі ті історії в ріжних віках ріжно оброблювані становлять нині великий хаос ріжнородних і незгідних з собою варіантів. Взявши основою своєї переробки варіант мабуть найпізніщий, що становить глави VII. і VIII. Маркандея-Пурани (я користував ся текстом (транскрібованим) і перекладом Ріккерта (Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft XII.), я позволив собі супроти орігіналу поробити деякі зміни. Поперед усего індійський розмір і індійський спосіб оповіданя я за-

Брахманець Вісвамітра.*) Походив він
З богатоі сімйі, не знав ніколи горя,
Мав жінку і дітей і жив щасливо.
Та вичитавши у брахманських книгах
Про величезну силу й міць покути,
Котра перемага людську природу,
Дає безсмертність, силу, щоб в повітрі
Літать, вмирати й воскресать, в огні
Стояти й не горіти, навіть силу
Богів перемагать, небесні брами
Ломать і паном буть на всю вселенну,
Він забажав все те собі здобути.
Вглубившись пильно у святіі книги
Він вичитав із них усе: коли
І як потрібно брати ся до діла,
І як єго вести і як вершити.
Тоді покинув жінку, діти, дім,
Близь міста Косаля в великий ліс
Пішов і там в гущаві найгустійшій
Серед гадюк і тигрів і дерев
Молив ся духом і мовчав устами,
В одежі із кори сухоі, босий,
Простоволосий, постив, не змигнув
Ні разу оком у твердій молитві,
На терню спав і тіло сік різками,
Руками за гиляку учепившись
Цілими днями висів над огнем
І дух свій углубляв в таємність Брами.

мінив нашим, сучасним; я не хотів давати перекладу індійського тексту, але індійську легенду по нашому оброблену; задля того я, держачи ся в загалі вірно ходу оповідання Пурани, позволяв собі декуди коротити, інде знов ширше малювати деякі сцени і сітуаціі, про те дбаючи, щоби легенда на сучасного читача робила хоч в приближеню таке вражіне, яке мусіла в санскрітськім орігіналі робити на давніх Індусів. Задля тоі самоі причини мусів я мітологічний Deus ex machina, котрим кінчить ся легенда індійська, усунути і замінити єго закінченєм, котре по мойій думці більше відповідає нашим почутям і поглядам.

*) В ріжних легендах походженє Вісвамітри ріжно розказано. Найчастійше він походить і з царськоі сіміі, та я тут приймаю таку відміну, котра найліпше надає ся до ходу дальшого оповіданя.

Так вісім літ минуло тій покуті.
Про Вісвамітру скрізь пішла по краю
Велика слава. Вченії брахманці,
Святі аскети і царі побожні
Сходили ся до него, щоб послухать
Єго розмови і єго молитви,
Поцілувать єго зівялу руку,
І доступить єго благословенства.
І говорив з усіми Вісвамітра
Розумно, людяно, та розтлівала
У серці в него гордість безконечна.
І подвойів він ще свою покуту,
День в день доводив тіло до зомліня,
Щоб дух скріпити, прояснити думку.

І вже девятий рік отак минав.
Ще день один, ще ніч одна, й скінчить ся
Страшна покута, дух розверне крила,
Просьяє наче сонце над землею,
Все обійме, всі тайники зглубить,
Все опанує, і не буде в світі
Ні понад світом для єго границі.
Ще день один, та се найтяжший день.
Найменша похибка, найменша слабість
Чутя і волі знівечити може
Плід довголітньоі єго покути.

Стоіть в твердій молитві Вісвамітра,
Стоіть мов камінь, не поворухнеть ся.
Демони страшить стать єго худая,
Поморщена, порепана від спеки,
Корою вкрита, довгеє волосе
Не чесане, скудовчене вітрами
І слотами. Ще день один, ще ніч
Одна, і щезне сила всіх демонів,
І перейде вона до Вісвамітри,
Що станесь йіх князем непоборимим.

Та цар демонів, Рудра*) бачив се
І в серці своім вчув трівогу зимну

*) Одна з незлічимих назв бога Сіви.

І так почав сам в собі помишляти:
„Ще день один, а сей аскет худий
Покутою здобуде божу силу
І змусить нас усіх, щоб перед ним
Впадати на коліна, буть єму
Рабами й слугами до віку. Сила
Єго молитви і єго страждання
Не позволя міні єго торкнутись;
Покус моїх давно він не лякаєсь.
Щож маю я вчинити, щоб від разу
Понівечить весь плід єго покути?
Як доведу єго до того, щоб
Схибив в чім небудь у остатній хвили?“

Так клопотав ся цар лісних демонів,
Що любить всякі перепони класти
Святим аскетам та й усяким людям
Так міркував, аж впав на добру думку
І зараз взяв ся виконать єі.

III.

У тому лісі полював в ту пору
Цар Гарісчандра, Косалі володар.
Високий, статний, молодий, вродливий,
Недавно ще він на престолі сів,
Недавно з Сайвією одружив ся,
Красавицею з княжого гнізда,
Недавно радощів зазнав батьківських:
Рогіта, син єго, семиліток,
Мов сонце красний, ріс єму на втіху.

Сего побачив Рудра, цар демонів,
І в тійже хвили голосом жіночим
Незримий у гущаві закричав:
„Ратуй! Ратуйте! Гину! Бють, мордують!“

Спинив ся цар, послухав... Благородна
Душа зворушилась. Не довго й думав,
А кинувшись туди, де чути голос
Трівоги й болю, закричав: „Не бій ся!
Я тут! Я цар! Спішу тобі в підмогу!“

І біг ломаючи перед собою
Колюче терне і густії корчі.
Крик не вгавав. Огнівавсь Гарісчандра
І крикнув голосно як тілько міг:
„Що за безумець там огонь у поли
Свої збирає? Що за нелюд сміє
Напаствувати жінку беззахистну
У мойім царстві, тут, де я паную,
Де я зближаюсь? Блиск мові сили
Спалить єго! Із мого лука стріли
Пявками стануть, що із жил єго
Нехибно тепле висосуть житє!“

Так кричучи на поляну прибіг,
Серед котрої між дерев високих
Стояв на покаяню Вісвамітра.
Зжахнув ся цар побачивши єго,
Пізнав, що демонська була покуса,
Рад був сховатись, щезнути, пропасти,
Та вже було за пізно.

Вісвамітра
Почувши крик могучий Гарісчандри
Розсердив ся і скрикнув: „Чи сказив ся?“
І в тійже хвили щезла міць єго,
Щез добуток девятилітних трудів,
Пропало все, що мав він осягнути,
І він почув себе таким слабим,
Безсильним, грішним, злим, від святости
Далеким, як колись у світі був.
І запалав страшенний гнів у серці
Єго на Гарісчандру. Мов мара
Грізна він обернув ся до царя
І крикнув: „Га, безумний! Стій! Чекай!“

Схиливши очи і зложивши руки
На груди, мов перед святим, стояв
Цар Гарісчандра, поки звільна, ледви
Волочучи зівялі в постах ноги,
Приблизив ся до него Вісвамітра.
Тоді, упавши перед ним на землю
Заговорив покірно Гарісчандра:
„Не гнівай ся, угодниче святий!

Не з злоі волі, не з плохоі думки
Я перебив твою тишу глибоку
І збунтував твою молитву! Пробі,
Кленусь тобі, лиш крик отой болющий,
Жіночий крик, що тутка роздавав ся
І помочи благав, мене спонукав
До того, що я з криком тут явивсь.

Вісвамітра.

Нещасний! Як би знав ти, кілько горя
І страти крик твій причинив міні!

Гарісчандра.

Святий покутниче! Хай вишній Індра
Мене хоронить від лихоі думки!
А сам скажи, чи чувши крик такий
Не мусів я з святого обовязку
На поміч бігти? Тож не сердь ся, отче!
Давати дари, правом захищати,
Оборонять мечем і крепким луком,
Сеж обовязки головні царя.

IV.

Свою сердитість переміг аскет,
Та думки він про пімсту не покинув.
І вид приймаючи святий та божий
У серці своім міркував: „Чекай!
На обовязках своіх йіздиш ти,
На обовязках я тебе спіймаю!“

Вісвамітра.

Се правду ти сказав, могучий царю.
Та доповідж до решти вже: кому
Давати дари? Захищать кого?
Оборонять кого мечем і луком?

Гарісчандра.

Давати дари поперед усіх
Брахманцям мудрим і святим аскетам

А також всім убогим і потрібним;
Давати захист сиротам і вдовам
І всім покривдженим; меча і лука
Вживать на кривдників і розбишак.

Вісвамітра.

Так от се-я стою перед тобою,
Брахманець і аскет, і ти вважай
Сповнить на мні свій перший обовязок.
Я-ж сирота, покривджена тобою,
Бо своїм криком безголовим ти
Відняв у мене плід девятилітніх
Заслуг і трудів, всю чудовну силу,
Що завтра мала наче ясне сонце
На всі світи величпо заясніти.
Отак покривджений я захисту
Шукаю в тебе і повинен ти
Сповнить на мні свій другий обовязок.
Хто кривдник тут і розбишака — знаєш,
Так сповнюй же й свій третій обовязок!

На серці похололо в Гарісчандри.
Блідий, тремтячи наче лист осики,
Похилений, мов тростина від вітру
Стояв покірно він перед аскетом.

Гарісчандра.

Страшний мій гріх, вина моя безмірна!
Сам бачу, що нічим єї не в силі
Спокутувать! Та змилуй ся, святий
Угодниче, не знівеч, не зітри
Мене від разу в прах своїм проклятєм,
Як я на теє заслужив! Не має
Страшнійшого під сонцем ні на небі,
Як гнів святих, брахманцеве проклятє!
Скажи, яку принять міні покуту?
Якіі дари дать тобі? Промов же!
Все, все, чого ти тілько забажаєш,
Хоч як би важко се міні прийшло ся,
Все дам тобі, щоб гріх свій відмолити.

Вісвамітра.

Нехай-же буде так, як ти говориш!
Скажи-ж тепер, що можеш дать мінї?

Гарісчандра.

Богато срібла, золота й каміня
Чимало дорогого.

Вісвамітра.

Се за мало.

Гарісчандра.

Весь мій маєток, сел і міст чимало.

Вісвамітра.

І се за мало.

Гарісчандра.

Все царство, весь мій край від гір до моря.

Вісвамітра.

Приймаю се, та сего ще за мало.

Гарісчандра.

Чого-ж ще більше в мене ти жадаєш?

Вісвамітра.

Того, що всім тим дарам є корона:
Жадаю права — царську жертву діять.

Гарісчандра.

Значить, жадаєш, щоб я й царську власть
Тобі віддав?

Вісвамітра.

Жадаю.

Гарісчандра.

Буде так.
Усе тобі прирік я, весь я твій,
То й право се тобі я передам.

Вісвамітра.

Жадаю, щоб ти зараз се вчинив.
Отам твій кінь осідланий стоїть,
А ось на тобі царський плащ злотистий.
Сей плащ віддай міні і на коня
Всади мене, а сам за поводи
Коня візьми й веди мене у город
І по дорозі викрикай: „Гей люде!
Я Гарісчандра, доси ваш володар,
По божій волі нині уступаю
І власть свою сему́ передаю.
Се Вісвамітра, се святий угодник,
Що вам від нині буде царювать!“
Отак кричи, а в Індровій божниці
Передаси міні свою корону.
Коли сего́ не схочеш учинити,
То видко буде, що лиш на устах
Все маєш обовязок, а не в серці.
Та знай, що всемогущий мій проклін
В такому разі не мине тебе.

Гарісчандра.

Святий аскете! Не допустить то́го
Високий Індра і пресвітлий Агні,
Щоб я ломав раз даний заповіт.
Все те, чого від мене ти жадаєш,
Наскрізь оправдане й не може буть
Інакше, і усе те я сповню!

І знявши царський плащ свій, він надів
Єго на Вісвамітру. І привівши
Коня, він посадив на нім аскета,
А сам узяв за поводи коня
І мов слуга у город попровадив.

V.

До заходу хилилось сонце ясне,
Коли в високій Індровій божниці
В димах пахучого кадила, серед
Врочистих співів і молитв горячих
Цар Гарісчандра передав свою
Корону Вісвамітрі, передав
Найвисше право — царські жертви діять.
Приняв корону з рук єго аскет,
Та не вкладаючи єі на себе
Оттак до Гарісчандри обізвав ся.

Вісвамітра.

Ще я не цар, то-ж про одну ще річ
Позволь тебе спитати. Чи ти знаєш,
Що писано в законів царських книзі?
Сли цар живий передає свою
Корону другому, то з нею разом
Повинен дать єму і царську жертву,
А ні, то тілько скарбу золотого,
Щоб царську жертву можна окупить.

Гарісчандра.

Се справді так, і я нічим не хочу
Супротив тих законів прогрішитись.
Та тілько я-ж увесь маєток свій,
Усе добро, всі скарби і все царство
Віддав тобі, так відки-ж я візьму?

Вісвамітра.

Хібаж закон питає, відки ти
Візьмеш? Хібаж для того, що тобі
Не звісно се, зміняти божу волю?
Візьми де знаєш, вижебрай, вкради,
А те, чого закон жадає, дай!
Інакше знай, що не мине тебе
Моє проклятє.

Гарісчандра.

Змилуй ся, святий!
Усе тобі віддавши, я лишив ся
Убогий, голий. Тілько жінка й син
Міні лишились. Та про те не бійсь,
Свій обовязок я сповню нехибно.
Пожди лишень, дай час міні здобути
На стілько скарбу, скілько потребуєш,
А я напевно все тобі віддам.

Вісвамітра.

Нехай і так! Та сам міні скажи,
Як довго маю ждать на твій дарунок?

Гарісчандра.

Я думаю, що місяць до́сить буде,
За місяць чень на скарби розживусь.

Вісвамітра.

Ну, памятай же! Пристаю на се,
І з тим вкладаю царськую корону.
Ну, а тепер скажи міні, коли
Ти передав міні свою корону,
Свої права́ і все своє добро:
Хто тут є пан і цар у сьому краю?

Гарісчандра.

Ти, батьку, і ніхто окромі тебе.

Вісвамітра.

А чим же ти тепер себе вважаєш?

Гарісчандра.

Підданим твоім вірним і слугою.

Вісвамітра.

Сли так, так ось тобі є розказ мій:
Із свого дому і з усього краю

Ти з жінкою своєю й сином маєш
Ще нині геть іти без відволоки.
Всі шати дорогії, всі прикраси
Лишивши тут, ти мусиш із кори
Тверду одежу сам собі пошить.
А через місяць у преславний город
Вара́насі прийти повинен ти
І перед брамою на мене ждати,
Держачи на готові стілько грошей,
Що їіх на жертву царськую потрібно.
Іди-ж і доки все се не сповниш,
Моє проклятє висить над тобою!

VI.

„Не плач, моя голубко сизокрила,
Моє ти сонце, квіте мій рожевий!
Се божа воля, обовязку сила,
Що нас нараз із висоти спихає
В глубоку пропасть. Власть, богацтво, слава,
Все те, що доси окружало нас,
Всміхалось нам, пестило нас, кохана, —
Все те лиш сном було. Пресвітлий Індра
Шле свойого слугу, щоб нас збудив.
Не плач же, серце! Не в тім блиску й славі,
Не в власти царській, шатах і палатах
Лежало щастє наше, а в любові
Взаімній, щирій, в нашому дитяти.
Сих скарбів нам ніхто не відібрав
І відібрать не може. Так вспокійся-ж!
Важкая проба жде нас, та єі
Знесімо мужно, з супокійним серцем,
Щоб не загибілю було для нас
Се лихо, а заслуги жерелом!“

Так потішав дружину Гарісчандра,
Коли під ніч, беззахистний і голий,
Погрозою брахманського проклятя
Прогонений, з палат і з міста сво́го
В далеку йшов, непевную дорогу.
Обтерла очи Сайвія прекрасна
І взявши хлопчика за руку, боса,

Ледви одіта, мовчки, тихо йшла
За мужем.

Город весь заворушив ся.
Айодії міщане як уздріли,
Що цар їх геть іде, немов невольник,
Юрбою вийшли всі за ним і стали
Поперек шляху, впали на коліна
І слізно почали благать єго:
„Куди се, наш володарю, спішиш,
Нас бідних без опіки покидаєш?
Кому віддав ти в руки нас? Чи він,
Новий наш пан той, висохлий як скіпка,
Зуміє нас в пригоді боронити?
Чи схоче він судити нас по правді
І милувать по людськи, скоро міг
Тебе, наш соколе, обдерти з власти
Й без милости, під ніч, прогнать із дому,
З поміж людей, мов дикую звірюку?“

Почув се Гарісчандра, зупинив ся
І супокійно до міщан промовив:
„Брати мої і діти, не сумуйте!
Не плачте надомною і пустіть
Мене туди йти, де могуча доля
Встелила нам дорогу. Спогадайте,
Що не без волі божої се дієсь.
Коріть ся свому вла́дарю новому,
Мині-ж простіть, коли в чім не по правді,
По людській слабости й нерозуміню
Я з вами поступив, і прощавайте!“

Жінки Айодії поперек шляху
Єго забігли й так заголосили:
„Куди-ж ти йдеш від нас, красітко наша,
Наш квіте запахущий, наша мати?
Побудь іще одну хвилину з нами,
Най наші очи мов ті божі бжоли
Впивають ся красою личка твого!
Колиж тебе побачимо опять?
О горе! Той, що ще сьогодні рано
На слоні їхав, а довкола него

Юрбою слуги, перед ним князі,
При нім брахманці, а за ним вельможі, —
Той пішки ось іде й камінє остре
Під босі ноги підгорта! За ним
Препишна квітка, рано ще цариця,
Тепер убога як рабиня, сумно
Спішить, дитя за ручку ведучи!
О біле личко, як же швидко ти
В дорозі сій від спеки почорнієш!
О кучері пахущі, як же швидко
Із шляху курява на вас насяде!
О біднеє дитятко, як же ти
Знесеш сю довгу а тяжку дорогу?"

Почув се Гарісчандра, зупинив ся
І так крізь сльози до жінок сказав:
„Не завдавайте нам, о сестри, жалю,
Не віднимайте душам нашим силу
Таким голосіням! Дасть Бог, ми ще
Побачимось у ліпшім стані з вами."

Почув се Вісвамітра, що таємно
Ішов за ним, і ставши серед шляху
З погордою отак сказав до него:
„Кшатріє віроломний! Тьфу на тебе!
Чи то́ твоє святе, велике слово,
Твоі присяги, правда твоіх уст,
Що царство ти віддав міні своє,
У всім прирік мою сповняти волю,
І зараз же з міщанами отсими
За городом вмовляєш ся зрадливо,
Щоби мене опять з престола скинуть
І власть із моіх відобрати рук?"

Немов змия вкололо Гарісчандру
Се слово в само серце, та уста
Не сміли з Вісвамітрою змагатись.
Схиливши смирно голову він тілько
Одно промовив слово: „Йду вже, йду!"
І взявши жінку дорогу́ за руку
Прудкими кроками пустив ся йти.
Не здужала від разу слабосила

І ніжна жінка поспішить за ним,
Та ще з дитиною. Коли-ж вона
Поперед Вісвамітру проходила,
Той разом палицю свою підняв
І вдарив нею бідную царицю.
Оглянувсь на удар той Гарісчандра,
Горячі сльози полились з очей,
Та з уст єго ні словечка докору
Не вийшло. Власним тілом заступив
Свою дружину, взяв дитя на руки
І ще раз вимовив: „Іду вже, йду.“
А більше там ні слова не промовив.

VII.

В недолі, кажуть, звільна час минає,
Та швидко місяць проминув в недолі
Цареви Гарісчандрі. Пилом вкритий,
Від сонця обгорілий, у одежі
З кори, з дитятем хорим на руках,
З дружиною прибитою нещастєм
І голодом і недостатком, він
Помалу наближав ся перед брами
Преславноі столиці бога Сіви,
Варанасі. А в брамі, глянь, уже
Мучитель невмолимий, Вісвамітра
Стоїть, єго приходу дожидає.
Побачивши єго, вклонив ся низько
Цар Гарісчандра, честь єму віддав,
А потім так промовив до аскета.

Гарісчандра.

Поклін тобі, святих усіх оздобо!
Ось я на розказ твій явив ся тут.
Скажи, чого тобі від нас потрібно?

Вісвамітра.

На царську жертву грошевий дарунок
Ти обіцяв міні. По него я
Прийшов і надіюсь, що ти додержиш
Обіцянки й не схочеш, щоб спалило
Тебе моє страшеннеє проклятє.

Гарісчандра.

Спаси мене від него, світлий Боже!
Та як міні твою сповнити волю,
Я й сам не знаю. Все тобі віддавши,
Я сам лишив ся бідний. Всю надію
Я покладав на княжую сімію
Моєі жінки. В край єі батьків
І роду славного я й обернув ся,
Покинувши косальський рідний край.
Та горе нам! У братобійчім бою
Погиб весь рід єі. Міста і села
Й палати йіх понищені, маєтки
Сплюндровані, і не лишивсь ніхто,
Щоб нам, убогим жебракам, подав
Хоч ложку страви. З того краю сліз
І попелу й руіни, де й свою
Надію поховали, ми йдемо
Отсе. Роби тепер, що хочеш з нами,
А скарбу золотого в нас нема.

Вісвамітра.

Не хочу знать ні вас, ні ваших глупих
Надій! А що обіцяно було,
Те мусить буть міні. Коли-ж не буде,
То мій проклін упаде на всіх вас.

Гарісчандра.

О стій, о стій, не проклинай нас, отче!
Чи бач, ще місяць не минув цілком,
Ще на полудні сонце, ще пів дня
Лишилось нам! До вечера зажди!

Вісвамітра.

До вечера зажду ще, так годить ся.
Та знай, коли до вечера не буде
Твій дар у мене, будеш ти проклятий,
І згинеш з тілом разом і з душею
На віки вічні!

І пішов аскет,
А цар лишивсь в трівозі і в задумі.

На камени під брамою усівши,
Схиливши голову, сціпивши губи,
Важкую думу думав Гарісчандра.

VIII.

„Куди міні нещасному подітись?
Де стілько золота здобуть, щоби
Заспокоїть неситого брахманця?
Приятелів богатих тут не маю,
В чужих людей не випрошу нічого,
Украсти, зрабувати — гріх страшний.
А як не дам єму, чого він хоче,
То ще страшнійше жде мене нещастє.
Проклятий від могучого аскета
Я згину марне, стану червяком,
Остатнім, найпідлійшим твором божим.
Хіба себе самого у неволю
Продать? Отсе мабуть найліпше буде.
В неволі певно я зазнаю муки,
Та хоч сповню обіцянку свою,
А вольними і чистими остануть
Моя кохана жінка й мій синок“.

Так звільна у єго души високій
Важкая думка спіла-доспівала.
Коли в тім жінка Сайвія чудова
Єго задуму перервала сими
Словами.

Сайвія.

Царю, голубе мій сизий,
Чого тут довго думать? Лиш один
Тут вихід бачу. Слова свого ти
Ломать не можеш, се була би ганьба,
Було б нещастє вічне для нас всіх.
Не має висшого над обовязок,
Над непохитную правдивість, друже!
Значить, один тут вихід лиш остав ся.

Гарісчандра.

Який?

Сайвія.

Тобі свобідним бути треба,
Ти цар... Жінок найдеш собі досить...
А я...

Тут тяжко-важко зарадала
І не могла скінчить своєі мови.
До серця пригортаючи дружину
І поцілунками з лиця єі
Спиваючи гіркі, горячі сльози,
Ледви єі вспокоів Гарісчандра.

Гарісчандра.

Душе моя! Вспокій ся, не ридай!
Важка на нас мабуть надходить проба,
Та твердо ми перенесім єі.
Не плач! Чень Бог якусь нам вкаже раду.

Сайвія.

Він вказує єі! Послухай, друже!
Продай мене в неволю й заплати
Свій довг аскетови! О, не лякайсь!
Ти-ж будеш вольний, ти могучий лицар,
Стрілець преславний. Швидко зможеш ти
Чи в службі царській, чи в кровавім бою
Здобути тілько, щоб нас викупить.
А як би ти продав ся сам в неволю,
То що без тебе я сама почну,
Без захисту, без роду, без маєтку?
Або голодна смерть мене чекає
З отсим дитяточком малим, або
Така-ж неволя.

Вчувши сі слова
Страшенно, важко зарядав володар,
Зомлілий впав на землю наче труп.
Нещасна жінка, бачучи єго
Зомлілого, схилила ся над ним,
Щоб своіми слізми єго відтерти,
Та голод, спрага й безконечне горе
Із неі виссали всі сили. З тихим зойком

Вона край мужа свого в порох впала
Мов нежива. А біднеє дитя,
Побачивши, що батько й мати так
Лежать, посиніли, не ворухнуть ся, —
Заплакало і ходячи круг них,
Слабими рученятами старалось
Збудити йіх і двиґнути з землі.

IX.

На крик дитини старець Вісвамітра
Явив ся знов і бачучи царя
Зомлілого, холодною водою
Єго побризькав і єго дружину.
Прокинувсь із омліня Гарісчандра,
Та бачучи вірителя грізного
Опять зомлів. Озлив ся Вісвамітра,
І копнувши єго ногою, крикнув:

Вісвамітра.

Вставай, вставай, о царю Гарісчандро!
Вже сонце геть з полудня похилилось!
Вже недалеко вечір! У кого
Є на сумліню довг, той спать не може.
Вставай і думай, як довгу позбутись!
„Лиш правдою се ясне сонце сьяє,
На правді твердо ся земля стоїть;
Правдиве слово вік-віків тріває,
На правді утвердилось небо й світ.
Сто тисяч жертв із коней і волів
Клади в один бік на вагу посполу,
А в другий бік лиш змисл правдивих слів
То правда перетягне все до долу.“
Ти тямиш ті священніі слова
Святоі Веди? Уважай, щоб нині
Твоя обіцянка була такою-ж
Правдивою! А то прийдесь тобі
Ваги проклятя моєго зазнати!

Сказавши се знов геть пішов аскет,
А Гарісчандра мов безумний з болю,
З тяжкоі муки кидавсь і стогнав.

І знов до него жінка підійшла,
І тихими, сердечними словами
Єму потіху капала на душу
І додавала сили і відваги
До лютого, нечуваного діла.
„Мій друже! — мовила, — не піддавай ся
Надмірній тузі! Се-ж лиш на часок
Розстатись нам. Ходім лишень на торг!
Чень Бог пошле нам ласкавого пана,
Тобі поталанить на скарб розжитись,
І всі ще в щастю ми заживемо!“

Зневолений погрозами аскета,
Словами жінки, горем безконечним,
Вкінці з землі підняв ся Гарісчандра
І руки заломав і тяжко плакав,
А далі випрямивсь і так сказав:

Гарісчандра.

Га, так і буть! Моя дружино мила,
Сповню, що кажеш! Підніму на тебе
Прокляту руку. Мов остатній нелюд,
Мов дикий людоїд продам тебе.
Ох, не на те я брав тебе у батька
І не на те пестив тебе в палатах,
Щоб так з тобою розставатись нині!
Та що робить! На все те божа воля.

І мов убитий, весь позеленілий
З тяжкого болю, він повів єї
У город, на базар, де продавали
Невольників. І ставши на базарі
Почав кричать, хоч серце в ньому рвалось:
„Гей, гей, купці, богатії міщане,
Послухайте, що я вам сповіщу!
І не питайте ви мене: хто я?
Я нелюд, я безумний, лютий звір,
Я грішник і дводушник! Бачте, я
Веду на продаж сю свою дружину,
Свою кохану, вірну жінку — й серце
Не трісло в мене і не всхла рука.

Сходітесь! Придивіть ся йій! Хто з вас
Бажає сю мою голубку милу
Собі в невольниці купить — озвіть ся!“

Такеє прокричавши, заридав
Страшенно Гарісчандра. З дивним дивом
Довкола него стóвпились купці.
Гляділи то на него, то на жінку,
Та приступить не важив ся ніхто.

X.

Аж ось з юрби, що мовчки там стояла,
Ззираючись на сю чудну́ появу,
Якийсь старий брахманець протиснув ся
І к Гарісчандрі близько підійшов.

Брахманець.

Говориш, друже, що готов продати
Отсюю жінку? Дай лиш, я погляну!
Здаєть ся, молода, здорова, й гарна.
Ну, щож, давай, я буду за купця.
Біда з жінками, друже мій, неправда?
Ти певно не з добра й свою отсе
На продаж вигнав. А мене моя
Також сюди пригнала. Бачиш, я
Старий уже, та спокусив нечистий,
Що з молодою оженивсь. Гай, гай!
По невчасі пізнав я. у яку
Пригоду вскочив! До гори ногами
Весь тихий дім мині перевернула!
Все йій не в лад, все йій подай, зроби,
І все не так! А скажеш що — кричить,
Лящить, руками і ногами трепле,
Трохи що бить старого не хапаєсь.
Сегодні ось мов мокреє рядно
Пристала: йди та йди міні на торг,
Купи невольницю, щоб до послуги
Була! Я не богатий чоловік,
Та що робить! Ще й богови в душі
Подякував, що лиш на тім і стало.
А то бою ся, друже мій, що швидко

Вона напре на мене, щоб пішов
Невольника купить йій молодого!
Та я розговоривсь, а ти мабуть
Спішиш ся! На-ж тобі, мій друже, гроші:
Сто рупій золотих. Се гріш чималий.
Я лиш для тебе так даю, бо знаю,
Що не велить закон тобі з брахманцем
Ні торгуватись, ні глядіти навіть
На гроші, що він дасть тобі. Ось тут
У правий ріг поли завязую
Тобі всю суму. А тепер небого
Ходи зо мною!

І він взяв за руку
Царицю, та вона в трівозі й болю
Немов окаменіла.

„Ну, ходи!"
Брахманець грізно крикнув і за коси
Нещасну вхопивши почав жорстоко
Тягти і шарпать.

Бачучи, що матір
Так тягнуть, хлопчик вхопив ся за ноги
Єі, і по при неі біжучи́
Кричав: „Матусю! Мамочко! Куди ви?
Візьміть мене з собою! Мамо! Мамо!"

„Геть, пуцьвірку!" — сказав брахманець гнівно,
І копнув хлопчика ногою, так,
Що той на землю впав. Та швидко бідне
Знов схопилось і кричучи „Матусю!"
За мамою ридаючи побігло.

Сайвія.

О пане мій! Постій іще хвилину!
Єдину ласку сю міні зроби,
Купи́ ще се дитя! Хоч я твоя,
Та вір міні, без него швидко я
Умру, й задармо страчене пропаде
Твоє добро.

Подумав кілька хвиль
Брахманець, щось проворкотів, а далі

Добувши гроші знов до Гарісчандри
Вернувсь і гроші завязав єму
В припіл. Потому жінку і дитину
Звязавши разом, поволік обоє
І швидко щез у торговій юрбі.

XI.

„Та, на котру ніколи доси вітер
Холодний не повіяв, сонце не світило,
Тепер пішла в тяжку, ганебну службу!
Коритись мусить злій хозяйці, гнутись
Під тягаром, з криниць носячи воду,
Із ліса дрова! Та, котрої руки
Мов пучки рожі ніжні, запахущі,
Тепер надавлювать мозолі мусить
На пальцях, мелючи на жорнах збіже
Та хусти перучи у річці! Та,
Котрої ясного обличча з простих
Людей ніхто й побачити не смів,
Тепер за коси шарпана прилюдно
В неволю, на збитковане пішла!
О боже мій! Що стало ся зо мною!
О Сайвіє, житє моє, мій раю!
О сину мій, дитя моє єдине!
Се я, поганець, вас довів до того!
Я нелюд! Я проклятий! І все те
Я мусів бачити на власні очи,
І очи ті у мене не посліпли!
Все те переболіти мусів серцем,
І серце ще не трісло там у груди!
О горе, горе, як бездонне море,
Тепер я чую, що ти з головою
Мене покрило і до віку вже
Не випустиш!“

Оттак ридав і плакав
Серед базару Гарісчандра бідний,
Волосє рвав на собі і об землю
З розпуки бив ся.

Раптом розступилась
Юрба, і Вісвамітра появив ся.

Вісвамітра.

Приходжу, Гарісчандро, по твій дар.
Пора тобі своє сповнити слово.

Гарісчандра.

Візьми, святий! Ось все, що я добув.

З поли єго сквапливо вивязав
Ті гроші Вісвамітра й люто плюнув.

Вісвамітра.

Гидкий кшатріє! Що се ти задумав
Робити дурня з мене? Жмінку підлих
Сих срібних рупій ти даєш міні
На окуп жертви царськоі? Мабуть
Ти хочеш, щоб прокляв тебе я зараз!

Гарісчандра.

Угодниче! Купець, що гроші ті
Ввязав міні, брахманець чесний був,
І він сказав, що золотих сто рупій
Дає.

Вісвамітра.

Сам бачиш, що се срібняки!

Гарісчандра.

О горе бідному міні! Мабуть
Якийсь недобрий демон відмінив
Ті гроші, бо-ж брахманцеви святому
Ошукувать — зовсім не до лиця.

Вісвамітра.

Мабуть ти сам задумав ошукати
Мене. Та ні! Я не дарую свого!
Роби що хоч, а решту грошей зараз
Добудь міні і довше не крути!

Гарісчандра.

Пожди ще батечку! Ти-ж бачиш, я
Нічого вже не маю на всім світі.
Сих жмінка грошей — сеж ціна кровава,
За них то жінку й сина я продав.

Вісвамітра.

Байдуже се міні. Ще три години,
Закім за гори ясне сонце сяде.
Той час іще готов тобі я ждати,
Та довше ні хвилини не зажду.

Сказавши се помалу віддалив ся.

XII.

Не міг нічого думать Гарісчандра.
Розпука мов гадюка ссала серце
І мозок бідного. А далі встав
І мов безумний знов зачав кричати.

Гарісчандра.

Гей, гей купці! Сходіть ся! Подивіть ся!
Кому такий як я невольник здав ся,
Купіть мене! До всякоі послуги
Способний, до найтяжшоі роботи!

І знов юрба цікавая зібралась
Довкола него, та ніхто з купців
Не наближав ся. Враз поспішно всі
Розскочились і вулицю зробили.
До Гарісчандри прямо йшов купець,
Якого певно він не сподівав ся.
Се був Чандал — псобийник, кат і сторож
Кладóвища, огидлива поява.
Вонючий, волохатий-стрепіхатий,
Немов у кабана два кли із рота
Стирчали, з шкур шакалів одежúще
На голові вінок мав з трупа знятий,
В руках на шнурі псів цілую низку

Наловлених по городу волік.
Отсей купець, котрого дотик сам
Нечистий і страшний, мов гріх смертельний,
На Гарісчандри крик підбіг живенько.

Чандал.

Міні, міні невольника потрібно!
Скажи небоже швидко, кілько хочеш
За себе взять? Я дам! У мене грошей
Досить. А праці не лякайсь моєі!
Тобі у мене, синку, добре буде.

Гарісчандра.

Хто ти, страшна, невидана появо?

Чандал.

Ого, невидана? Мене, небоже,
Всі знають в гарнім місті тім. Я пан
Великий, хоч усім смертельним служу.
Кому дасть бог чи то на паль попасти,
Чи то на шибеницю, чи під меч,
Той все через мої проходить руки.
І ще, небоже, не було нікого,
Щоб жалувавсь на кепськую обслугу.
А ті, котрим бог дасть без мене вмерти,
Також по смерти йдуть до мене. Я
Остатнє ліжко стелю йім — з огню,
Остатню плату дістаю від них:
Сорочку з умерлого, покривáло
І що там ще лучить ся. Ну, а так
Крім того, бачиш, песиків ловлю
По городу — також спасенне діло,
Шакалів бю — йіх там у моім місті
На кладовúщі коло трупів купи,
Так що й заснути не дають. Ходи
Небоже! Гарно будем жити разом!

Гарісчандра.

Ратуй мене, високий Індро! Стати
Невольником нечистого чандала,

Значить на віки стратить тіло й душу,
Значить спуститись на найглибше дно
Пониженя й погорди! Ні, нізащо
Сеѓо не вчиню! Краще вже нехай
Клине мене аскет, нехай від разу
Проклін єго спалить мене на попіл,
А в сю огидну службу не піду!

Ледви се вимовив, аж Вісвамітра
Явив ся. Гнівом запалали очи
Аскета, хмара на чолі лягла.

Вісвамітра.

Ну щож, чандал отсей, як чую, хоче
Велику суму дать за тебе. Чом-же
Єі не хочеш взять і заплатити
Міні належну суму за мій окуп?

Гарісчандра.

Святий аскете! Адже царський рід мій!
Неволя у чандала осквернить
На віки вічні і мене самого
І весь мій рід і все моє імя.

Вісвамітра.

Брахманцеве-ж проклятє гнеть спалить
Тебе, в огонь пекельний вкине твоіх
Всіх предків і потомків. Вибирай!

Гарісчандра.

Нещасний я! І вибору міні
Не має! Змилуй ся, святий аскете!
Ось клінно я до твоіх ніг паду,
Твоі коліна обіймаю, порох
Слізми змиваю з твоіх стіп. Помилуй
Мене! Не погубляй з душею й тілом!
За довг, що винен я тобі, прийми
Ти сам мене в невольники! Без слова,
Без волі власноі я все готов
Робить для тебе до самоі смерти.

Вісвамітра.

А ну, коли в неволю ти міні віддав ся,
То я з тобою, як з невольником
Зробити можу, що міні забагнесь.
І ось чандалу сему я тебе
За золотую суму продаю.

Аж скочив з радости чандал, і зараз
Відрахувавши гроші Вісвамітрі
Невольника свойого Гарісчандру
Звязав тим самим шнуром, на котрому
Були нанизні собаки. Мов мертвий
Давав усе робить з собою бідний,
Стояв, немов осліпши і оглухши,
Аж поки палки довгоі ударом
Чандал не пробудив єго. Оттак
То тягнучи, то палкою бючи́
Єго й собак посполу, серед грубих,
Огидних жартів, насміхів, пісень,
Чандал потяг за город, де стояло
Кладо́вище, страшнеє місто вмерших.

XIII.

„Бодай ти, сонце, не зійшло ніколи,
На мій страшний упадок не дивилось!
Бодай ти земле ще сю ніч запалась
В безодню темну, щоб ти не носила
На собі мого лютого нещастя!“
Оттак ридав і кляв свою недолю
Цар Гарісчандра, цар колись, тепер
Чандал-невольник, у чандальській хаті
Ночуючи сю першу ніч.

Та сонце
Зійшло, збудивсь чандал і перед себе
Прикликав Гарісчандру.

Чандал.

Слухай, синку!
Пора тобі за діло приниматись.
Робота жде тебе не так то й мудра

Тай не важка. Отам на кладовйщі
Стоїть колиба, се від нині буде
Твоя домівка. Станеш ти у мене
При трупах за помічника. День в день
Ти будеш ждать на свіжі трупи, будеш
Допомагать, як будуть йіх палити,
І будеш з них здіймати покривáла
І сорочки. Се буде наш заробок.
Із него шеста часть — царю податок,
Три части йдуть для мене, дві тобі.

Отак єго напýтивши, чандал
Завів єго під браму кладовища,
Де з бамбусових тик, пальмовим листєм
Покрита, в тіни дерева стояла
Колиба. В ній по давнім сторожі
Лежала з шкур шакалових одежа.
Отсю надів на себе Гарісчандра,
У праву руку гак узяв, котрим
В огонь волочить голі трупи, в ліву
Довжезну тику, на котрій від вітру
Трепала ся червона хоруговка,
І на кладóвище пішов до діла.

Страшенний вид єму там показав ся.
К полудню від Варáнасі святого
Стелила ся широка рівнина
Обкопана ровом, пальмовим лісом
Відділена від міста. Лиш де-де
Росли по ній худіі сікомори,
Колючі корчі. По між ними скрізь
Широкі пожарища, чорні плями
Вкривали землю. Стадами ходили
Шакáли по долині, проразливим
Витєм і дзявкотом глушили вуха.
Скрізь кости, черепи людськіі, ребра
Розкидані, одні з пожару чорні,
А другі білі, звірами із мяса
Обгризені — се бідолахів кости,
Котрим ні за що дерева купити,
Щоби спалить до разу всего трупа.
Нестерпний смрід долину залягав,

Захапував непривичнії груди.
Де-де курив ся дим, тріщав огонь,
І коло него чуть було риданя,
Жінок голосіня, сирітський плач.

В ночи кладо́вище ставало ще
Страшнійше. Мов кроваві озера́
Кіпучі — полумя кострів палало.
Шакали вили, сови та нічні
Погані птахи ски́глили, немов
Пекольнії демони, що злетілись
На людське мясо.

День за днем минав.
Обжив ся, звик у сім страшеннім місці
І грабарем зробив ся Гарісчандра.
Брудний, нечесаний, вонючий, в шкуру
Зашитий, він від ранку аж до ночи
З гако́м в руці і з тикою в другій
По кладови́щі бігав, стоси клав
І трупи обдирав. „Отсе для мене,
Се для царя, а сеє для чандала“ —
Так міркував. „З онтого трупа гарну
Сорочку я здобув, а з сего гарне
Здобуду покрива́ло.“

Далі! далі!
Все діло, все здобича! Людське горе,
Сирітський плач, вдовиць гірке ридання,
Батьківський біль і материнські сльози —
Для него все значило лиш одно:
Сорочка, покривало. Так немов
Ще за житя переродивсь колишній
Мяхкий, сердечний, добрий чоловік.

Та встаючи й лягаючи що дня
Слізми гіркими обливав ся він
І в пісні сумовитій виливав
Своє безмірне, невтишиме горе.

Пісня Гарісчандри.

Десь там жалібниця, мила моя
В службі тяжкій пропадає,

Вольноі хвилі весь день дожидає.
К серцю заплакане тулить дитя,
Плаче й гадає:

„Десь там мій милий у службі в царя
Збрую блискучую носить,
Срібла збирає і золота досить,
Щоб заспокоіть того́ упиря,
Що все більш просить.

„Цить, моя квіточко, синку мій, цить,
Вже нам не довго страждати,
Швидко твій таточко стане богатий
Швидко прибуде і нас увільнить...
Цить, пора спати!“

Бідна жалібнице, мила моя,
Спи! Най тобі й не приснить ся,
Де то міні довелось опинить ся!
Та вже щасливого, вольного дня
Нам не добить ся!

XIV.

Одного дня вже в низ хилилось сонце,
Коли на кладови́щі Гарісчандра
Побачив жінку вбогую, що трупа
Дитини плачучи несла. Худа,
Бліда, обдерта жінка та нещасна
Ридала голосно, ломала руки,
Волосє рвала, все заводячи:
„Мій синку любий! Квіточко моя!
Дитя єдине, ти моя потіхо
Остання, ох, остання на земли!
Натішилась на тобі злая доля!
Не довго жив ти на землі, та вспів
З вершин людсько́го щастя, блиску, слави
Упасти низько, низько, в тьму неволі.
Та кілько натерпів ся! Боже, боже!
І голодом морив тебе наш пан
І сік різками, ко́пав як собаку,
З собаками кормив і спати клав,

Аж поки зла гадюка йідовита
Тебе у сні, мій любий, не вкусила.
О горе, горенько моє! Я бідна
Кляла й благословила ту гадюку:
Кляла за те, що видерла міні
Мою єдину на земли надію;
Благословила-ж за тото, що швидко,
Хоч з болем лютим, з лютоі неволі
Тебе на волю, любий, довела.“

Почувши Гарісчандра крик єі
Прибіг на місце. Ставши оддалік
Глядів на неі і на те маленьке
Посиніле, опухле тіло трупа.
Він не пізнав, нещасний, свого сина
Ні жінки Сайвіі, та дивлячись
Подумав тілько: „Ось воно, нещастє!
Якась вдова мабуть, невольниця
Убога. А дитя — коли отак
Лежить у неі на колінах, то
Міні здаєсь, що свого сина бачу
У матері. Де він, голубчик мій!
В такім самім віці і він тепер,
Як сей. Чи він жив? Чи може також
Бог Яма взяв єго за ніжну ручку
І попровадив десь в таємну путь?“

А Сайвія сиділа і ридала
Над трупом сина. Та чандала вздрівши
Аж затремтіла. „Боже, се-ж мій муж!“
Подумала і мало не зомліла.
А далі, трупа відложивши, встала
Хитаючись і руки простягла
І скрикнула: „О царю! Милий мій!
О Гарісчандро! Що ти робиш тут?
Чи не пізнав ти Сайвіі своєі?“

Яка була отих нещасних стріча,
Які там мовились слова, які
Лили ся сльози і які зітханя
Неслись до неба — се сказать словами,
На те людськáя мова за слаба.

Ридаючи і стогнучи над сином,
Цілуючи посинілого трупа
Розказував нещасний Гарісчандра
Своє житє на службі у чандала.
І плачучи розказувала жінка
Своє бідоване в тяжкій неволі
В брахманця-ошуканця і його
Лихої жінки.

Сайвія.

Царю, пане мій,
Скажи, чи є ще правда на землі?
Чи є живі боги над нами? Адже-ж
Весь вік ми свято берегли обоє
Їх заповіти, щедрі дари клали
Попам, брахманцям, тямили о вбогих,
Творили правду сиротам і вдовам,
Карали переступних. І за щож
Таку страшну тепер нам довелось
Терпіти кару? Без вини своєї
Ти стратив власть, богацтво і державу,
Всі троє ми в неволю продались,
Дитя єдине стратили — і за що?
З за прибагів несситого аскета!
Ні, ні, не має правди на землі
Ні в небі!

Гарісчандра.

Жінко люба, цить! Не слід
Нарікане́м себе ще більш карати.
Мабуть на щось богам була потрібна
Ся люта кара, що на нас зіслали.
Та нині закінчить ся вже вона.

Сайвія.

Ти дивно так се мовиш! Як се так?
Чи ти що знаєш? Чи задумав що?

Гарісчандра.

Дружино вірна, не питай нічого!
Ходім лишень і дерева обоє

Знесім богато й царський стіс високий
Для сина свого бідного зложім —
А там побачимо, що нам робити.

XV.

Наклали стіс високий. Гарісчандра
В обійми сина взяв і по драбині
На стіс той виніс. Та не клав він трупа,
А держачи єго в обіймах, мовив:

Гарісчандра.

Дружино вірна, а тепер візьми
Горючую головню й положи
В сухий хворост, що в середині стоса.

Покірно Сайвія зробила се.
І затріщав хворост, і бухнув дим,
Несміло ще стелив ся по долині,
І полумя маленьке почало
Лизать поліна.

Гарісчандра.

А тепер, сердечна,
Прости мене, коли хоч раз в житю
Тебе чим небудь я вразив недобрим,
Хоч словом, хоч би поглядом німим!
Прости найпаче те, що через мене
В отсю страшну неволю ти попала!

Сайвія.

Мій мужу любий, не кажи сего́!
Яке-ж міні житє без вас обох?
Чи кажеш своїй Сайвії нещасній
Вертати знов у лютую неволю
З розбитим серцем? Ні, позволь міні
При собі стати разом з нашим сином.
А як святеє полумя здіймесь
Могуче в гору, то і наші душі
Очищені і вольні і веселі
Стрясуть із себе всі терпіня земні
І полетять в щасливий, висший світ.

О ангельська душе! О серце щире!
Ходи-ж сюди! В обіймах спільних всі
Покинемо неволю й разом станем
Там, де нема неволі ні стражданя.

І радо Сайвія на стіс вступила.
Тоді ногою кріпко Гарісчандра
Драбину геть відкинув. І обоє
На вколішки упали коло трупа,
Зложили руки і думки свої
Понад усі терпіня й муки земні
Знесли високо, до богів безсмертних.
І ясно, лехко стало їм в души,
Немов прохожим, що з холодних дебрів,
З густого бору, із блудних стежок
На вольний, теплий, ясний степ виходять.

А там в низу огонь тріщав, гудів,
Густими бовдурами дим валив ся
І полумя кроваві язики
Вилй ся в гору. Ще не досягали
Тих, що в обіймах дружних, у молитві
Стояли на версі, та звільна їх
Немов вінцем огнистим обплітали.

XVI.

Та що се враз за гомін ісчинив ся
При брамі кладовища? Що за люде
Валять юрбою, бігають усюди,
Когось шукають? А оті, що в купі
К горючому костру простують, що се
За діда ветхого несуть в носилках?
Побачив Гарісчандра сей народ,
Побачив діда й стрепенув ся. Ах!
Колись він знав єго, знав тих усіх
Людей! Таж се Айодії міщане!
А дід той — се єго старезний прадід,
Колишній цар Айодиї, Девадатта,
Тепер від многих лід святий пустинник,
Чудовний лікар і порадник всіх.

Та що се сталось, що его міщане
Сюди такою купою прийшли?
І прадіда по що несуть святого?

Та ось его побачив Девадатта,
Побачили міщане.

„Царю, царю! —
Роздав ся дружний крик їх, — почекай!“

Девадатта.

Стій, Гарісчандро! Ще тобі не час
В палату Індри! Діти, лийте воду,
Гасіть огонь!

За кілька хвиль погас
Огонь. Ридаючи і сміючись
Міщане на руках знесли зі стоса
Дитя і Сайвію і Гарісчандру.

Гарісчандра.

Що завинив я вам, що ви насилу
Вертаєте мене з тієї стежки,
Що до свободи вічної веде?

Девадатта.

Великий гріх твій тут тебе спиняє.
Хіба забув ти, що найперша царська
Повинність — дбати про своїх підданих?

Гарісчандра.

Не маю я підданих! Я не цар!
Чандал нечистий, сторож кладовища,
Здирач з умерших шматя — ось хто я!

Девадатта.

А як міні святу складав присягу
В Айодії закону стерегти
І не лишать без власти — се забув?

Гарісчандра.

Навів на мене Бог важку покусу.
В Айодії я власть віддати мусів
Аскету Вісвамітрі. Той там пан.

Девадатта.

Тиран і здирця той уже доволі
Напанував ся. Нині твій престіл
Свобідний, жде давнього свого пана.

Гарісчандра.

Не можу я на нім засісти, діду.
В неволю проданий чандалу, я
Лиш з дозволу єго піду відсіля.

Чандал.

Ось тут я, батечку! Та ти про мене
Не дбай! Іди собі з всіми богами!
Міні оті міщане святобливі
За тебе для заміни привели
Такогож пана, як і ти.

Гарісчандра.

Кого?

Чандал.

Та свойого ж царя, бач, Вісвамітру.
Старенький він, то правда, і бурчить,
Клине і кидаєсь. Ну, та дасть Біг,
Що якось з ним дійдемо до ладу.
На кладовище не піде, та я
Пошлю єго собак ловить по місті —
Се також діло добре — і не мудре.

Гарісчандра.

Ні, не бувать в Айодії міні!
Важкі пригоди геть мене зломали,
А сина смерть житя підсікла корінь.

*

Девадатта.

Подай міні свою дитину, доню!

Тремтячи Сайвія старцеви в руки
Дитини трупа подала. Оглянув
Старий посиніле, опухле тіло,
До груди вухо притулив і слухав.
Тоді з за пазухи добув лушпину
З оріха, в ній якаясь масть була.
Отсю подав він Сайвіі і мовив:
„Візьми се, доню, намасти дитя!“

І диво сталось. Де лише діткнулась
Чудовна масть до тіла, там щезала
Гадюча пухленина і синець,
Біліло тіло, мякло, подавалось
І набирало ся тепла. На щоках
Слабенький румянець заграв. І звільна
Розкрились очи, розтулились ніжні
Уста, і ще слабий, безвладний хлопчик
Тихесенько промовив: „Мамо! Тату!“

І кинувсь на коліна Гарісчандра,
І Сайвія, надмірним щастєм наче
Прибита, кинулась єму на шию,
І плакали обоє, й цілували
Дитя воскресше й дідові коліна
І всіх, усіх Айодіі міщан,
Що там з слізми в очах на все гляділи.

Отсе вам повість про царя й аскета
Могучим всім в науку й осторогу,
Всім твердосердним, гордим на погрозу,
Нещасним всім, страждущим на потіху.

Львів, у декабрі 1892.

ЗМІСТ.

	Стор.
Переднє слово	3
De Profundis	
Гимн. Замісць пролога	9
Веснянки:	
I. Дивувалась зима	11
II. Гримить	12
III. Гріє сонечко	12
IV. Вже сонечко знов по лугах	13
V. Земле, моя всеплодющая мати	14
VI. Розвивай ся лозо борзо	14
VII. Не забудь	15
VIII. Лице небесне прояснилось	16
IX. Ще щебече у садочку соловій	16
X. Весно, ох довго-ж на тебе чекати	17
XI. Рад би я, весно	18
XII. Ой що в полі за димове	18
XIII. Весняні пісні	19
XIV. Думи, діти мої	20
XV. Vivere memento	21
Осінні думи:	
I Осінний вітре	23
II. Журавлі	23
III. Тихенько річка котить хвилі чисті	24
IV. Паде до долу листє з деревини	25
Скорбні пісні:	
I. Не винен я тому	26
II. Бувають хвилі, серце мліє	26
III. До моря сліз	27
IV. Нехай і так, що згину я	27
V. Тяжко важко вік свій коротати	28
VI. Вій вітре горою	28

Стор.

VII. Ой рано я, рано устану 29
VIII. Відцурали ся люде мене 30
IX. Мій раю зелений 30

Нічні думи.
I. Ночи безмірнії 32
II. Непереглядною юрбою 33
III. Світ дрімає 33
IV. Чи олово важке пливе у моїх жилах 33
V. Безкрайї, чорні і сумні 34
VI. Догарають поліна в печи 34
VII. Не покидай мене, пекучий болю 35
VIII. Місяцю, князю 36
IX. Пісня геніїв ночи 37

Думи пролетарія:
I. На суді 39
II. Милосердним 40
III. Semper idem 42
IV. Ідеалісти 42
V. Всюди нівечить ся правда 43
VI. Супокій 44
VII. Товаришам 44
VIII. Не люде наші вороги 45
IX. Не довго жив я в світі ще 46
X. Ви плакали фальшивими слезами 46

Excelsior:
I. Наймит 48
II. Беркут 50
III. Христос і хрест 51
IV. Човен 53
V. Каменярі 54
VI. Ідилля 56

Профілі і маски.

Поезія 60

Поет:
I. Пісня і праця 63
II. Чим пісня жива 64
III. Співакови 65
IV. Рідне село 65
V. Поєдинок 67

Стор.

Україна:

I. Моя любов 72
II. Не пора 73
III. Ляхам 73
IV. Розвивай ся, ти високий дубе 74

Картка любови:

I. Зближаєсь час 76
II. Плив гордо яструб в лазуровім морю 77
III. Від того дня вже другий рік пройшов 77
IV. Тріолет 78
V. Я не лукавила з тобою 79
VI. І ти підеш убитою дорогов 79
VII. Я буду жити, бо я хочу жити 80

Знайомим і незнайомим:

I. Корженкови 81
II. Данилови Млаці 82
III. Молодому другови 82
IV. N. N. 83
V. Міхаліні Р. 84
VI. Анні П. 85
VII. N. N. 86
VIII. К. П. 87
IX. Олі 87
X. О. О. 88
XI. Тетяна Ребенщукова 89
XII. Гриць Турчин 90

Зівяле листє:

I. По довгім, важкім отупіню 92
II. Не знаю, що мене до тебе тягне 92
III. Не боюсь я ні Бога ні біса 93
IV. За що, красавице, я так тебе люблю 94
V. Раз ми здибались злучайно 95
VI. Так, ти одна моя правдивая любов 95
VII. Твої очи мов те море 96
VIII. Не надій ся нічого 97
IX. Я не надіюсь нічого 97
X. Безмежнеє поле в сніжному завою 98
XI. Як на вулиці зустрінеш 98
XII. Не минай з погордою 99
XIII. Я пелюд 100

Стор.

XIV. Неперехідним муром поміж нами 100
XV. Нераз у сні являє ся міні 101
XVI. Так сталось 101
XVII. Я не кляв тебе, о зоре 102
XVIII. Ти плачеш 103
XIX. Я не жалуюсь на тебе, доле 103
XX. Привид 104
Епілог 106

Оси:
I. Ми оси, ми оси 107
II. Був у нас мужик колись 108
III. Якось то буде 109
IV. Послухай сину, що премудрість каже . . 109
V. Хлібороб 110
VI. Ужас на Руси 111
VII. З екзамену 112
VIII. Ботокуди 113
IX. Вандрівка Русина з бідою 132

Сонети.

Вольні сонети:
I. Сонети, се раби 151
II. Чого ти, хлопе, вбравсь у стрій лицарський . . 151
III. Котляревський 152
IV. Народна пісня 152
V. Незрячі голови наш вік клинуть 153
VI. Жіноче серце 153
VII. Вам страшно тої огняної хвилі 154
VIII. В снах юности 154
IX. Як те зелізо з силою дивною 155
X. Смішний сей світ 155
XI. Сикстинська Мадонна 156
XII. Ось спить дитя 156
XIII. Пісня будущини 157
XIV. Досить, досить 157
XV. Ні, не любив на світі я нікого 158
XVI. І довелось міні 158
XVII. Колись в сонетах Данте і Петрарка . . . 159

Тюремні сонети:
I. Се дім плачу 160
II. Вузка, важкая до добра дорога 160

Стор.

III. Гей, описали нас 161
IV. Сижу в тюрмі, мов в засідці стрілець 161
V. Вам хочесь знать 162
VI. Не будеш тихо? 163
VII. Вже ніч, поснули в казни всі 163
VIII. А ледво тілько сон нам зломить очи 164
IX. А рано, поки час ще вибє пятий 164
X. Колись в однім шановнім руськім домі 165
XI. Встаєм раненько 165
XII. Прохід 166
XIII. Ні, наш тюремний домовий порядок 166
XIV. Беруть діру, зелізом обкують 167
XV. Та ви не думайте, що висша власть 167
XVI. В тих днях, коли неначе риба в сіти 168
XVII. Замовкла пісня 168
XVIII. Hausordnung 169
XIX. Не вільно в казни тютюну курити 169
XX. Ключники і дозорці 170
XXI. Что ми шумить, что ми звенить 170
XXII. Війшла фігура 171
XXIII. Тюремна культура 171
XXIV. Розмови 172
XXV. Пісня арештантська 172
XXVI. Хто єі зложив? 173
XXVII. Народ наш в бідах добрий практик . . . 173
XXVIII. Ні, ви не мали згляду надомною 174
XXIX. У сні міні явились дві богині 174
XXX. І говорила перша 175
XXXI. І говорила друга 175
XXXII. Сидів пустинник біля свого скиту 176
XXXIII. Россіє, краю туги і терпіня 176
XXXIV. Як я ненавиджу вас 177
XXXV. Що вовк вівцю йість, жалко, та не диво . . 177
XXXVI. XXXVII. XXXVIII. Легенда про Пилата . . . 178
XXXIX. — XLIII. Криваві сни 179
XLIV. Багно гнилеє між крайів Европи 182
XLV. Тюрмо народів 182
Епілог 183

Галицькі образки.

I. В шинку 187
II. Великдень 188

Стор.

III. Максим Цюник 189
IV. Михайло 189
V. Баба Митриха 191
VI. Галаган 192
VII. Журавлі 193
VIII. Гадки на межи 1—4 194
IX. Гадки над мужицькою скибою 1—2 198
X. В лісі 200
XI. Голод 201
XII. Уривки з поеми „Марійка“ 1—3 203
XIII. Уривки з поеми „Нове житє“:
Пролог 211
Стріча 212
Панич 221

Жидівські мелодиї.

I. Самбатіон 229
II. Пірє 233
III. Ассімілятором 234
IV. Заповіт Якова 236
V. Сурка 237
VI. У цадика 246
VII. З любови 250
VIII. По людськи 263

Панські жарти. 293

Легенди.

I. Смерть Каїна 395
II. Пяниця 421
III. Цар і аскет 429